

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

САВЧЕНКО Оксана Орестівна

УДК 81'37=111=161.2 (043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ У СЕМАНТИЦІ НАЗВ ЕЛЕМЕНТІВ
РЕЛЬЄФУ (НА МАТЕРІАЛІ ПАРЕМІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ТА
АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

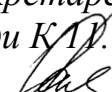
10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на інше джерело

О. О. Савченко

*Дисертація є ідентичною іншим
примірникам дисертації
Вчений секретар спеціалізованої
Вченої ради КДР.051.14
к. філол. н. О. О. Залужна*

Науковий керівник:
Коцюба Зоряна Григорівна
доктор філологічних наук, професор

Дрогобич-2020

АНОТАЦІЯ

Савченко О.О. Етнокультурний компонент у семантиці назв елементів рельєфу (на матеріалі паремій української та англійської мов). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка – Донецький національний університет імені Василя Стуса. Дрогобич – Вінниця, 2020.

Дисертацію присвячено зіставному дослідженню етнокультурної семантики слів на позначення елементів рельєфу на матеріалі паремій української та англійської мов. Етнокультурний компонент значення проаналізовано шляхом концептуального аналізу слів-концептів ландшафтного простору. Етнокультурний компонент значення потрактовано як інформацію, закодовану в семантиці слова, яка відображає матеріальні й духовні цінності народу, його побут, характер та менталітет, а також асоціативно-образні уявлення носіїв мови. Ефективним засобом простеження національної специфіки є паремії, що є частиною культури, відображенням мислення народу, його світогляду, характеру, історії, побуту тощо. Під терміном *паремія* розуміємо народні вислови повчального змісту, побудовані як синтаксично завершені і змістовно цілісні, відтворювані речення, що у стислій формі, в прямому або переносному значенні виражають певні життєві правила або істини.

Лексико-семантичний аналіз слова не достатньо виявляє його значеннєвий національно-культурний потенціал. Натомість концептуальний аналіз дає змогу ґрунтовніше встановити етнокультурні конотації досліджуваної лексики, оскільки етнокультурний компонент семантичної структури є прихованим мовним явищем. У дослідженні *концепт* кваліфікуємо як ментальну одиницю знань про світ, виражену в мові та позначену етнокультурною специфікою. З одного боку, концепт взаємодіє з когнітивними процесами людини, а з

іншого, – з культурою, і знаходить своє вираження в мові. У концепті як гетерогенному ментальному феномені виділяються такі складники: 1) понятійний; 2) перцептивно-образний; 3) ціннісний.

У дисертації запропоновано п'ятиетапний зіставний аналіз паремійної вербалізації концептів на позначення елементів рельєфу на основі загальноприйнятих методик аналізу концептів. Зокрема, застосовано інтегрований підхід до проведення концептуального аналізу, який є симбіозом лінгвокогнітивного, лінгвокультурологічного та когнітивно-дискурсивного підходів. Визначено понятійний, образний та ціннісний складники досліджуваних паремійно вербалізованих концептів у колективній свідомості носіїв української та англійської мов.

Комплексна методика зіставного дослідження паремій з метою виявлення етнокультурного компонента в семантиці назв елементів рельєфу, застосована в дисертації, передбачає такі етапи:

1. Визначення вербалізатора відповідного концепту.
2. Виділення семантичних ознак, які складають понятійну складову концепту, на основі відомостей тлумачних та енциклопедичних словників; аналіз походження лексем, які позначають водний та земний простір, відбір фонові інформації з міфологічних, культурознавчих, етнолінгвістичних довідників та словників символів; розширення понятійного складника аналізованого концепту шляхом аналізу паремійних зразків із назвами елементів рельєфу у своєму складі.
3. Виявлення когнітивних ознак, які входять до перцептивно-образного складника, що передбачає пошук та аналіз метафор імені концепту в пареміях, які об'єктивуються окремими компонентами чи цілісним фразеологічним змістом паремії; зіставлення паремійно вербалізованого образного складника концепту з образним лексично вербалізованим.
4. Окреслення ціннісного складника, що відображений у паремійних одиницях.
5. Виокремлення ізоморфних та аломорфних когнітивних ознак досліджуваних концептів, що уможлиблює виділення загальномовних значень

лексем української та англійської мов на позначення того чи іншого ландшафтного концепту й універсальних та етноспецифічних культурно зумовлених компонентів.

Національно-культурні значення лексем корелюють з виявленими когнітивними ознаками відповідних концептів, за винятком базових загальнономовних значень, яким не характерна етнокультурна конотація. Етнокультурний компонент значення реалізується через лексичний склад паремії (окремими компонентами чи в його взаємодії з іншими лексичними одиницями паремії), прямим планом змісту чи фразеологічним значенням паремії. Виявлено найчастотніші спільні та етноспецифічні національно-культурні значення в семантичній структурі паремій з опорними компонентами *поле / field, ліс / wood, гора / mountain, море / sea, ріка / river, болото / swamp*:

1) середовище існування представників фауни (*поле; ліс, wood; гора, mountain; море, sea; річка, river*); 2) місце пересування (*поле, field; ліс, wood; море, sea; ріка, river*); 3) місце, де випасається худоба (*поле, field; ліс; гора, mountain*); 4) природний ресурс для забезпечення людської життєдіяльності (*поле, field; ліс, wood; море, sea; river*); 5) місце перебування нечистої сили (*ліс; гора; sea; болото*); 6) місце спостережень за погодою (*поле, field; ліс; sea*); 7) небезпечне місце (*поле; ліс, wood; море, sea; ріка, river; болото, swamp*); 8) велика кількість, багато (*ліс, wood; гора, mountain; ріка*); 9) біда, труднощі (*поле; ліс; гора, mountain; море, sea; river; болото, swamp*); 10) чуже, далеке (*поле, field; ліс, wood; гора, mountain; море, sea; болото, swamp*).

Ієрархія етнокультурних значень формується на основі кількісного підрахунку паремій, в яких об'єктивується той чи той ландшафтний концепт, та семантичних компонентів в структурі досліджуваних паремій з назвами елементів рельєфу.

Наукова новизна праці полягає в тому, що в ній вперше здійснено дослідження національно-культурної специфіки мовної об'єктивації колективних уявлень про світ представників української та англійської етноспільнот на матеріалі паремій з назвами елементів рельєфу. У дослідженні уточнено критерії диференціації прислів'їв і приказок, а також запропоновано

методику зіставного аналізу паремій різноструктурних мов на предмет виявлення національно-культурного компонента у їхній семантиці. Виділено спільні та відмінні когнітивні ознаки концептів, які позначають природні локуси, схарактеризовано їхні складники в зіставляваних паремійних картинах світу та виявлено національно-культурну семантику лексем, що входять до структури досліджуваних паремій.

Практичне значення праці вбачаємо в тому, що отримані основні результати можуть бути використані в зіставно-типологічних дослідженнях семантики назв елементів рельєфу в різних типах дискурсу, при викладанні курсів загального і зіставного мовознавства, лексикології, пареміології, спецкурсів з етнолінгвістики, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, семантики фольклорних текстів, у лексикографічній практиці, а також при написанні посібників, підручників, студентських наукових праць.

Перспективи подальшого досліджень полягають у дослідженні вербалізації концептів земного і водного простору в українському та англomовному художньому дискурсах.

Ключові слова: паремія, етнокультурний компонент значення, простір, концепт, когнітивна ознака, вербалізація, ізоморфний, аломорфний.

SUMMARY

Savchenko O. O. Ethnocultural Component in the Semantics of the Relief Elements Names (as based on the Ukrainian and English Proverbs). – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology 10.02.17 – Comparative Historical and Typological Linguistics. Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University – Vasyl' Stus Donetsk National University. Drohobych – Vinnytsia, 2020.

The thesis focuses on the research of the ethnocultural component in the semantic structure of Ukrainian and English proverbs with the names of relief elements in their structure. The ethnocultural component of meaning is studied by means of conceptual analysis of words-concepts for landscape space. The ethnocultural component of meaning is interpreted as information encoded in the semantics of the word, which reflects the material and spiritual values of the people, their way of life, character and mentality, as well as associative and figurative conceptions of native speakers. Proverbs, which are a part of culture, a reflection of the people's thinking, their worldview, character, history, way of life, etc., are an effective means of tracing national identity. By the term «proverb» we mean folk expressions of instructive content, constructed as syntactically and semantically complete, reproducible sentences that in a concise form, literally or figuratively express certain rules of life or truth.

Lexical and semantic analysis of the word does not sufficiently reveal its semantic national and cultural potential. Instead, conceptual analysis makes it possible to more thoroughly establish the ethnocultural connotations of the analyzed vocabulary, as the ethnocultural component of the semantic structure is an implicit linguistic phenomenon. In the research the concept is qualified as a mental unit of knowledge about the world, expressed in language and marked by ethnocultural specificity. On the one hand, the concept interacts with human cognitive processes, and on the other, with culture, and finds its expression in language. The concept as a heterogeneous mental phenomenon distinguishes the following components: 1) notional; 2) figurative; 3) evaluative.

The thesis offers a five-stage comparative analysis of paroemic verbalization of concepts denoting relief elements on the basis of generally accepted methods of concept analysis. In particular, an integrated approach to conceptual analysis is applied, which is a combination of linguistic cognitive, cultural and discursive approaches. The notional, figurative and evaluative components of the analyzed concepts in the collective consciousness of Ukrainian and English speakers are determined.

The contrastive study of paroemias aimed at identification of the ethnocultural component in the semantics of the relief elements names, used in the thesis, involves the following stages:

1. Defining a verbalizer of the corresponding concept.
2. Outlining semantic features that make up the notional component of the concept, based on the data from explanatory and encyclopedic dictionaries; analysis of the origin of etymons that denote water and land space; selection of background information from mythological, cultural, ethnolinguistic reference books and books of symbols; expansion of the conceptual component of the studied concept by analyzing paroemic samples with the names of relief elements in their structure.
3. Identification of cognitive features that are part of the figurative component, which involves the search and analysis of metaphors of the concept-name in paroemias, which are objectivized by separate components or the whole phraseological content of paroemia; comparison of paroemially verbalized figurative component of the concept with figurative lexically verbalized one.
4. Outlining the evaluative component, which is reflected in paroemia items.
5. Establishing isomorphic and allomorphic cognitive features of the compared concepts, which allows to determine common language meanings of the Ukrainian and English lexemes denoting a landscape concept as well as universal and ethnospecific cultural components.

The national cultural meanings of the analyzed lexemes correlate with the identified cognitive features of the relevant concepts, with the exception of basic common language meanings, which do not have ethnocultural connotations. The ethnocultural semantics of a paroemia is realized through direct plan of content or

phraseological meaning of a paroemia. The most frequent common and ethnospecific national cultural meanings in the semantic structure of paroemias with key relief elements names are outlined: 1) a habitat of fauna representatives (*поле*; *ліс*, *wood*; *гора*, *mountain*; *море*, *sea*; *річка*, *river*); 2) a place for movement (*поле*, *field*; *ліс*, *wood*; *море*, *sea*; *річка*, *river*); 3) a cattle grazing place (*поле*, *field*; *ліс*; *гора*, *mountain*); 4) natural resource for human life (*поле*, *field*; *ліс*, *wood*; *море*, *sea*; *річка*); 5) location of the evil force (*ліс*; *гора*; *море*; *болото*); 6) a place for weather observations (*поле*, *field*; *ліс*; *море*); 7) a dangerous place (*поле*; *ліс*, *wood*; *море*, *sea*; *річка*, *river*; *болото*, *swamp*); 8) a large number, many (*ліс*, *wood*; *гора*, *mountain*; *річка*); 9) a trouble, difficulties (*поле*; *ліс*; *гора*, *mountain*; *море*, *sea*; *річка*; *болото*, *swamp*); 10) alien, distant (*поле*, *field*; *ліс*, *wood*; *гора*, *mountain*; *море*, *sea*; *болото*, *swamp*).

The hierarchy of ethnocultural meanings is formed on the basis of quantitative calculation of paroemias, in which one or another landscape concept is objectivized, and semantic components in the structure of the studied paroemias with the names of relief elements.

The scientific novelty of the work is that for the first time the study of national and cultural specifics of linguistic objectification of collective ideas about the world by Ukrainian and English ethnic communities on the material of paroemias with the relief elements names. The research clarifies the criteria for differentiation of proverbs and sayings and their status in linguistics, as well as offers a comprehensive methodology of comparative analysis of paroemias of different structural languages directed at revealing the national cultural component. The common and different cognitive features of the concepts that denote natural loci are highlighted, their components in the compared proverbial pictures of the world are characterized and the national cultural semantics of the lexemes that are part of the structure of the studied paroemias are defined.

The practical significance of the work is that the obtained main results can be used in educational courses of general and comparative linguistics, lexicology of Ukrainian and English languages, paremiology, special courses in ethnolinguistics,

linguocultural studies, cognitive linguistics, semantics of folklore texts, lexicography practice. In compiling manuals, textbooks, students' research papers.

Prospects for further research are to study the verbalization of the concepts of terrestrial and aquatic space in the Ukrainian and English-language fiction discourses.

Key words: paroemia, ethnocultural component of meaning, space, concept, cognitive feature, verbalization, isomorphic, allomorphic.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Савченко О. О. Вербалізація концепту *поле* в українських та англійських пареміях. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки* (мовознавство). Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. Вип. 127. С. 313–318.

2. Савченко О. О. Колективні уявлення про ліс в українських та англійських пареміях. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»* : збірник наукових праць. Серія «Філологічна». Острог: Національний університет «Острозька академія», 2015. Вип. 51. С. 82–85.

3. Савченко О. О. Паремійна вербалізація концепту *гора* (на матеріалі української та англійської мов). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*: збірник наукових праць. Хмельницький : ФОП Бідюк Є.І., 2016. Вип.10. Т. 3. С. 37–43.

4. Савченко О. О. Етнокультурні особливості семантики паремій з компонентом *море / sea*. *Актуальні тенденції сучасного гуманітарного дискурсу*: науковий журнал «Молодий вчений». Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. № 4.3 (44.3). С. 228–232.

Статті у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз даних

5. Савченко О. О. Концепт *ріка / river* в паремійній картині світу українського та англійського етносів. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. Одеса, 2018. Вип. 33. Т.1. С. 187–190.

Статті в закордонних періодичних виданнях:

6. Савченко О. О. Ethnocultural aspect of the Ukrainian and English Paroemias with the Component *болото / swamp*. *Web of Scholar. Multidisciplinary Scientific Journal*. Warsaw : «RS Global», 2019. Vol. 2. № 8 (38). P. 18–21.

Статті, що не входять до наукових фахових видань України

7. Савченко О. О. Міжкультурна специфіка паремій. *Сучасні дослідження з іноземної філології та методики викладання іноземних мов* : зб. наук. статей викладачів кафедри методики викладання іноземних мов. Дрогобич: ДДПУ ім. І.Франка, 2012. Вип. 5. С. 25–31.

8. Савченко О. О. Мовна та концептуальна картини світу. *Інноваційні технології у навчанні іноземних мов учнів загальноосвітніх шкіл та студентів педагогічних ВНЗ* : матеріали всеукраїнського наукового семінару. Дрогобич : ДДПУ ім. І. Франка, 2014. С.105–110.

Наукові праці апробаційного характеру:

9. Савченко О. О. Культурна універсалія простору. *Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників філологічних наук* : міжнародна науково-практична конференція. Одеса : Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2020. С. 119–122.

10. Савченко О. О. До питання дефініції та структури концепту. *Шляхи формування й реалізації професійної іншомовної освіти* : матеріали науково-практичної Інтернет-конференції. Дрогобич : Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І.Франка, 2018. С. 27–30.

ЗМІСТ

ВСТУП	14
РОЗДІЛ 1 ЕТНОЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ТА КОГНІТИВНІ ЗАСАДИ ЗІСТАВНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ СЕМАНТИКИ ПАРЕМІЙ	21
1.1 Ключові поняття етнолінгвістики як основи дослідження об'єктивації побутової свідомості в паремійних текстах.....	21
1.2 Концепт як знак культури в мовній свідомості етносу.....	30
1.3 Прислів'я, приказки та загадки як засоби відображення етнокультури й когнітивних процесів.....	40
1.4 Природний простір як культурна універсалія.....	47
Висновки до розділу 1.....	54
РОЗДІЛ 2 МЕТОДИКА ЗІСТАВНОГО АНАЛІЗУ ПАРЕМІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ	56
2.1 Концептуальний аналіз як методологічна основа лінгвістичних досліджень.....	56
2.2 Методика проведення концептуального аналізу паремій.....	64
2.3 Процедура виявлення етнокультурного компонента значення у пареміях зіставляваних мов.....	68
Висновки до розділу 2.....	71
РОЗДІЛ 3 ЕТНОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАРЕМІЙНОЇ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗЕМНОГО ПРОСТОРУ	73
3.1 Репрезантація концептів <i>ПОЛЕ/FIELD</i> у паремійній картині світу носіїв української та англійської мов.....	73

3.2 Репрезентація концептів <i>ЛИС/WOOD</i> у паремійній картині світу носіїв української та англійської мов.....	94
3.3 Репрезентація концептів <i>ГОРА/MOUNTAIN</i> у паремійній картині світу носіїв української та англійської мов.....	113
Висновки до розділу 3.....	126
РОЗДІЛ 4 ЕТНОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАРЕМІЙНОЇ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВОДНОГО ПРОСТОРУ.....	128
4.1 Мовна об'єктивація концептів <i>МОРЕ/SEA</i> в українських та англійських пареміях.....	128
4.2 Мовна об'єктивація концептів <i>РІКА/RIVER</i> в українських та англійських пареміях.....	143
4.3 Мовна об'єктивація концептів <i>БОЛОТО/SWAMP</i> в українських та англійських пареміях.....	155
Висновки до розділу 4.....	166
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	168
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	176
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ СЛОВНИКІВ ТА ДОВІДНИКІВ.....	192
ДОДАТКИ.....	196

ВСТУП

У центрі уваги сучасних лінгвістичних студій знаходиться мовний образ світу носіїв різних мов, взаємозв'язок мови й культури, мови й менталітету, а також відображення культури та національного світосприйняття в мові. Усе це зумовило посилення інтересу дослідників до питання паремійної семантики, взаємодії мовних і позамовних чинників у структурі значень прислів'їв і приказок, їхньої здатності репрезентувати специфіку національного світосприйняття й когнітивні структури досвіду. Паремії не даремно виступають об'єктом дослідження в багатьох наукових розвідках, адже паремійний пласт є одним із найвиразніших і найяскравіших рівнів мови з погляду відображення в ньому етнокультурної семантики. Загалом паремії вже неодноразово були об'єктом дослідження як у пареміології (розвідки Н. Барлі [9], А. Дандиса [35], Е. Кокаре [59], В. Мідера [182], Г. Пермякова [102]), так і в мовознавстві (праці Г. Благової [12], І. Голубовської [25], Л. Даниленко [36], С. Єрмоленка [42, 43], З. Коцюби [72], Т. Ніколаєвої [96], І. Привалової [113], М. Сітаж [189] та ін.), однак чимало аспектів аналізу прислів'їв і приказок, пов'язаних із проблемами вивчення людської свідомості, сприйняття й усвідомлення світу, залишилося поза увагою науковців.

У зіставному аспекті на предмет виявлення універсального та/або етноспецифічного фразеологічні одиниці досліджували Б. Ажнюк [1, 2], М. Алефіренко [3], О. Близнюк [12], В. Гак [21], Д. Добровольський [38], А. Євграфова [41], М. Жуйкова [50], З. Коцюба [72], М. Кочерган [74], О. Левченко [84], Л. Мельник [91], К. Мізін [93, 94], Ю. Письменна [105], О. Селіванова [132], В. Телія [145], В. Ужченко [151], П. Браун [170], Д. Кральман [170], А. Крикманн [78] та ін.

Семантику номенів ландшафтного простору на матеріалі фразеологізмів у зіставних чи моностудіях вивчали такі мовознавці, як О. Войцева [16], О. Галинська [22], О. Кольовська [63], Т. Космеда [70], К. Мізін [93], А. Огар [97], Я. Сулейманова [143], Т. Панскіна [100], І. Путова [116], В. Ужченко [149], О. Черхава [171] та ін.

Незважаючи на широке коло досліджень паремійної проблематики, аналіз способів мовної об'єктивації колективних уявлень носіїв української та англійської мов про природно-ландшафтні умови їхнього побутування, зокрема на матеріалі паремій зазначених мов, досі не був здійснений, що зумовлює **актуальність** пропонованої роботи. Існує також потреба доведення твердження про здатність географічного середовища впливати на формування побутової свідомості представників територіально згрупованих етноспільнот, що певним чином реалізується в мовних одиницях. Тому пошуки специфіки паремійної вербалізації етнокультурного компонента в семантиці назв елементів рельєфу, що ґрунтуються на антропоцентричному підході до аналізу мовних явищ, актуальні; вони не позбавлені наукової новизни, теоретичного і практичного значення. Таке дослідження дає змогу простежити не лише когнітивний, але й прагматичний (власне культурний) аспект вербалізації концептів, і дійти висновків лінгвокультурологічного й етнолінгвопсихологічного характеру.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну працю виконано в межах кафедральних наукових тем: «Проблеми міжкультурної комунікації у викладанні іноземних мов» (протокол №10 від 14 листопада 2007 р.), «Концепти міжкультурної комунікації і парадигма перекладу та його значення крізь призму мовних і літературних явищ національних культур» (протокол №13 від 24 вересня 2013 р.), які розроблялась у Навчально-науковому інституті іноземних мов Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 1 від 26 січня 2012 р.).

Метою дослідження є визначення універсальних і національно-специфічних культурних значень паремійних одиниць із назвами елементів рельєфу в їхньому складі в українській та англійській мовах. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- обґрунтувати теоретико-методологічні засади дослідження;

– визначити зафіксовані в лексикографічних джерелах дефініції, синонімний ряд та етимони лексем, що містять сему «елемент рельєфу»;

– схарактеризувати понятійний, образний та ціннісний складники концептів на позначення природних об'єктів в українській та англійській мовах;

– виявити спільні та етноспецифічні риси об'єктивації досліджуваних концептів у зазначених мікротекстах культури зіставляваних мов;

– встановити національно-культурні значення лексем на позначення елементів рельєфу в зіставляваних пареміях.

Об'єктом аналізу є українські та англійські прислів'я, приказки та загадки з лексичними компонентами на позначення елементів рельєфу.

Предметом розгляду є етнокультурна семантика англійських та українських прислів'їв, приказок і загадок із компонентами *поле/field*, *ліс/wood*, *гора/mountain*, *море/sea*, *ріка/river*, *болото/swamp*.

Матеріалом дослідження слугували українські та англійські паремії з компонентами на позначення природно-ландшафтних об'єктів, відібрані з лексикографічних джерел. Усього проаналізовано 1963 паремії, із них 1127 українських прислів'їв, приказок та загадок і 836 англійських прислів'їв, приказок та загадок.

Джерелом емпіричного матеріалу дисертаційної праці є британські та американські лексикографічні видання: «A Dictionary of American Proverbs», «The Prentice-Hall Encyclopedia of World Proverbs. A Treasury of Wit and Wisdom through the Ages» В. Мідера, «The Oxford Dictionary of English Proverbs» Ф. Вілсона, «The Penguin Dictionary of Proverbs» Р. Фергюсон і Дж. Ло, «America's Popular Proverbs and Sayings» Г. Тітельмана, «English Riddles from Oral Tradition» А. Тейлора. Українські паремії з назвами елементів рельєфу відібрано з добірок: «Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини», «Прислів'я та приказки. Людина. Родинне життя. Риси характеру», «Прислів'я та приказки. Взаємини між людьми» М. Пазяка, «Українські приказки, прислів'я, і таке інше» М. Номиса, «Галицько-руські народні приповідки» І. Франка, «Українські народні загадки» А. Шестопада.

Методологічну основу дослідження складають положення праць з лінгвокультурології (Ф. Алефіренко [3], І. Голубовська [25], В. Карасик [54, 55], О. Кононенко [66, 68], З. Коцюба [72], Ю. Степанов [140]), когнітивної лінгвістики (О. Кубрякова [80], О. Левченко [84], З. Попова [107], А. Приходько [114], О. Селіванова [132, 133], Й. Стернін [107]), етнолінгвістики (В. Жайворонок [48], В. Конобродська [64]).

Методи дослідження, використані у праці, зумовлені поставленою метою та завданнями: *метод лінгвістичного спостереження, класифікаційний та описовий методи* з метою систематизації та характеристики фактичного матеріалу; *аналіз словникових дефініцій*, застосований для виділення мовних засобів репрезентації концептів, а також архісем і диференційних сем у семантиці лексем; *компонентний аналіз* із метою виокремлення сем у семантичній структурі досліджуваних лексем; *концептуальний аналіз* для визначення поняттєвого, образного та ціннісного складників концептів; *контекстуальний аналіз* із метою опису особливостей вербалізації концептів у паремійних одиницях. Також було використано *зіставний аналіз* для з'ясування спільних та відмінних національно-культурних значень паремійних одиниць; *елементи кількісного аналізу* з метою встановлення чисельності паремійних груп із досліджуваними лексемами, а також визначення кількісних співвідношень національно-культурних значень аналізованих лексем, реалізованих в українських та англійських пареміях.

Наукова новизна праці полягає в тому, що в ній вперше проводиться дослідження етнокультурної специфіки вербалізації колективних уявлень про світ носіїв української й англійської мов на основі паремій із назвами елементів рельєфу. У дослідженні уточнено критерії диференціації прислів'їв і приказок та їхній статус у мовознавстві, а також запропоновано комплексну методику зіставного аналізу паремій різноструктурних мов із метою виявлення національно-культурного компонента у їхній семантиці. Виділено спільні та відмінні когнітивні ознаки концептів, які позначають природні локуси, схарактеризовано їхні складники в зіставлюваних паремійних картинах світу та

виявлено національно-культурну семантику лексем, що входять до структури досліджуваних паремій.

Теоретичне значення визначається тим, що її результати та висновки сприяють уточненню понятійно-термінологічного апарату пареміології, зіставного мовознавства, етнолінгвістики, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, а також поглибленню наукових знань про національно-культурний компонент семантики різномовних паремій та способи його вербалізації.

Практичне значення праці вбачаємо в тому, що отримані основні результати можуть бути використані у зіставно-типологічних дослідженнях семантики назв елементів рельєфу в різних типах дискурсу, при викладанні курсів загального й зіставного мовознавства, лексикології, пареміології, спецкурсів з етнолінгвістики, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, семантики фольклорних текстів, у лексикографічній практиці, а також при написанні підручників, посібників, студентських наукових праць.

Особистий внесок здобувача. Усі положення й результати наукової роботи отримані дисертанткою особисто. Праць, написаних у співавторстві, немає.

Апробацію основних положень і результатів дослідження здійснено на засіданнях кафедри германських мов і перекладознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка, а також на науково-теоретичних, науково-практичних та науково-методологічних конференціях, з них 4 – міжнародні, зокрема: VIII Міжнародна науково-практична конференція «Мови і світ: дослідження та викладання» (Кіровоград, 2014), IX Міжнародна науково-практична конференція «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість» (Острог, 2015), III Міжнародна науково-практична конференція «Етнос, мова та культура: минуле, сьогодення, майбутнє» (Львів, 2016), Міжнародна науково-практична конференція «Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників філологічних наук» (Одеса, 2020); 2 всеукраїнські: Всеукраїнський науковий семінар «Інноваційні технології у навчанні іноземних мов учнів загальноосвітніх шкіл та студентів педагогічних ВНЗ» (Дрогобич, 2014), науково-практична Інтернет-конференція «Шляхи формування й реалізації

професійної іншомовної освіти учителів іноземних мов у процесі міжкультурної інтеграції» (Дрогобич, 2018).

Публікації. Основні результати дисертації викладено в десяти одноосібних наукових публікаціях, із них 4 статті опубліковано у фахових виданнях, затверджених ДАК МОН України, 1 – у виданні, яке входить до міжнародних наукометричних баз даних, 1 – в іноземному виданні (Польща), 2 тез за матеріалами доповідей на наукових конференціях, а також 2 публікації в нефахових виданнях.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів із висновками до них, загальних висновків, списку літератури (193 позиції) і списку словників та довідників (57 позицій), 6 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 200 сторінок (основний текст викладено на 175 сторінках).

У *Вступі* обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету, сформульовано завдання, об'єкт, предмет, описано джерела фактичного матеріалу, висвітлено зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами, схарактеризовано методи дослідження, наукову новизну, теоретичну та практичну цінність, апробацію здобутих результатів, зазначено публікації, структуру й обсяг праці.

Перший розділ *«Етнолінгвокультурологічні та когнітивні засади дослідження національно-культурної семантики паремій»* складається із чотирьох підрозділів, у яких висвітлено суть етнолінгвістики як наукової основи лінгвістичного дослідження та її базових категорій, таких як етнос, етнічна культура, етносвідомість, етнічна картина світу; окреслено зв'язок етнолінгвістики з лінгвокультурологією та етнопсихолінгвістикою; досліджено концепт як ментальну одиницю знань про світ, відображену в мові та позначену етнокультурною інформацією, визначено лінгвістичний статус паремії; висвітлено роль паремійних одиниць у відображенні етнокультури й когнітивних процесів представників лінгвокультурних спільнот; схарактеризовано категорію простору як культурну універсалью.

Другий розділ «*Методика зіставного аналізу паремій української та англійської мов*» складається із трьох підрозділів, у яких розглянуто основні прийоми концептуального аналізу як методологічної основи лінгвістичних досліджень, запропоновано власну методику проведення концептуального аналізу паремій на позначення елементів рельєфу з метою виявлення етнокультурного компонента та подальшого зіставлення національно-культурної семантики досліджуваних лексем в українській та англійській мовах.

Третій розділ «*Етнокультурні особливості паремійної вербалізації концептів на позначення земного простору*» містить три підрозділи, у яких проаналізовано універсальні та етноспецифічні риси вербалізації концептів *ПОЛЕ / FIELD*, *ЛІС / WOOD*, *ГОРА / MOUNTAIN* у пареміях української та англійської мов, визначено їхні поняттєві, образні та ціннісні складники, виявлено етнокультурні лакуни.

Четвертий розділ «*Етнокультурні особливості паремійної вербалізації концептів водного простору*» містить три підрозділи, у яких проаналізовано універсальні та етноспецифічні риси вербалізації концептів *МОРЕ / SEA*, *РІКА / RIVER*, *БОЛОТО / SWAMP* у пареміях української та англійської мов, визначено їхні поняттєві, образні та ціннісні складники, виявлено етнокультурні лакуни.

У *Висновках* описано головні результати дослідження, а також окреслено перспективи подальшої роботи.

РОЗДІЛ 1

ЕТНОЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ТА КОГНІТИВНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ СЕМАНТИКИ ПАРЕМІЙ

1.1 Ключові поняття етнолінгвістики як основи для дослідження об'єктивації побутової свідомості в паремійних текстах

Питання взаємозв'язку мови й етносу довгий час не розглядалися дослідниками мови, що було зумовлено відсутністю традиції та методів порівняння мов, аналіз лише рідної мови. Першими, хто висунув ідеї щодо впливу культури на мову, були араби, які уклали в 11 ст. двомовні словники. Але справжнім основоположником етнолінгвістики як науки був німецький дослідник XVIII ст. І. Гердер, який у своїх працях висунув ідеї тісного взаємозв'язку мови, мислення й духу народу. Витоки етнолінгвістичного підходу в Західній Європі вбачають в працях Г. Гердера і В. Гумбольдта, в Америці – у вченнях Ф. Боаса, Е. Сепіра, Б. Уорфа, а в Україні – в науковій спадщині О. Потебні. У Росії етнолінгвістичні питання осмислювали О. Афанасьєв, Д. Зеленін, О. Соболевський та ін.

Основоположником антропологічного підходу до аналізу мови став В. Гумбольдт. В основі його концепції лежало розуміння зв'язку мови зі свідомістю, культурою і духовним життям народу. Учений наголошує на неподільності понять тріади «мова – нація – культура», розглядаючи їх в аспекті: мова і народ, мова і культура. В. Гумбольдт наголошував, що «в мові відображений увесь національний характер» [30, с. 303]. Мова тісно переплетена з духовним розвитком людства й залежить від духовної сили народу, що є життєвою і самостійною першоосновою. «Мова є ніби зовнішнім проявом духу народів: мова народу є його духом, а дух народу є його мовою, і складно уявити собі щось більш тотожне» [30, с. 68]. Вона відіграє важливу роль у пізнанні світу, у формуванні національної картини світу, що утворилась під впливом тієї чи тієї мови як відображення певного способу уявлення позамовної реальності, тобто національної внутрішньої форми мови, світогляду

народу. Мова не лише є засобом відображення світу, а й інтерпретує його, тому кожна мова відбиває світосприйняття етносу. Мова є посередником між людиною і зовнішнім світом. За В. фон Гумбольдтом, кожна мова утворює тканину, зіткану з понять та уявлень певної частини людства: «разом із рідною мовою ми сприймаємо ніби частинку нашої самостійності» [31, с. 80].

Велику роль мові як джерелу інформації про духовне життя народу відводив О. Потебня – засновник української етнолінгвістичної школи, філософ, фольклорист, літературознавець, який уважав, що «мова – це засіб не виражати вже готову думку, а створювати її; вона – не відображення готового світосприйняття, а діяльність, що його формує» [111, с. 89]. Ідеї В. фон Гумбольдта про тотожність мови й «духу народу» в інтерпретації О. Потебні набули значних видозмін. Погоджуючись із тим, що дух і мова нерозривно пов'язані, учений зауважив: «Прийнявши дух у розумінні свідомої діяльності, що передбачає поняття, які утворюються тільки за посередництва слова, ми побачимо, що дух без мови неможливий, бо сам утворюється за допомогою мови, і мова в ньому є першою за часом подією» [111, с. 37]. Іншими словами, О. Потебня трактував мову не лише як засіб висловлення думки, але й як рушій формування думки та створення духовного світу людини. Адже мова, формуючи думку, виражає цінності, ідеали, прагнення народу. Переосмисливши гумбольдтіанську теорію «духу народу», О. Потебня вважав дослідження особливостей формування та побутування народної думки, зумовлених мовою, найпріоритетнішим завданням лінгвістики. Етнософія мови фон Гумбольдта й О. Потебні уможливує вивчення мовних явищ у зв'язку з культурою і менталітетом народу, тобто як взаємодію етнопсихологічних й етнокультурних факторів у функціонуванні мови певного етносу.

Найточніше формулювання відповідних положень у вигляді гіпотези мовної відносності ця думка отримала в працях учня Сепіра – Бенджаміна Уорфа. Ця гіпотеза базується на взаємозв'язку мови і культури. Учений підкреслив, що в мовному світі все відносне, ми членуємо світ так, як підказує нам рідна мова, і «стикаємося, отже, з новим принципом відносності. Він полягає в тому, що близькі або тотожні фізичні явища уможливають

створення близьких картин всесвіту тільки за подібності або принаймні за співвідносності мовних систем. Кожна мовна система не стільки відтворює думки, скільки формулює їх, представляє собою схему для розумової активності індивіда» [152]. Уорф вважає, що мова є первинною: «В основному мова та культура розвивались разом, постійно впливаючи одна на одну. Але в цьому єднанні природа мови виступає тим фактором, що обмежує її свободу і направляє її розвиток у строго визначеному напрямку» [153, с. 87]. Отже, мова є керівною першоосною у вивченні культури. Гіпотеза мовної відносності отримала різномантні інтерпретації, однак вона дала поштовх розвитку етнолінгвістики й лінгвокультурології не лише в США, але й в інших європейських країнах.

Інші американські мовознавці У. Гуденаф та Ф. Лонсбері запропонували компонентний аналіз, який застосовується і сьогодні. Одним із перспективних напрямів дослідження була суб'єктивна реконструкція культури Гуденафа та Фрейка, репрезентація її в термінах та виявлення смислів певної культури. Суб'єктивним є явище, яке, існуючи об'єктивно, виокремлюється за допомогою мовної категоризації світу на рівні підсвідомості.

Українські етнолінгвістичні дослідження беруть за основу ідеї зарубіжних мовознавців. Видатними науковцями в цій галузі були О. Потебня та Г. Шпет, які своїми працями в царинах лінгвістики, фольклористики і психології зробили вагомий внесок в розвиток етнолінгвістики. Кінець ХХ–початок ХХІ століття характеризується посиленням інтересом до проведення етнолінгвістичних досліджень, в основу яких покладено аналіз традиційної культури різних народів крізь призму мовних явищ.

Кожна мова виступає виразником культури й національної ідентичності, потужним джерелом духовного розвитку етносу. Кожна етнічна картина світу по-особливому об'єктивується у мові народу. Специфіка відображення своєрідності національної культури виявляє особливості світогляду, метальності того чи того етносу. Мова певного етносу є національно-специфічним засобом моделювання національної картини світу, його світосприйняття. Проте мова є не лише засобом пізнання, вона теж сприяє

усвідомленню етичних і моральних ідеалів, позаяк пізнання впливає на людину в різних аспектах: естетично, морально й етично. Мовні образи картин світу виражають дух народу, національні відчуття, сприйняття й розуміння світу. Мова кожного етносу – це універсальна філософська система, в якій «живе» світ. Національна мова – це сукупність знань, які надиктовані психологією народу: «Психологія народів повинна показати відмінності національних особливостей і структури мови як результат спільних законів» [111, с. 56]. У кожній національній мові наявні певні образи, символи, знаки, що втілюють результати пізнавальної діяльності усієї етнокультурної спільності. Кожна мова специфічно трактує різні реалії, традиції та звичаї, життєвий уклад, а також кодує досвід етнічної спільноти. Вирішальний вплив на розвиток та специфіку національної мови має культура. Незважаючи на незалежність культури кожного етносу, вона все ж видозмінюється під впливом інших культур, а також видозмінює сусідні. Багато дослідників вважають, що етнокультура створює певне середовище в суспільстві, у яке «занурені» всі члени суспільства [19, с. 87]. Етнокультура виступає найважливішим показником національної свідомості, створює специфічне «етнічне поле» [19, с. 93].

Претомом вивчення етнолінгвістики (грец. *ἔθνος* – народ і франц. *linguistique*, від лат. *lingua* – мова) є взаємозв'язок мови і культури етносу, взаємодія національно-культурних й етнопсихологічних чинників у функціонуванні мови. Ця царина мовознавчої науки визначає мову як творчий продукт її носія, тобто етносоціуму, що породив мовний феномен як ключовий елемент і водночас рушій національної культури [48, с. 8]. Науковець стверджує, що «мовний феномен як духовне надбання етносу можна розглядати у проєкції на його культуру, історію, філософію, психологію, релігію, міфологію, звичаї, традиції, побут, менталітет, художню творчість тощо» [48, с. 8]. Представник московської етнолінгвістики акад. М. Толстой вважає, що етнолінгвістика є напрямком, який передбачає взаємозв'язок мови та культури, мови та менталітету, мови та народної творчості, їхньої взаємозалежності та різних видів їхньої кореспонденції [147, с. 27]. О. Селіванова трактує цю галузь як маргінальну, спрямовану на вивчення віддзеркалення в мові й мовленнєвій

діяльності етнічної свідомості, менталітету, національного характеру, матеріальної та духовної культури народу [133, с. 252]. На думку В. Конобродської, основною метою етнолінгвістики є вивчення мовних явищ традиційної народної культури, зафіксованої від її носіїв [64, с. 9]. Славістика розглядає етнолінгвістику взагалі як окрему галузь мовознавства [10, с. 33], що виходить за межі мовознавства [147, с. 28]. Загалом усі етнолінгвісти дотримуються думки, що дослідження мовних одиниць повинно здійснюватися на основі принципу антропоцентризму, адже мова є продуктом людської діяльності, засобом зберігання знань і культури. Мета етнолінгвістики полягає в осмисленні етнічної, національно-культурної картини світу шляхом інтерпретації мовних явищ, що уможливить виявлення світогляду, традицій, звичаїв, характеру, культурних цінностей, ідеалів, стереотипів й настанов певного народу. Одним із головних аспектів цієї лінгвістичної науки є дослідження мови у взаємозв'язках із культурою, установлення взаємозумовленості елементів національної мови й народної культури [157, с. 15].

Джерелом етнолінгвістичних досліджень є слова, фразеологізми, паремії (прислів'я, приказки, примовки, замовляння, казкові формули тощо), афоризми, крилаті вислови, адже найбільше етнокультурна семантика виявляється у «структурних одиницях мови, які безпосередньо й прямо відображають позамовну дійсність, називають предмети та явища довкілля» [159, с. 9]. Застосовуючи лінгвістичні методи, етнолінгвістика вивчає різноманітну тематику, пов'язану з народною психологією та культурою, досліджує екстралінгвістичні явища – побут, природу, обряди, міфічну символіку тощо у їхній мовній об'єктивації. Вивчення ментальності в мовних одиницях зближує етнолінгвістику з філософією, етикою, естетикою, формує фонові знання та уявлення, що відображають специфіку національного характеру й поведінки.

Деякі мовознавці розглядають етнопсихолінгвістику й лінгвокультурологію як розділи етнолінгвістики [133, с. 148], що вочевидь зумовлено спільною проблематикою досліджень, в основі яких лежить взаємовідношення «мова – людина – культура». Під етнопсихолінгвістикою

розуміють новий напрям наукових досліджень, що розглядає мовну діяльність у контексті національно-культурної специфіки та з урахуванням національно-культурної складової дискурсу [77, с. 10]. Завданнями етнопсихолінгвістики є: 1) виявлення універсальних і етноспецифічних рис дискурсу; 2) аналіз його національно-культурних складників; 3) визначення чинників, що зумовлюють національну специфіку дискурсу; 4) вивчення явищ, які об'єктивують та визначають риси національної картини світу; 5) опис кодів та еталонів культури; 6) аналіз окультурених сфер людської діяльності: просторової, часової тощо; 7) визначення ключових опозицій культури та архетипних уявлень, які відобразилися мовних одиницях і дискурсі [77, с. 14].

В. Телія наголошує на взаємозв'язку лінгвокультурології з етнолінгвістикою, що дає змогу розглядати лінгвокультурологію як складову частину етнолінгвістики (В. Маслова, В. Телія та ін.). С. Кошарна вважає, що важливо відрізнити ці взаємопов'язані, однак не цілком ідентичні мовознавчі науки, різниця між якими визначається тими ж відмінностями, що існують між етнографією й культурологією [76, с. 11]. Дослідниця, зокрема, наголошує: «незважаючи на можливі перетини (навіть до взаємопроникнення) з етнолінгвістикою, лінгвокультурологія вирішує свої особливі завдання, пов'язані з можливостями й перспективами проникнення через лексичні фіксації в логіко-поняттєву систему народної свідомості, що акумулює знання етносу про довкілля» [76, с. 13].

Деякі мовознавці трактують лінгвокультурологію як дисципліну, яка досліджує взаємовідношення мови й культури, а лінгвоетнологію (етнолінгвістику) як таку, що спрямована на вивчення мови, ментальності, духовної культури етносу та народної творчості [134, с. 9]. На думку В. Жайворонка, «визначати етнолінгвістику тільки як дисципліну, об'єктом якої є мова в її відношенні до культури, було б принаймні необачно. Це радше комплексна наука, предметом вивчення якої є «план змісту» етнокультури, народної психології і міфології, що втілюється в різних формах» [48, с. 52].

На думку В. Шаклеїна, мета лінгвокультурології полягає «у розгляді феноменів мови та культури, які зумовлюють одне одного, що передбачає

насамперед багатоаспектність проблематики лінгвокультурології, можливість різних системних підходів до вирішення лінгвістичних питань» [156, с. 138]. Таке розуміння цілей лінгвокультурології узгоджується з головним завданням когнітивної лінгвістики, методами якої послуговуються й етнолінгвістика, і лінгвокультурологія. О. Левченко вважає, що «використання когнітивних методик у лінгвокультурології пояснюється тим, що традиційний семантичний аналіз одиниць вербального рівня, зокрема фразеологічних, не дає виходу на онтологічні висновки і здебільшого дає змогу отримати лише приблизні результати, бо під час семантичного аналізу ігноруються асоціативні зв'язки слова, когнітивний фон» [83]. Науковці зауважують, що інтерпретація тексту вимагає також нефілологічних знань, онтологічний статус яких тотожний статусу філологічних знань [79, с. 23].

Для розуміння мовних явищ з позицій етнолінгвістики важливим є комплексне дослідження всіх рівнів мовної системи в межах різних наукових царин: філософії мови, лінгвокультурології, етнопсихолінгвістики й когнітивної лінгвістики. Ці новітні науки об'єднані спільним антропоцентричним підходом до досліджень, а саме тріадою «мова–етнос–культура» і застосування їхніх принципів і методів дасть змогу дійти висновків як когнітивного, так і лінгвокультурологічного й етнопсихолінгвістичного характеру.

Отже, мова є невід'ємною часткою національної культури. Вона відображає етнокультурні, психологічні й міфологічні уявлення етносу, менталітет нації як етнічну специфіку людського світогляду.

Основними поняттями, якими послуговуємося в нашому дослідженні є: *етнос, етнічна культура (етнокультура), етнічна картина світу, національна картина світу*.

Етнос (від грец. *ethnos* – плем'я, народ) – це соціальна спільність людей, яка історично склалась на певній території і для якої характерні спільні риси, стабільні особливості матеріальної й духовної культури, психологічний склад; членів якої об'єднує етнічна самосвідомість – усвідомлення генетичного зв'язку з іншими представниками цієї групи, спільності походження [136, с. 169]. Найважливішими ознаками етносу є мова, фольклор, традиції й норми

поведінки, які виступають компонентами культури, тобто утворюють етнічну культуру.

Культура – одне з ключових понять культурології. Англійський культуролог Е. Тайлор схарактеризував її як сукупність елементів, що містить знання, вірування, традиції, звичаї, мистецтво, мораль [229, с. 627]. «Культура є продуктом людської діяльності і сукупністю штучних порядків та об'єктів, форм поведінки та діяльності, набутих знань, образів самопізнання та символічного позначення довкілля» [136, с. 34]. Іншими словами, це явище історично сформоване в процесі розвитку людської діяльності, яке виявляє себе через систему ставлення до природи, людини й суспільства.

Інтеграцію представників національної лінгвокультурної спільноти, вирізнення її серед інших етносів здійснює етнічна культура – «складники матеріальної й духовної культур, які виникли в середині певного етносу і є для нього специфічними; світогляд народу, який історично склався і регулярно відтворюється в мові, віруваннях, міфотворчості, традиціях, «культурних предметах» тощо [194, с. 93]. Етнічна культура є компонентом і навіть фундаментом національної культури. Зв'язок між ними складний і неоднозначний. Етнічна культура формується усією спільнотою, а національна культура є продуктом творчості певних визначних представників нації. Національна культура, окрім етнокультури, містить і культуру професійну – мистецтво, філософію, науку. Основним способом передачі етнічної культури є усна традиція, а національна формується на основі писемності й освіти. Етнокультура схильна до збереження архаїчних норм життя, традицій та звичаїв, а національна – відкрита до нововведень. Кожна етнічна культура є процесом і результатом змін. Найвиразніше вона виявляється в етнічній символіці, традиціях, обрядах, деяких формах матеріальної культури, фольклорі. Завдяки розвиткові народної культури протягом історії народу формується національний менталітет.

Кожен народ володіє національною специфікою – характерними рисами етносу, які сформувались в результаті самобутнього етнічного розвитку. Сукупність таких специфічних ознак етносу (нації) становить національні

особливості народу. Із розглянутими феноменами також пов'язана етнічна картина світу, що є імпліцитним вираженням правил життя етносу, які нав'язані членам спільноти соціальними й природними силами [53, с. 173]. Сукупність національного характеру і національного менталітету, тобто концептосфери, становить національну картину світу.

Отже, антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ став засадничим для появи та розвитку таких новітніх мовознавчих наук, як етнолінгвістика, когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія, етнопсихолінгвістика та інших. В його основу покладено взаємозв'язок понять «мова–етнос–культура», що передбачає аналіз мовних явищ не ізольовано, а у зв'язку з культурою, світоглядом та менталітетом як окремої людини, так і певної мовної спільноти. Засновником ідеї антропоцентризму був німецький вчений В. Гумбольдт, а його послідовниками – український лінгвіст О. Потебня й американський мовознавець Б. Уорф. Згідно з Гумбольдтіанською концепцією духу народу, мова втілює дух народу, а дух народу втілює його мову, тож ці поняття, на його думку, тотожні. Мова не лише відображає довкілля, але й інтерпретує його. А. Потебня, підтримавши ідею духу народу, наголосив на першочасовості виникнення мови і звернув увагу на те, що мова – не лише засіб висловлення думки, але й рушійна сила її утворення, а отже, вона впливає на духовність людини. Концепції цих учених створили підґрунтя для розгляду мовного матеріалу крізь призму культури, менталітету і характеру народу. Кожна мова репрезентує національне світосприйняття, особливості національної культури, характеру та мислення, адже вона у свій власний спосіб оцінює та інтерпретує світ. Специфікою відображення національної культури та психології в мові займається етнолінгвістика, яка трактує мову як творчий продукт етноспільноти, яка є основним елементом і водночас рушієм культури народу.

Серед мовних одиниць, що виступають об'єктом етнолінгвістичних та лінгвокультурологічних досліджень паремії найвиразніше виявляють національно-культурну семантику, оскільки безпосередньо і прямо об'єктивують реалії довкілля.

1.2 Концепт як знак культури в мовній свідомості етносу

Когнітивно-культурологічний підхід до опису мови уможливорює відтворення мовної картини світу етнічних спільнот, з'ясування особливостей концептуалізації та категоризації дійсності різними етносами. Звернення до методів та прийомів когнітивної лінгвістики у цьому дослідженні є закономірним, оскільки дослідження перебуває в площині перетину декількох лінгвістичних напрямків. Предмет аналізу поєднує працю з етнолінгвістикою і лінгвокультурологією, методи дослідження – з когнітивною лінгвістикою, а об'єкт дослідження – з фольклористикою. Позаяк національно-культурний компонент значення – приховане мовне явище, він найповніше та найвиразніше виявляється шляхом проведення концептуального аналізу.

Лексико-семантичний аналіз суттєво відрізняється від концептуального, адже «якщо семантичний підхід передбачає встановлення набору значень слова в його відношеннях з іншими словами, то концептуальний аналіз має на меті виділення смислу, що включає часом достатньо широкі знання» [66, с. 113]. Як зазначає О. Кубрякова, «за уявленнями про об'єкти і їх ознаки лежать різні структури знання й, отже, різні концепти чи об'єднання концептів», відповідно слід брати до уваги «ті смисли, що формують зазначені уявлення» [80, с. 252].

Основною одиницею, яка використовується в когнітивно-культурологічних дослідженнях, є термін «концепт». У науковій літературі багато визначень цього поняття як одного з ключових у дослідженні мовної картини світу. О. Фесенко визначає «концепт» як «вираження етнічної специфіки мислення; вербалізація його зумовлена лінгвокогнітивною, етнокультурно маркованою, асоціативною компетенцією носіїв концептуальної системи» [160, с. 144]. В. Телія розглядає концепт як те, що «реконструюється через своє мовне вираження й позамовні знання; все те, що ми знаємо про об'єкт в усій екстенсії цього знання» [145, с. 97]; О. Селіванова визначає його як «інформаційну структуру свідомості, різносубстратну, певним чином організовану одиницю пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти

психічних функцій свідомості й позасвідомого» [133, с. 410]. На думку І. Голубовської, концепт – це сукупність культурно зумовлених уявлень про певну реалію, культурно детермінований ментальний продукт [25, с. 108]. Згідно з В. Жайворонком, «мовна одиниця функціонує часто не просто як слово-номінація з одним чи кількома лінгвістичними значеннями, а як слово-концепт – вмістилище узагальненого культурного смислу (сенсу), що дає підстави уважати мовну одиницю культурним концептом» [31, с. 10].

Існують три підходи до вивчення структури концепту: лінгвістичний, когнітивний та лінгвокультурологічний. Лінгвістичний підхід базується на поглядах С. Аскольдова, Д. Лихачова, В. Телії щодо природи концепту. Д. Лихачов розуміє концепт як алгебраїчний вираз значення, оскільки він співвідноситься з кожним словниковим значенням. Представники цього підходу характеризують концепт як увесь денотативний потенціал слова разом з його конотативним компонентом. Представники когнітивного підходу (О. Селіванова, О. Кубрякова та ін.) розглядають концепт як (психо)ментальне утворення, яке містить сукупність вербальних та невербальних знань про світ, і є результатом когнітивної діяльності людини, сформований для збереження досвіду та знань. Прихильники культурологічного напрямку (Г. Слишкін, Ю. Степанов та ін.) трактують концепт як осередок «культури в свідомості людини й те, за допомогою чого людина сама входить в культуру, а в деяких випадках і впливає на неї» [139, с. 40]. Концепт, на їхню думку, – головний осередок культури в ментальному світі людини, при аналізі якого слід приділяти увагу культурній інформації, якою він позначений [139, с. 40]. Усі сучасні підходи до розуміння концепту зводяться до лінгвокогнітивного і лінгвокультурологічного розуміння цих явищ. Вони не заперечують один одного, а взаємодіють, і відрізняються лише напрямками осмислення стосовно людини: лінгвокогнітивний концепт передбачає напрямок від свідомості до культури, а лінгвокультурний – від культури до свідомості.

Таким чином підходимо до розуміння цього терміну як до поняття міждисциплінарного – лінгвокультурологічного та лінгвокогнітивного. Трактуючи концепт як лінгвокогнітивне явище, розуміємо його як «одиницю

ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини; оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи мови і всієї картини світу, відображеної в людській психіці» [80, с. 90]. А як лінгвокультурологічне – концепт – базова одиниця культури, результат взаємодії значення слова з народним і власним життєвим досвідом.

Отже, під концептом розуміємо ментальну одиницю знань про світ, виражену в мові та позначену етнокультурною специфікою. З одного боку, концепт відображає когнітивні процеси людини, а з другого, – культуру й отримує своє вираження в мові.

Щодо структури концепту, то деякі мовознавці заперечують феномен його структурованості, інші – вказують на складну багатопланову будову. На думку багатьох лінгвістів, у концепті як гетерогенному ментальному феномені виділяються такі складники: 1) понятійний; 2) перцептивно-образний; 3) ціннісний. Понятійний складник має константний характер, а образний та ціннісний є змінними.

Понятійний компонент концепту – це його мовна фіксація, опис дефініційних ознак. Образний складник включає ознаки, що збереглися в пам'яті людини й допомагають виявити його етнокультурну специфіку. Він складається з перцептивного образу (зорові, слухові, тактильні, смакові та нюхові характеристики предметів, явищ, подій, які відображені в пам'яті), що є результатом відображення довкілля за допомогою органів чуття, і когнітивного образу, що виникає через метафоричне осмислення дійсності. Ціннісний складник пов'язаний з оцінкою ментального утворення та значущістю концепту для етносу.

Концепт як одиниця структурованого знання має когнітивні ознаки, сукупність яких утворює зміст концепту, що виражається мовними засобами. Когнітивні ознаки – це ознаки концептуалізованого явища чи предмета. Мовні одиниці, які слугують засобу доступу до змісту концепту і дають змогу виявити інші концептуальні ознаки, є мовними репрезентантами або вербалізаторами концепту.

Як переконують науковці, характерною ознакою концепту є його структурованість. Так, Ю. Степанов вважає, що «до структури концепту входить все, що робить його фактом культури – первинна форма (етимологія), історія, відбита в основних концептуальних ознаках його змісту; сучасні асоціації; оцінки та ін» [139, с. 41]. Оскільки концепт є частиною свідомості, він поєднує чуттєві, емоційні та образно-емпіричні ознаки. Окрім цього, важливим є твердження, що «жоден концепт не виражається у мові повністю» [108, с. 28], адже, по-перше, він, як продукт особистого пізнання, потребує комплексних мовних засобів об'єктивації; по-друге, концепту не властиві чіткі межі, він постійно розвивається, і тому не може бути повністю вербалізований [108, с. 29].

Сукупність концептів нації, всі потенції концептів носія мови утворюють концептосферу народу. На думку В. Маслової, «концептосфера – це сукупність концептів, з яких, як із музичного полотна, складається світогляд носія мови» [89, с. 34]. Концептосферу можна описати як польову структуру, у якій є «ядро (когнітивно-пропозиційна структура концепту), приядерна зона (лексичні репрезентації) та периферія (асоціативно-образні репрезентації)» [89, с. 35]. Позаяк концепти бувають національними та індивідуальними, то периферія охоплює індивідуальні концепти, а приядерна зона та ядро – загальнонаціональні й універсальні. Лінгвокультурологічний і когнітивний підходи є одними з провідних для виявлення головних властивостей концептів. Концептосфера «як упорядкована сукупність концептів народу є суто мисленнєвою сферою. Вербалізована частина концептосфери є сукупністю значень, які передаються мовними знаками цієї мови, і утворюють семантичний простір мови» [107, с. 102]. Тобто слід розрізняти такі поняття, як концептосфера і семантичний простір мови.

«Концептосфера – це мисленнєва царина, що складається з концептів, а семантичний простір мови – тільки частина концептосфери, актуалізована за допомогою мовних знаків. Концептосфера мови – це не набір, не інвентар концептів, а їхня складна система, утворена перетинами й переплетеннями численних і різноманітних структурних об'єднань груп концептів, що

вибудовують ланцюжки, цикли, які, у свою чергу, розгалужуються, як дерева, конструюються, як поля з центром і т. ін. Уся ця складна система структурована у поля, цикли, ланцюжки та інші структурні конструкції й утворює семантичний простір певної конкретної мови» [108, с. 65]. З огляду на те, що поняття концептосфери ширше від мови, пізнати її фрагмент можна лише через дослідження семантичного простору мови.

Концептуальні ознаки об'єктивуються через семантику мови. Тож слід розрізняти когнітивний (мисленнєвий) концепт, утворений із компонентів (концептуальних ознак) і його вербалізацію, що охоплює набір значень, які є способом відображення когнітивних процесів у мовних явищах, однак повністю не відображають концепт. Семи мовних одиниць – лексем, фразеологізмів, речень, текстів слугують лише писемним джерелом інформації про зміст того чи того концепту. Хоча концепти й відображаються в мові за допомогою мовних засобів, вони не відтворюють усі когнітивні ознаки концепту. Отже, необхідно вивчати не лише значення слів, зафіксовані у словниках, але й досліджувати вербалізацію концептів у різних типах дискурсу, які дають змогу змоделювати цілісну картину концепту.

Сьогодні типологія концептів перебуває у стадії опрацювання, а в дослідженнях наводяться численні класифікації концептів за різними критеріями. Існують різні класифікаційні підходи, зокрема класифікація, утворена на основі тематики концептів: філософські, соціально-культурні, міфологічні, етичні, категорії національної культури [103, с. 8]. Відомою є класифікація лінгвокультурних концептів А. Бабушкіна, що ґрунтується на семантико-структурному принципі. За нею концепти поділені на лексичні і фразеологічні [5, 43–67]. Лексичні концепти охоплюють: розумові картинки, концепти-схеми – слова з просторовою семантикою, концепти-гіпероніми, що об'єктивують узагальнені образи, концепти-фрейми – корелюють з певною життєвою ситуацією, концепти-сценарії – актуалізують розвиток подій, концепти-інсайти – передають інформацію про функцію предмету; калейдоскопічні концепти – представляють концепти абстрактних імен соціальної спрямованості [5, с. 43–67]. Окрім зазначених концептів, існують

численні приклади інших класифікацій лінгвокультурних концептів, які свідчать про їхню багатоаспектність і складність аналізу. Як підсумовує А. Загнітко, «класифікаційні підходи не заперечують один одного, а лише доповнюють, наголошуючи відповідні суттєві ознаки концептів: 1) поняттєві складники; 2) образні складники; 3) ціннісні складники (ширше – аксіологічні); 4) дискурсивну зумовленість і мотивованість; 5) статичність; 6) динамічність; 7) варіативність; 8) інваріантність; 9) тематичне закріплення; 10) регулятивність; 11) значущість; 12) національно-культурне навантаження; 13) інтерпретативність» [51, с. 17]. Врахування характерних ознак дає змогу диференціювати їх із не-концептами.

Концептосфера мови корелює з поняттям концептосфери культури, а тому концептосфера національної мови є по суті концептосферою національної культури. Етнокультурна концептосфера – це сукупність специфічних для певної національної лінгвокультурної спільноти концептів культури, які найповніше виражають її особливості [157, с. 112]. Оскільки концепт пов'язаний з етнокультурним світом людини, його аналіз дає змогу реконструювати етнокультурний образ і специфіку мислення носія мови. Як зазначає В. Кононенко «у цьому смисловому утворенні виявляють себе ті суб'єктивовані уявлення й знання, які визначаються етнокультурним змістом, ціннісною орієнтацією на національно зумовлені інтерпретації. Етнокультурний компонент входить у змістову частину концепту як його когнітивна складова, етнолінгвістичне знання, що доповнює й розширює базові уявлення про визначену як концепт цінність, як та комунікативно-прагматична сутність, що народжена в конкретних мовленнєвих ситуаціях» [66, с. 117].

Про зв'язок концепта з етнокультурою говорять В. Ужченко і Д. Ужченко: «...концепт як багатовимірне культурно значуще соціопсихічне утворення в колективній свідомості певної мовної спільноти «розсіяний» у змісті лексичних одиниць, корпусі фразеології, паремійному фонді, у системі стійких порівнянь, що відбивають образи-еталони» [137, с. 298]. Поряд з універсальними концептами, у концептосфері кожного народу існують національно-специфічні, чи етнокультурні концепти. Етнокультурна специфіка концептів детермінована

відмінностями змісту одиниць концептуальної системи й виявляється в національних відмінностях у змісті близьких концептів чи – найяскравіше – в розбіжностях концептів у концептосферах народів, наявності безеквівалентних одиниць у мові.

У свідомості людини, яка вступає в контакт із зовнішнім світом, формуються структури, які уможливають конструювання системи критеріїв оцінки окремих елементів дійсності (когнітивних еталонів), які вже на початкових етапах носять національно-культурний характер. На основі цих культурних еталонів утворюється мовна картина світу.

Культурні еталони вербалізуються в мові і постають як елементи мовної картини світу – образи-символи. Символ – це предметний або словесний знак, який опосередковано виражає сутність певного явища (наприклад, лотос – символ божества в індіанців, хліб-сіль – символ гостинності в українців) [8, с. 94].

Не існує чіткої класифікації етнічних символів. За К. Юнгом, побутує три типи символів: 1) індивідуальні (відображають різні аспекти життя людини); 2) національні – пов'язані з побутом, загалом життям окремого народу; 3) загальнолюдські (об'єктивують універсальні символічні образи (вогонь, вода, земля); 4) символи, характерні для окремої частини людства (хрест у християнському світі) [163, с. 117]. Більшість символів – національні, породжені національною космогонічністю. Універсальна ідея часто отримує національні риси. Навіть загальнолюдські символи такі, як життя, смерть, щастя, нещастя трансформуються в національно специфічні. Кожен етнічний (національний) символ складає певну частину психічного складу етносу. Етнічні символи слугують елементами кодування частини етнічного менталітету та світогляду. Символам властива здатність у стислій формі зберігати та передавати інформацію, навіть у невербальній формі.

В українській етнолінгвістиці й лінгвокультурології розроблено класифікацію слів-символів на основі тематичного принципу, які позначають сакральні елементи життя українців: архетипні (вогонь, вода), космогонічні (Земля, сонце), біблійні (Христос, ангел), рослинні (тополя, кропива),

орнітологічні (голуб, лелека), анімалістичні (лисиця, бджола), антропологічні слова-символи (коса, серце), символи довкілля (ліс, пустеля), явищ природи (грим, сніг), предметних (рушник, люлька) й абстрактних назв (душа, доля), символи-міфологеми (відьма, берегиня) [67, с. 260]. Етнічні символи є невід'ємним складником і результатом розвитку кожного народу. Вони сприяють національному самоусвідомленню й розвитку національної культури.

Концепти можуть втілюватися у слові, у словесному символі, тож як концепти, так і символи є структурними компонентами мовної картини світу. Картина світу – це сукупність знань та уявлень про дійсність, яка сформувалася в суспільній свідомості. Вона може бути безпосередньою, опосередкованою й когнітивною. Безпосередня картина світу (концептосфера) результат прямого пізнання дійсності за допомогою органів чуття й абстрактного мислення, яка включає в себе як концептуальні знання про дійсність, так і сукупність ментальних стереотипів, які інтерпретують її. Безпосередня картина світу – результат когніції, тобто пізнання і, відповідно, може бути визначена як когнітивна. У людській свідомості вона системна і впливає на сприйняття світу, пропонуючи класифікацію елементів дійсності і прийоми аналізу цієї дійсності, упорядковуючи чуттєвий і раціональний досвід особистості для його збереження в пам'яті. Когнітивна картина світу значно багатша і складніша, аніж мовна, оскільки в її творенні беруть участь різні типи мислення, серед них і невербальні [134, с. 4]. Проте, незважаючи на відмінності, обидві картини світу взаємопов'язані і взаємодіють між собою.

Опосередкована картина світу – це результат фіксації концептосфери вторинними знаковими системами, які матеріалізують, озовнішують безпосередню когнітивну картину світу, яка існує у свідомості носія мови. Це мовна і художня картини світу [107, с. 5].

Виділяють концептуальну та мовну картини світу. О. Потебня визначає мовну картину світу як «сукупність зафіксованих в одиницях мови уявлень народу про дійсність на певному етапі розвитку народу, уявлення про дійсність, відображене у значеннях мовних знаків – мовне членування світу, мовне впорядкування предметів і явищ, закладена у системних значеннях слів

інформація про світ» [112, с. 54]. Є. Бартмінський вважає, що «мовна картина світу, закріплена у мові інтерпретація дійсності, яку можна виділити у вигляді набору суджень про світ. Вони можуть бути або виражені в самій мові (у її граматичних формах, лексиці, клішованих текстах, наприклад, прислів'ях), або імпліковані формами й текстами мови» [135, с. 255]. За В. Жайворонком, мовна картина світу – це «мозаїкоподібна польова структура взаємопов'язаних мовних одиниць, що через складну систему фонетичних явищ, лексико-семантичних і граматичних значень, а також стилістичних характеристик відбиває відносно об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини, тобто загальною картину (модель) світу як таку» [48, с. 15].

Мовна картина світу, а саме семантичний простір мови, сприяє фіксації людського досвіду, його збереженню й передачі наступним поколінням. Вона реагує на зміни умов життя людини. Основне призначення мовної картини світу – це допомога здійсненню процесів концептуалізації та категоризації світу й об'єктивації нових структур знання [80, с. 33]. Концептуальна картина світу – концептосфера – це не лише система понять про сукупність реалій довкілля, але й система значень, що втілюються у ці реалії через слово-знак і слово-концепт [48, с. 11]. І концептуальну, і мовну картини світу можна сприймати як універсальне, так і національне явище.

У будь-якій мові відображається специфічна категоризація та концептуалізація довкілля. Їй властива «поступальна еволюційність розвитку, при якому роль факторів мінливості належить не стільки новим знанням про світ, скільки соціальним умовам буття етносу, що постійно змінюються, приносячи у життя нові реалії, що вимагають вербалізації» [26, с. 32]. Відповідно, спосіб концептуалізації дійсності певного носія мови частково універсальний, а частково – національно специфічний. Тож носії різних мов сприймають світ по-різному.

Когнітивна й мовна картини світу співвідносяться як ядро та периферія, при цьому зміст концептуальної й мовної картин світу загальною збігається, утворюючи інваріантну інформацію і формуючи універсальні поняття. Інформація, яка перебуває на периферійних ділянках, видозмінюється від мови

до мови [154, с. 115]. Як зазначає В. Телія, мовна картина світу утворюється інформацією, яка розсіяна по всьому концептуальному каркасі й пов'язана з формуванням самих понять [144, с. 177].

Отже, не може існувати єдиної картини світу. Різноманітність картин світу зумовлена самою різноманітністю світу, цілісний образ якого виробляється людиною у процесі його пізнання. Саме тому від мовної картини світу слід перейти до національної мовної картини світу, яку розуміємо як «виражене етносом засобами певної мови світовідчуття і світорозуміння, вербалізовану інтерпретацію мовним соціумом навколишнього світу і себе самого в цьому світі» [25, с. 29]. Вона слугує засобом національної визначеності та глибше пов'язує мову з національною культурою.

Важливим аспектом вивчення національно-мовної картини світу є її дослідження крізь призму етнолінгвістики. В. Жайворонок робить акцент на тісному взаємозв'язку національно-мовної картини світу з національним менталітетом: «Поетична природа слова криється в етномовній пам'яті, а коріння його метафоризації – в глибинах національної свідомості. Все це виступає передумовою витворення як шедеврів поетичного фольклору, так і великих зразків авторської національної мовотворчості» [49, с. 109].

Мовна картина світу певного етносу неминуче володіє національною специфікою, яка виражена в семантиці природної мови. По-перше, вона закріплює в мові когнітивну картину світу, яка вже етнокультурно забарвлена й через те, що доквілля, яке пізнають і відображають різні народи, частково відрізняється. По-друге, кожна мова має певний спосіб категоризації і концептуалізації світу, частково універсальний і частково етноспецифічний, адже мовні знаки слугують засобом репрезентації основних настанов культури. Тож носії різних мов сприймають дійсність по-своєму – через призму своїх мов. Проте це не означає, що особливості національної мови, в якій зафіксований унікальний суспільно-історичний досвід національної лінгвоспільноти, створюють для носія цієї мови якусь іншу, відмінну, неповторну картину світу, яка відрізняється від об'єктивно існуючої. Вони лише створюють специфічне забарвлення цього світу, яке зумовлене національною значущістю предметів,

явищ, процесів і вибірковим ставленням до них. Це породжено специфікою діяльності, способом життя й національної культури певного етносу.

Отже, кожна мова є дзеркалом культури конкретного народу, що відображає не лише певну частину довкілля відповідно до етносвідомості етносу, а й спосіб життя, світосприйняття, національний характер, ієрархію цінностей, тобто менталітет народу, його національну самосвідомість.

Національно-культурна специфіка семантики мови найчіткіше проявляється у значеннях слова, особливо в конотаціях, які, відповідно, можна виділити, розглянувши мовні структури в міжмовному зіставленні, а також здійснивши концептуальний аналіз. Оскільки етнокультурний компонент значення найчастіше є прихованою семантичною категорією, його доцільно виявляти шляхом концептуального аналізу. На релевантність дослідження національно-культурної семантики лексичних одиниць із погляду когнітивної лінгвістики вказує й саме трактування поняття «концепт» – ментальної одиниці знань про світ, вираженої в мові та позначеної етнокультурною специфікою. Концепт пов'язаний з етнокультурним світом людини, і, відповідно, його зміст виявляє національно-культурні особливості категоризації і концептуалізації світу представниками певного етносу.

1.3 Прислів'я, приказки та загадки як засоби відображення етнокультури та когнітивних процесів

З метою декодування знань про світ доцільним є звернення власне до паремій як творчого продукту народу. У цих мовних одиницях сконцентровані когнітивні процеси: відображається пізнання етносом реалій довкілля й відтворення практичного досвіду в різні періоди його розвитку, пам'ять різних поколінь про минуле, що є теж знанням продовкілля. Окрім цього, паремії, як і мова загалом, є репрезентантами культури народу. Вони відображають не тільки реальну дійсність, але й життєвий уклад, традиції, звичаї, забобони, прикмети, моральні цінності тощо. В. Кононенко зазначає, що «світогляд українців знайшов реалізацію у численних висловах, що відповідають різним ситуаціям життя, характерологічним рисам людей, створюючи у своїй

сукупності загальний образ мовця, неоднозначного за своїми уявленнями, але загалом скоріше позитивний, аніж негативний» [66, с. 91]. Вивчення етнокультурної специфіки паремій передбачає заглиблення в мовну, а через неї й духовну культуру як окремого представника етносу, так і всієї лінгвокультурної спільноти. Аналіз етнокультурних компонентів в мові – актуальний напрямок сучасних лінгвістичних розвідок, оскільки він допомагає визначити особливості ментальності та культури певного етносу. Через це паремійні одиниці є благодатним матеріалом для виявлення етнокультурного компонента значення, національних особливостей культури, світогляду та менталітету, а також дослідження особливостей концептуалізації та категоризації дійсності представниками різних лінгвокультурних спільнот. Як зазначають дослідники, «національно-культурна семантика засвідчується на всіх рівнях мови: і у граматиці, і в синтаксисі, і навіть у фонетиці. Проте найяскравіше вона виявляється в так званих структурних одиницях мови, які безпосередньо відображають позамовну дійсність, називають предмети та явища навколишнього світу» [159, с. 4]. До таких одиниць відносять слова, ідіоми й паремії.

Зацікавлення пареміологією як наукою зростає наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. як у зарубіжній, так і національній лінгвістиці. Найглибше досліджуються питання пов'язані з семіотичною, семантичною й комунікативно-прагматичною природою цих мовних одиниць.

Через свою своїй багатогранність поняття «паремія» не має чіткої дефініції. Багато дослідників зараховують їх до фразеологізмів. Зокрема, українська дослідниця З. Коцюба трактує «прислів'я і приказки як особливу групу мовних одиниць комунікативного типу в межах фразеологічного рівня, яка, незважаючи на всі спроби структурних пареміологів вибудувати струнку систему паремійних моделей, не є однорідною ні за структурою, ні за семантикою, ні за функціям» [71, с. 74]. О. Селіванова під цим поняттям об'єднує не лише паремії, але й ідіоми «через наявність численних і досі не розв'язаних питань, що стосуються розмежування і кваліфікації стійких словосполук, фразем, прислів'їв, приказок, етикетних сполук, крилатих

висловів, складених термінів тощо» [133, с. 415]. Проте Л. Авксентьєв, Н. Амосова, В. Жуков, В. Мокієнко, В. Телія винесли паремії за межі фразеологічного тлумачення.

О. Дуденко подає такі специфічні ознаки паремій: повчальність і оцінність змісту; наявність граматично й інтонаційно оформленого судження; лаконізм висловлення; узагальнення певних закономірностей, життєвих правил або істин; різновид замкненого, стійкого, відтворюваного і цілісного речення закритої структури; чіткість функційного призначення [39, с. 15].

Як прецедентне висловлення паремія є «репродукованим і самодостатнім складним вербальним знаком, сума значень компонентів якого не дорівнює смислу» [29, с. 251]. Прецедентним текстом називають одиницю текстового рівня, інваріант сприйняття якої входить до когнітивної бази, а сам текст відомий усім членам лінгвокультурної спільноти [29, с. 251].

Паремія входить до когнітивної бази (універсальної чи національної), має потенційну властивість неодноразово відтворюватися в мовних актах, розглядатися як еталонна одиниця мови, що сприймається як зразкова, еталонна для однотипних виявів [29, с. 252].

Паремії ще характеризують як прецедентні тексти, враховуючи їхній незалежний статус як однієї з форм тексту. Прецедентним текстом називають одиницю текстового рівня, інваріант сприйняття якої входить до когнітивної бази, а сам текст відомий усім членам лінгвокультурної спільноти [29, с. 251].

Паремія базується на поняттєвих категоріях. У лінгвістиці цей термін позначає концептуальні, мисленнєві категорії [192, с. 216]. Структурна і семантична будова паремії дає змогу замінити велику кількість думок стислим асоціативним образом.

Визначаємо семантичну структуру паремії, враховуючи когнітивний характер прецедентного висловлення. «Глибинне значення не утворюється на основі складання значень її компонентів, а становить результат семантичного поєднання складових лексико-граматичної структури. Унаслідок таких когнітивних механізмів у семантиці відбувається утворення нового значення усього вислову. Системний смисл паремії становить поєднання глибинного

значення і знання прецедентного феномена, пов'язаних із ним конотацій» [77, с. 101]. Поверхнє значення паремії виводиться із суми значень її компонентів.

Розвиток семантичного наповнення паремії супроводжується образним переосмисленням реалій довкілля, результатом якого є переважно втрата лексичними одиницями паремії денотативних значень, набуття конотацій, які засвідчують «зв'язок асоціативно-образного підґрунтя з культурою (еталонами, символами, стереотипами)» [90, с. 71]. Використання паремії в переносному значенні відтворює узагальнені, типові явища. Переносне значення паремії з'являється як наслідок метафоричного.

Сам термін «паремія» багатозначний. У давні часи пареміями йменували короткі вислови, які писали на придорожніх стовпах. Вони також позначають уривки із книги Старого Заповіту (з грец. *paremia* – притча), що містять пророцтва або повчання і читаються в православній церкві під час відправи [194, с. 887]. Лише згодом цей термін почав вживатися на позначення будь-яких повчань, притч тамудрослів'їв. В енциклопедичних працях подаються такі тлумачення паремії: «народний вислів, виражений реченням, а також коротким ланцюжком речень, які передають елементарну сценку або найпростіший діалог» [211, с. 169]; «афоризм народного походження, що характеризується лаконічністю форми, відтворюваністю» [3, с. 242].

Із погляду як мовознавства, так і фольклористики паремійний корпус «об'єднує найкоротші жанри, що в образній формі відтворюють найістотніші явища і реалії дійсності: прислів'я, приказки (приповідки) та їх жанрові різновиди – вітання, побажання, прокльони, порівняння, прикмети, каламбури, тости» [82, с. 536]. До паремій відносять прислів'я, приказки, примовки, загадки, прикмети, повір'я, віщі сні, ворожби, задачі, головоломки, скоромовки, замовляння, небилиці, нісенітниці, казкові формули та ін. [211, с. 291]). «Термін «паремія» здебільшого вживається для визначення родового поняття жанру поряд з терміном «прислів'я та приказки», а видові поняття позначаються термінами «прислів'я», «приказка», «побажання», «загадка» та ін., хоча нерідко обидва терміни змішуються і вживаються як синоніми» [99, с. 3]. Інші дослідники розглядають їх як синоніми до прислів'їв [95, с. 318].

Незважаючи на розбіжності в жанровій класифікації паремій, однозначним є те, що «основу паремійного корпусу, безумовно, становлять власне паремії, або, як їх ще називають, народні паремії, народна мудрість, афоризми народного походження, фольклорні афоризми, практична філософія, моральні формули, історична пам'ять народу» [61, с. 38], тобто усі різновиди «народного мудрослів'я» [61, с. 38]. Ми обрали для дослідження власне прислів'я, приказки та загадки як різновиди паремій. Прикметно, що загадки і прислів'я доповнюють одні одних: перші описують предметний світ, фізичний, а другі – людський світ. Окрім цього, існує ще й інший зв'язок між ними: прислів'я, приказки, як і загадки, стислі й компактні та використовують архаїчні структури і можуть переходити одне в одне. Трансформація приказки у прислів'я може відбуватися шляхом перестановки чи зміни слів, завдяки чому приказка замість конкретного значення набуває узагальнюючого смислу. Окремо взята образна частина загадки може звучати як прислів'я: вони є «тотожними означувальними, а їхні означувані поняття також тотожні, а відмінність полягає лише в тому, що у випадку прислів'я означуване зрозуміле з контексту» [56, с. 279]. Указані мовні одиниці об'єднує ще одна характеристика: з погляду вияву національно-культурної специфіки вони є найбільш маркованим пластом мови, а з погляду когнітивної лінгвістики вони об'єктивують зміст інтерпретаційного поля концепту національно-мовної картини світу. Відтворення семантики етнокультурних концептів є прерогативою паремій, оскільки вони маркують концепти, яким притаманний аксіологічний характер.

Паремії в своїй сукупності становлять паремійні корпуси мов. Диференційними ознаками паремій є афористичність, усталеність, відтворюваність, переосмислене чи буквальне узагальнене значення, здебільшого повчальний зміст. Вони передають інформацію про традиційні цінності та погляди, засновані на життєвому досвіді народу та позначають типові життєві ситуації [3, с. 16].

Паремії – це народні вислови повчального змісту, побудовані здебільшого як синтаксично і семантично завершені, відтворювані речення, що у стислій

формі, в прямому або переносному значенні виражають певні життєві правила або істини. Ключовими компонентами власне паремійного корпусу, на думку більшості науковців, є прислів'я та приказки, які є «інтерпретативними актами», знаками народної культури, функціонують як «архів» народної мудрості [102, с. 212]. У них найвиразніше узагальнено досвід народу, його розуміння явищ дійсності, людських стосунків, внутрішнього світу людини. Проте прислів'я і приказки мають певні відмінності, тому їх слід розмежовувати.

«Прислів'я – це стійкі вислови переважно фольклорного походження, у яких зафіксований досвід народу та його оцінка різних подій і явищ» [226, с. 492]; «прислів'я – влучний образний вислів, часто ритмічний за будовою, який у стислій формі узагальнює, типізує явища життя» [195, с. 1131]. Отже, прислів'я – це настановчий вислів народного походження, часто римований, який передає певну життєву істину чи правило, що базується на спостереженнях народу, його досвіді. Однією з типових ознак прислів'їв є синтаксична завершеність. В основі прислів'я лежить судження, яке корелює зі змістом цілого речення і може мати стверджувальний або заперечний характер. Прислів'я можуть передавати пряме (виводиться номінативним значенням слів-компонентів) або узагальнено-метафоричне, тобто переносне значення.

Щодо приказок, то вони сформульовані як речення або частина речення, проте не мають повчального характеру, а лише характеризують те чи те явище, подію чи особу. Українські лексикографічні джерела так тлумачать термін «приказка»: «приказка – стійкий вислів переважно фольклорного походження, який образно розкриває певне явище насамперед з погляду його емоційно-експресивної оцінки [226, с. 487]; «приказка – влучний, афористичний, іноді римований вислів, який, на відміну від прислів'я, не має повчального змісту та обґрунтування висновку» [211, с. 332]; «приказка – це образний вислів чи мовний зворот, який влучно характеризує людину, її вчинки, явища життя і т. ін., і є елементом ширшого судження» [82, с. 537].

В українському мовознавстві виділяють ще кілька характерних рис, за якими розрізняються ці різновиди паремій. Приказка, на відміну від прислів'їв,

переважно завжди має прямий план змісту. Окрім цього, переважній більшості приказок властива синтаксична незамкненість. «Приказка, – зазначає М. Рибникова, – це зворот мови, вислів, елемент судження. Прислів'я – закінчене судження, завершена думка» [120, с. 17]. Розвиваючи цю тезу, науковці ближують приказку зі словом. «За своєю суттю приказка – це поетична форма слова: метафора, порівняння, епітет, означення» і, як елемент судження, може бути «логічним підметом, присудком, будь-якими обставинами» [120, с. 16–18]. Приказка «сама по собі є щось недомовлене: вона вимагає свого кінця і розвитку, іноді підмета, іноді присудка, іноді відповіді на питання. Прислів'я передбачає основні члени речення» [120, с. 47].

Найпоширенішими синтаксичними моделями приказок є прості речення, дієслівні, іменникові, іменникові та прислівникові словосполучення.

Ще однією диференційною рисою приказок є їхня здатність синонімізуватися з іншими мовними одиницями. Деякі приказки можна замінити іншими, а також словами чи вільними словосполученнями. Із прислів'ями цього не можна зробити, позаяк їхнє значення ширше від значення слова чи словосполучення. Зазначені ознаки приказок (синтаксична незамкненість, еквівалентність слову) дають змогу відрізнити їх від прислів'їв. Окрім цього, приказки лише номінують предмет чи явище, а прислів'я спрямовані на те, щоб обґрунтувати їх.

Попри наявність диференційних ознак прислів'їв та приказок межа між ними не досить чітка. Побутують їхні різновиди, які поєднують в собі характеристики як прислів'я, так і приказки, а тому їх кваліфікують як прислівно-приказкові вислови.

Щодо загадки як різновиду паремій, то її трактуємо як «короткий алегоричний опис подій, предметів, явищ, які треба впізнати, відгадати» [87, с. 6]. Загадкам притаманна двокомпонентна структура: вона складається з описової частини, яка кодує предмет чи явище, та відгадки, яка є об'єктом загадування. Фіксуючи досвід попередніх поколінь та відображаючи специфіку пізнавальної діяльності представників певної лінгвокультури, загадки дають

зможу простежити специфіку асоціативних зв'язків, на яких базується сприйняття світу.

Отже, паремійний фонд завдяки своєму різноманіттю і змістовим наповненням чи не найповніше відображає національну культуру, виявляє етномовну свідомість, створюючи національну концептосферу. Через це саме паремії української та англійської мов послужили емпіричним матеріалом дисертаційної праці.

1.4 Природний простір як культурна універсалія

Взаємодія людини з довкіллям, у процесі якої відбувається його пізнання і оцінювання, приводить до ціннісного бачення світу, формування національного менталітету та світогляду. Осмислення образів природи апіорі має національну специфіку, оскільки кожен народ займає й освоює конкретну природну зону, яка характеризується певними особливостями рельєфу, клімату, рослинного і тваринного світу. Відповідно, характер ландшафту та інші природні чинники, пов'язані з ним, визначають його господарство та життєдіяльність етносу загалом. Самі природні якості, включені у поле людської діяльності, набувають специфічних людських, культурних характеристик, характеристик ступеня освоєння світу людиною. Географічні особливості проживання є одним із факторів впливу на становлення менталітету та характеру представників певної етнospільноти, адже вони зумовлюють певні моделі поведінки, комунікації та форми етнічної свідомості. Н. Коломінський та А. Львовчкіна стверджують, що «український менталітет є результатом відображення специфіки взаємодії українців з природними та геокліматичними умовами існування і співіснування, що склалися історично» [62, с. 65]. Про вплив ландшафту на менталітет українців писав у своєму дослідженні І. Рибчин, в якому він характеризував вплив географічних зон України (степового, лісостепового та гористого ландшафту) на особливості емоційної сфери та мотиваційних настанов корінного населення України [117].

Природа є середовищем проживання людини й оточує її протягом усього буття. Уже на початковому етапі освоєння світу людина відчувала, що між нею

і природою існує тісний взаємозв'язок, адже людина залежала від явищ природи й усвідомлювала себе її невід'ємною часткою. Відчуття єдності з природою знайшло відображення в міфологічному світогляді. У багатьох давніх народів священною вважалася земля, якій нерідко приносили навіть людські жертви. Образ землі-матері – один із архетипів української культури. Священною вважалася і вода. До наших днів збереглася традиція вшанування священних рік, озер та джерел. У германців ліс слугував святилищем. Кельтські племена поклонялися священним дубам у лісі. Отже, первісний світогляд людини перегукується з культом природи, а релігія була одухотворенням усього довкілля. Вона ґрунтувалася на трьох елементах: аніматизм, тобто віра в одухотвореність елементів природи; анімізм – віра в існування душ; антропоморфізм – «олюднення» елементів природи, наділення їх людськими рисами.

Усе це разом узятє тісно поєднувало людину з довкіллям, робило її невід'ємною часткою природи, серед якої вона жила і, відповідно, шанувала й одухотворювала. Отже, відображення природи в пареміях пов'язане насамперед з міфологічним мисленням, коли людина ототожнювала себе з природою, а саму природу персоніфікувала, наділяючи природні явища якостями, властивими їй самій. Так, упродовж років у етносвідомості різних народів сформувалися різні стереотипи й уявлення про природні явища, що зафіксовано в пареміях зокрема.

Природа – це перше, що підлягало когнітивній обробці давньою людиною, адже навіть перші паремії передають споглядання і спостереження людини власне за природою, вони «зразково формують весь життєвий, соціально-історичний досвід трудового народу» [27, с. 180–181]. Найчастіше давні українці поклонялись та возвеличували такі сили природи, як землю, воду, вогонь, небо, сонце, дощ.

Як зазначає А. Пономарьов, природне середовище є одним з найважливіших чинників виникнення, функціонування та еволюції етносу, істотно впливає на формування культурних стереотипів, рис характеру й ментальності [106, с. 130]. Географічні умови та компоненти визначають

духовну культуру етносу, його психічний склад, що відповідно впливає на стереотип поведінки [33, с. 16].

Узаємодія з конкретним просторовим середовищем була важливою умовою формування способу життя і шляху розвитку кожного окремого народу, його характеру, свідомості, мислення та культури. Природа, ландшафт країни відіграє значну роль в історичній долі народу як «сила, що тримає в своїх руках колыску кожного народу» [58, с. 45]. Географічний чинник завжди був одним із найважливіших для людини і суспільства загалом. «Його роль визначається необхідністю постійного пристосування до природи, а природи – до своїх потреб, і в цій подвійній боротьбі з самим собою і з природою людина виробляє свою кмітливість і характер, енергію, поняття, почуття і прагнення, а також ставлення до інших людей» [58, с. 62].

Ряд дослідників підкреслює роль ландшафту в формуванні національного характеру: «тривалим і глибоким був вплив «зовнішнього світу» на емоції, враження та характер древніх русичів» [60, с. 212]. Відповідно, уявлення про світ в різних культурах відмінні, адже особливий вплив на етносвідомість мають природні умови та рельєф місцевості, позаяк «кожен географічний рельєф має свою поетичну характеристику, яка повністю збереглася до наших днів» [60, с. 216]. Кожен ландшафт вбирає в себе народний дух, своїми обрисами значно впливає на моральність людини, і таким чином сприяє формуванню характеру та світогляду загалом. На думку Д. Костіна, вода, море, озеро, болото, ріка – це також універсальні поняття, через які характеризується не лише навколишня дійсність, соціум і індивід, але й моделюється внутрішній світ людини, світ психологічної реальності [69, с. 15]. Суттєво, що сфера впливу фізичної природи на культуру й історичну долю людства обмежена тими аспектами людського життя, «якими сама людина входить безпосередньо в її сферу. Це матеріальні потреби людини, для задоволення яких засоби надає фізична природа і з яких народжується господарський побут; сюди належать також і способи, якими регулюється задоволення цих потреб, забезпечується необхідна для цього зовнішня і внутрішня безпека, тобто юридичні й політичні відносини» [58, с. 62]. Отже, сфера впливу природи на людську діяльність

достатньо широка і включає як мінімум матеріальну культуру народу, а також духовну культуру. Це вказує на роль ландшафту не лише в історії, але й у культурі народу. На думку Л. Гумільова, «географічний ландшафт як «місце розвитку» впливає на організм примусово, накладачи на нього особливий відбиток» [32, с. 230]. Г. Гачев називає природу «першим, що визначає обличчя народу», оскільки вона – «постійно діючий чинник і визначає і різновид праці, якою потрібно займатися населенню, і образ світу: чи влаштований Космос як світове яйце, світове дерево... Тут кореняться і образний арсенал літератури (архетипи, символи), метафорика літератури» [24, с. 27–28].

Про зв'язок природи і культури народу пише Д. Лихачов: «Народ не створюється природою, але він живе там, де природа найбільше співзвучна його характеру. Вона – рідна природа – вираження душі народу» [86, с. 26].

З іншого боку, сприйняття ландшафту пов'язане зі сприйняттям простору і відповідної категорії: поняття географічного простору належить до однієї з форм просторового конструювання світу у свідомості людини [86, с. 29]. Виникаючи в певних історичних умовах, воно набуває різних рис залежно від характеру загальних моделей світу, частину яких воно становить. Визначаючи фізичні межі, у яких розгортається людське життя, простір, поряд з часом, входить до числа тих «фундаментальних» понять, за допомогою яких люди сприймають, осмислюють, витворюють світ, і які представлені практично в усіх мовах світу [14, с. 273].

Отже, простір – це одна з базових категорій людської свідомості та світосприйняття. Універсальними категоріями культури, без яких жодна культура неможлива. А. Гуревич називає час, простір, зміни, причини, долю, число, відношення частини до цілого [34, с. 300]. Модель світу у різних народів різниться. За Г. Гачевим, оскільки, незважаючи на те, що люди живуть під одним сонцем та місяцем, під одним небом, загальні для всіх народів цінності: життя, світло, домівка, сім'я, слово, Бог – розташовуються в різному співвідношенні. Так, наприклад, для германців важливіший час, для росіян – простір [23, с. 18–19]. Навіть з наведених списків універсальних базових концептів стає очевидним, що саме концепти час і простір займають особливе

місце в культурі кожної нації. Простір, як і час, визнано у філософії двома основними атрибутами матерії, двома формами буття [161, с. 231]. Ці концепти, за М. Ахундовим, на певному етапі розвитку культури вважались генетичним початком світу [4, с. 3]. А. Гуревич, стверджує, що простір належить до «універсальної категорії, яка визначає людську свідомість і яка утворює з іншими основними категоріями ту сітку координат, за допомогою якої людина сприймає дійсність і будує образ світу» [34, с. 29]. Отже, концепт *ПРОСТІР* є універсальним, адже втілює ознаки універсальних концептів: є найдавнішим концептом, утвореним на основі сенсорно-перцептивного досвіду людини, пов'язаний з іншими базовими концептами, існує в усіх культурах і формує основні уявлення про світ, є підґрунтям для формування інших концептів, вербалізований в усіх мовах світу.

Концепт *ПРОСТІР* довгий час розглядався як винятково філософська категорія, проте в 20-21 столітті викликав інтерес серед культурологів, соціологів, літературознавців та лінгвістів. На теперішній час цей концепт всебічно осмислюється такими суміжними дисциплінами, як лінгвокультурологія, етнолінгвістика, когнітивна лінгвістика, психолінгвістика, соціолінгвістика та ін.

Яскравим прикладом взаємозв'язку просторового й когнітивного слугує міркування Ю. Степанова про концепт «свій–чужий»: «Первинний концепт *світ* як місце, де ми живемо, свої, і концепт Світ – Всесвіт, Універсум, пов'язані в прямому значенні слова відношеннями розширення у просторі: освоюється все більший простір, ознаки першопочаткового «свого» світу поширюються на дальші простори, а згодом, коли фізичне освоєння за дальністю простору стає неможливим, освоєння продовжується мислиннево, шляхом переносу, екстраполяції вже відомих параметрів на все віддаленіші відстані» [141, с. 8–13]. Можна припустити, що поділ простору на своє й чуже стосується найдревніших архетипів свідомості. Сприйняття свого та чужого здійснюється насамперед як сприйняття свого й чужого простору. Такий тип свідомості пов'язаний з усвідомленням людиною себе, свого тіла в просторі у стосунку до всього іншого, чужого, і в подальшому з поділом усього простору

на свою і чужу сферу. Така специфіка сприйняття часто знаходить відображення і в паремійній картині світу.

Фундаментальність категорії простору доводить той факт, що лексика, яка репрезентує концепти-найменування рельєфу, чи географічна термінологія, належить до найдавніших, і її специфікою є те, що позначувані нею реалії мають статичний характер: вони збереглися з давніх часів й актуальні у всі епохи.

Концепти, які тим чи тим способом пов'язані з просторовими уявленнями певних етносів, у науковій літературі кваліфікуються як локуси (латин. *locus* – «місце») – просторові образи (моделі), що є закритими відносно людини, культурно значущі для неї й соціально освоєні. В архаїчній моделі світу простір невід'ємний від часу. Вони утворюють єдиний просторово-часовий континуум. Простір виявляється в речах, позаяк речі конституюють простір, відділяють його від простору, організують його структурно, надаючи йому значущості і значення. Нерідко сама людина організовує простір: В.Топоров наводить численні приклади «олюднення» простору через його зв'язки з тілом людини: підніжжя гори, гірський хребет та ін [148, с. 240].

Архаїчний простір ділиться вертикально й горизонтально. У найдавніших уявленнях людини про світ небо і земля були нерозривно поєднані й водночас протиставлені як «верх» (надземний світ) і «низ» (підземний світ). Усе, що перебуває на відкритій горизонтальній площині (предмет, істота), є «світовою віссю». Ця вісь поєднує небо та землю в одне ціле, утворюючи космос. Над першою земною горизонтальною площиною розташована площина неба, яка пов'язана по вертикалі з земним ландшафтним простором. Вертикальна модель потрійна і виділяє три космічних рівні – Землю, Небо, нижню сферу. Горизонтальна модель світу організується четвіркою: чотири вітри, першоелементи світу тощо.

Отже, концепт *ВЕРХ – НИЗ* відноситься також до групи просторових концептів, який іде з глибин наївної моделі світу. До основних бінарних просторових опозицій належать: *верхній – нижній, правий – лівий, суша – море*. Ця система опозицій актуальна не тільки для вселенського простору, але і для

простору, який безпосередньо оточує людину і представлений ландшафтом. До прикладу, опозиція *дім – ліс* є конкретним варіантом протиставлення архетипних просторових опозицій *близьке – далеко* та *свій – чужий* [216, с. 10].

Елементи рельєфу часто реалізують опозиції (*море – суша, дім – ліс*) чи виконують певну функцію в уявленнях про простір. Так, море (океан) виявляється найбільш зовнішньою цариною міфологічного світу в східнослов'янській традиційній моделі простору, а гора – аналогом Світового Древа. Проте в більшості випадків уявлення про елементи рельєфу об'єктивуються як просторовими, так і природними й соціально-культурними опозиціями. І навпаки, просторові характеристики переносяться на явища непросторового характеру: матеріальне чи суспільно-політичне життя, історичні події та внутрішній стан людини.

Отже, уявлення про елементи рельєфу відображають важливі критерії оцінки та сприйняття простору і загалом – світу. Вплив природи на діяльність людини не обмежується лише матеріальною культурою, особливостями господарсько-побутового життя, але й духовною культурою. Географічний чинник відіграє неабияку роль у формуванні етичних норм, моралі, духовних цінностей, звичаїв та традицій народу, що можна підтвердити і паремійними висловлюваннями як зразками народної творчості. Тож освоєння людиною простору через його олюднення створює підґрунтя для виявлення універсальних та етноспецифічних уявлень про простір представниками різних етноспільнот, відображених у мові. Конкретні варіанти сприйняття простору визначаються як позамовними (етнокультурними) чинниками, так і власне мовними. Окрім цього, вивчення просторової лексики як засобу об'єктивації концепту *ПРОСТІР*, особливо в зіставному аспекті, на прикладі паремій, відкриває широкі можливості для виявлення національно-культурної специфіки концептуалізації та категоризації довкілля тим чи тим етносом.

Висновки до розділу 1

Антропоцентричний підхід до інтерпретації мовних одиниць спричинив виникнення нової наукової парадигми. Він став базовим для таких

лінгвістичних наук, як когнітивна лінгвістика, етнолінгвістика, лінгвокультурологія та ін. Основи доміантних для апоцентризму поглядів були сформульовані ще у філософії Г. Гумбольдта і отримали поширення у вченнях неогумболдтіанців. За цим принципом у лінгвістиці мова вивчається у зв'язку зі свідомістю, мисленням, культурою людини, а отже, і цілого суспільства. Кожна мова репрезентує національне світосприйняття, особливості національної культури, характеру та менталітету, адже вона у свій власний спосіб оцінює та інтерпретує різноманітні предмети та явища довкілля. Специфікою відображення національної культури та психології в мові займається така галузь мовознавчої науки як етнолінгвістика, яка трактує мову як творчий продукт етноспільноти, яка є основним елементом і водночас рушієм культури народу. Джерельною базою досліджень в етнолінгвістиці, окрім слів та ідіом, є паремії.

У пареміях – народних висловах повчального змісту, що побудовані як синтаксично та змістовно завершені, відтворювані речення, що у стислій формі, в прямому або переносному значенні виражають певні життєві правила або істини, представлено національний світогляд, характер, менталітет та культуру народу. Ці народні висловлювання найвиразніше репрезентують національно-культурну семантику, оскільки безпосередньо чи опосередковано об'єктивують реалії довкілля.

Етнокультурний компонент значення є прихованою семантичною категорією. Його доцільно виявляти шляхом застосування концептуального аналізу. *Концепт* – це ментальна одиниця знань про світ, виражена в мові та позначена етнокультурною специфікою. Відповідно, концепт пов'язаний з етнокультурним світом людини, а отже, його змістова частина виявляє національно-культурні характеристики категоризації й концептуалізації світу представниками певної лінгвоспільноти.

Уявлення про елементи рельєфу відображають важливі критерії оцінки та сприйняття простору і загалом – світу. Освоєння людиною простору створює підґрунтя для виявлення універсальних та етноспецифічних уявлень носіїв різних мов про простір, відображених у мові, а також особливостей

концептуалізації та категоризації світу тим чи тим етносом. Ландшафтний чинник відіграє значну роль у формуванні не лише матеріальної культури, зокрема особливостей господарського життя, але й духовної.

Основні положення розділу висвітлено у публікаціях автора [127; 128; 129].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИКА ЗІСТАВНОГО АНАЛІЗУ ПАРЕМІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

2.1 Концептуальний аналіз як методологічна основа лінгвістичних досліджень

Етнокультурний компонент семантики перебуває в тісному зв'язку з культурною маркованістю мовних одиниць, які водночас відображають універсальне й національне в концептуалізації дійсності різними народами. Досвід народу фіксується в етнічній культурі, об'єктивується в мові, метою якої є не лише збереження інформації, але й її передачі, «служить чинником культурної пам'яті етносу, його самозбереження та розвитку, протистояння ентропійним силам» [132, с. 143].

Ментальність кожного народу формується внаслідок пізнання ним Усесвіту. Разом з накопиченням духовної і матеріальної культури утворюється етнічний світогляд як основа людської свідомості. Ці процеси відображаються в мові, що є не лише «відомою системою прийомів пізнання», а загалом «шляхом усвідомлення естетичних і моральних ідеалів» [111, с. 163]. За О. Потебнею, мова є «початком й основою національної самосвідомості, що полягає в культурній спадкоємності етнічних груп, які сформували націю» [111, с. 200]. Тому комплексний підхід із залученням таких мовознавчих дисциплін, як когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія до з'ясування різних етнолінгвістичних проблем уможливорює конструювання способів етнічного мислення й знання, виявлення етнокультурних лакун.

Етнокультурна концептосфера – це сукупність специфічних концептів культури, які притаманні певному етносу й найповніше відображають її специфіку. Універсальні складники концептуальної картини світу вербалізуються в мові. Проте концептуалізація світу базується не лише на універсаліях, а й на етнічному компоненті – етноконцептах як структурних складових етнічної свідомості.

Етнокультурна інформація декодується через культурні тексти, одним із видів яких є паремії. Вони ж є і засобом вербалізації культурних концептів. Адже паремійний фонд будь-якої мови найглибше розкриває національну культуру та етномовну свідомість, створюючи тим сами національну концептосферу. Паремії є актами своєрідного вербального відображення концептосфери етносу і можуть трактуватися як специфічні мовленнєві узагальнення (універсалії), за допомогою яких описуються явища матеріального та ідеального світу відповідно до загальних категорій [165, с. 14].

Дослідження ідіом та паремій як засобу концептуалізації думки є елементом загальної теорії мовної концептуалізації світу, яку визначають як «процес когнітивної діяльності людини, внаслідок якого здобувається сукупність знань про світ, репрезентована в мовній формі, а також вербальні способи та механізми інтерпретації нових знань, отриманих у результаті мовної та мисленнєвої діяльності» [46, с. 10]. У паремійних одиницях відображається розуміння людиною дійсності, концептуальна картина світу. Дослідження семантики паремійних вербалізаторів концепту є одним із способів моделювання національно-мовної свідомості народу. Паремійна об'єктивація концепту дозволяє визначити його культурну значущість [37, с. 36]. Тож для глибшого розуміння етнокультурних особливостей паремій та з'ясування їхньої семантики вважаємо за доцільне застосовувати прийоми концептуального аналізу.

Вербалізація концептів здійснюється в чотири етапи: по-перше, відбувається співвіднесеність концепту з етимомом відповідного слова; по-друге, формується внутрішня форма – смисловий центр концепту-образу; по-третє, проводиться символізація значення; нарешті, проходить міфологізація концепту як дія символу в парадигмі культури [3, с. 45].

Когнітивний підхід до аналізу мови полягає у виявленні процесів категоризації та концептуалізації, які, відображаючись у мові, реконструюються у вигляді системи понять. В етнолінгвістиці та лінгвокультурології широкого розповсюдження набув метод концептуального аналізу. У широкому науковому визначенні метод концептуального аналізу

полягає в розчленуванні думки на її кінцеві (на певному етапі) логічні елементи. Останнім часом приділяється все більше уваги концептуальному аналізу слів, які є носіями досвіду попередніх поколінь, культури й менталітету всього народу. Концептуальний аналіз спрямований на системне дослідження й опис знань про світ і є основним способом вивчення мовної картини світу.

Як зазначає М. Кочерган, «дослідження концептів у мові стало предметом багатьох студій когнітивістів. Можна констатувати, що існує декілька різновидів концептуального аналізу. Як правило, концепти досліджуються на основі сполучуваності, переважно предикативної, рідше атрибутивної, комплементарної, а інколи враховуються різноманітні широкі мовні контексти (фольклорні, художні, публіцистичні та інші твори)» [74, с. 153]. Поширення цього методу дослідження науковець пов'язує «із розвитком когнітивної лінгвістики... Чимало українських концептів досліджено в зіставленні з концептами інших мов. Концепти безпосередньо відображають мовні картини світу» [75, с. 22].

Метод концептуального аналізу ґрунтується на вивченні мови, яка є не тільки засобом спілкування, пізнання й відображення об'єктивного світу, але й засобом його інтерпретації. Метою цього методу є аналіз поняття, що стоїть за мовним знаком. За допомогою концептуального аналізу поєднується мовна та культурна семантика слова, що розмежовується у прикладній лінгвістиці у зв'язку з поділом на мовну та концептуальну картини світу. У процесі цього аналізу виявляється не тільки визначений, але й глибинний, пов'язаний з ментальною діяльністю індивіда зміст поняття.

Узагальнивши найважливіші властивості концептуального аналізу розуміємо його як дослідження мовного вираження концепту, так і відтворення фрагментів довкілля, які позначають концепти, на основі аналізу мовної та культурної інформації. У сучасній лінгвістиці цей метод перебуває на етапі становлення. У працях дослідників виявлено декілька схем, за якими проводиться концептуальний аналіз.

Аналіз паремійних вербалізаторів мовознавці розглядають як одну з головних методик дослідження концепту, однак вони застосовують різні

методи. До прикладу, В. Карасик пропонує дослідження паремійного поля концепту, яке передбачає опис семантичних компонентів паремійних номінацій [54, с. 92]; М. Піменова – вивчення концептуальних метафор та метонімії [103, с. 17].

Методика дослідження концептів, об'єктивованих ідіомами та пареміями, відрізняється від методики дослідження лексичних концептів так, як фразеологічні одиниці відрізняються від лексичних. В основі аналізу концептів на матеріалі ідіом і паремій лежить дослідження образності та культурно-ціннісного потенціалу вербалізатора.

Дослідники не мають одностайної думки щодо принципів відбору фразем та паремій, які були б складниками номінативного поля того чи того концепту. З. Попова і Й. Стернін стверджують, що до номінативного поля можуть входити фразеологізми, в структурі яких є ім'я концепту; паремії, семантичні компоненти є об'єктивацією когнітивної ознаки концепту; метафори [107, с. 69–71]. Український мовознавець А. Приходько визначає два рівні фразеологічної об'єктивації: мовний (ФО відповідає певному концепту); мовленнєвий (ФО актуалізує певну ознаку концепту) [114, с. 111–114].

З огляду на абстрактний характер та асоціативну природу концептів, у визначенні паремійних вербалізаторів дослідники пропонують враховувати не лише семантику компонентів паремійної одиниці, але й загальний прямий чи образний смисл паремії.

О. Пашина зауважує, що «залежно від позицій дослідника концептуальний аналіз включає два підходи: когнітивний та культурологічний. Когнітивний підхід пов'язаний з залученням даних формальної логіки, психолінгвістики, фізіології мозку до вивчення мовного матеріалу. Культурологічний підхід передбачає широке використання позамовних свідчень культурології, історії, соціології, антропології тощо. Таке розмежування достатньо умовне, тому дослідники переважно використовують ці підходи у взаємодії» [101, с. 5–6]. Її методика проведення концептуального аналізу передбачає використання таких прийомів: «1) дефініціювання; 2) контекстуальний аналіз; 3) етимологічний аналіз; 4) інтерв'ювання; 5) аналіз синонімних одиниць, які

репрезентують концепт; б) аналіз репрезентацій у пареміях, афоризмах, індивідуально-авторських номінаціях тощо» [101, с. 6]. Крім того, дослідниця підкреслює: «Методика лінгвокультурологічного концептуального аналізу ґрунтується на зіставленні сукупності лексем, що реалізують той чи інший концепт» [101, с. 6].

Концептам властива неоднорідна структура. Багато лінгвістів тлумачать їх як багат шарові утворення, які складаються з кількох компонентів. «Розбіжності тут стосуються загалом кількості та характеру семантичних компонентів: «дискретна цілісність» концепту утворюється взаємодією поняття, образу і дії; в ньому виділяється понятійна сторона і «все, що робить його фактом культури» – етимологія, асоціації, оцінки» [139, с. 41]; «ціннісна, образна і понятійна сторони» [139, с. 41]; понятійний складник, який відображає ознакову і дефініційну структури концепту, образний складник, що фіксує когнітивні метафори, які підтримують його в мовній свідомості, і значеннєвий складник, який визначається місцем, яке займає ім'я концепту в мовній системі [19, с. 80].

За Л. Чернейком, метою концептуального аналізу є виявлення усіх знань (уявлень, образів, гештальтів), які характеризують етнокультуру, це трансляція того, що «знає інтуїція, про те, що існує в колективному несвідомому і передається мовою, яка перебуває у дії, тобто мовленням» [155, с. 286]. Концептуальний аналіз, запропонований Ю. Степановим, полягає в дослідженні походження слова, яке вербалізує концепт, історичного нашарування концепту, встановлення його семіотичного й асоціативного кола, визначення імен концептів, синонімних рядів [139, с. 44].

У працях З. Попової І. Серової, І. Стерніна запропонована процедура лінгвокогнітивного аналізу концепту:

1. Визначення ключового слова, що представляє певний концепт у мові, базових мовних репрезентацій концепту.

2. Побудова та аналіз семантики ключового слова, що вербалізує концепт у мові.

3. Аналіз лексичної сполученості ключового слова для установлення найважливіших рис відповідного концепту.

4. Вивчення багатозначності слова в процесі її розвитку: аналіз черговості появи нових значень слова дозволяє установити розвиток рис концепту, що вивчається.

5. Побудова лексико-фразеологічного поля ключового слова: аналіз його синонімів та антонімів, визначення гіперонімів та співгіпонімів.

6. Побудова та вивчення дериваційного поля ключової лексеми.

7. Побудова лексико-граматичного поля ключового слова.

8. Використання експериментальних методик.

9. Аналіз паремій та афоризмів, у які входить у ключове слово, що вивчається, а також оцінки концепту, що ним називаються, навіть якщо самого імені концепту там і немає ;

10. Аналіз художніх текстів [138, с. 250].

Методика А. Медведевої розгортається у двох векторах: «по-перше, у бік вивчення концептосфери народу та виявлення її національних особливостей шляхом аналізу культурно значущих концептів, і, по-друге, в бік аналізу внутрішньої будови концепту, його так званих «шарів», що дає змогу зробити висновок про крайні кутові поняття у свідомості носія певного менталітету» [92, с. 102–103].

О. Лукашкова наголошує на тому, що «в межах когнітивно-лінгвістичного дослідження важливо виявити й проаналізувати засоби об'єктивізації цього концепту в національній мові, щоб скласти уявлення про зміст концепту в національній свідомості». Для проведення концептуального аналізу дослідниця пропонує: 1) виявити основні лексеми, що репрезентують концепт у мові; 2) описати похідні словотворення одиниці, що позначають осіб, якості, дії, стан; 3) розглянути синонімний ряд. Першим кроком дослідження, на думку дослідниці, є встановлення значень основної лексеми, які репрезентують концепт у мові, а позамовну інформацію про зміст концепту вона пропонує почерпнути із прислів'їв, приказок та афоризмів. Достовірність отриманих

результатів дослідницька радить підтверджувати соціологічними опитуваннями [92, с. 136–138].

А. Рудакова зазначає, що «застосування сукупності прийомів аналізу дозволяє достатньо повно уявити зміст концепту в свідомості людини» [92, с. 126]. Вона використовує таку методику проведення концептуального аналізу: 1) аналіз ключового слова; 2) аналіз синонімних одиниць, що репрезентують концепт; 3) аналіз образних номінацій, що об'єктивують концепт у мові; 4) аналіз словоутворювальної парадигми ключового слова, що репрезентує концепт; 5) аналіз репрезентації концепту в пареміях; 6) аналіз афоризмів і фразеологічних одиниць, що об'єктивують концепт у мові; 7) аналіз вербалізації концепту в індивідуально-авторських номінаціях [92, с. 121–126].

О. Левченко акцентує увагу на використанні додаткових методів аналізу концепту: «Доцільно говорити про окремі прийоми концептуального аналізу, які переважно використовуються комплексно, у тому чи тому поєднанні, що становить специфіку відповідної методики. Серед них: «візуальний» метод Р. Ленекера, метод «профілювання» Є. Бартмінського та його школи; опис за предикатними зв'язками та моделюванням «діагностичних контекстів» (Ю. Апресян, Т. Булигіна, О. Шмельов); опис концепту за його асоціативним полем (Л. Чернейко); аналіз значення за словниковими дефініціями; етимологічний аналіз (С. Воркачов, Г. Кусов); метод вивчення концепту через лексико-граматичне поле лексеми, що його репрезентує (О. Воевудська)» [83].

О. Лукашкова також є прихильницею застосування комплексу прийомів концептуального аналізу: «Оскільки концепти не мають жорсткої структури, їх зміст неможливо виявити в повному обсязі. Аналіз способів мовної репрезентації є продуктивним методом дослідження концептів. Сукупність методик, що доповнюють одна одну, дає змогу виявити різноманітні ознаки концепту» [92, с. 139].

Методика проведення концептуального аналізу може охоплювати не усі прийоми, проте використання якнайбільшої кількості різноманітних методів забезпечує виявлення об'єктивної моделі концепту. Концептуальний аналіз завершується «когнітивною інтерпретацією отриманих лінгвістичних

результатів, яка передбачає моделювання структури концепту за результатами опису засобів його мовної об'єктивації. За цією методикою здійснюється узагальнення результатів аналізу мовних одиниць, що вербалізують концепт. Результатами когнітивної інтерпретації є опис структури концепту, тобто когнітивних рівнів, що виокремлюють у них когнітивні сектори та формують їхні ознаки; ядерно-периферійне упорядкування концепту; опису інтерпретаційного поля як сукупності концептуальних (ментальних та оцінних) стереотипів, тверджень, що впливають з розуміння й інтерпретації концепту свідомістю народу» [101, с. 68–69].

Й. Стернін тлумачить концепти як дворівневі утворення. Беручи за основу концепцію ядерно-периферійної структури концепту, він виділяє опис його ядра та інтерпретаційного поля як ефективну методику концептуально аналізу. Аналіз ядра передбачає виокремлення слів-вербалізаторів концепту (аналіз значень імені концепту, його синонімів, антонімів), вивчення сполучуваності лексем, експериментальні психолінгвістичні методи. Дослідження інтерпретаційного поля включає також дефініції, тлумачення, відображених у пареміях, афоризмах, притчах, інколи також у публіцистичних, наукових, художніх дискурсах [92, с. 62–63].

Такий підхід застосовано в працях В. Маслової, яка описала методику концептуального аналізу з опорою на структурні особливості концепту. Словникові дефініції складають ядро лексеми, які допомагають виявити зміст концепту, з'ясувати особливості його вербалізації. Суб'єктивний досвід, різні прагматичні складові лексеми, конотації та асоціації формують периферію концепту [89, с. 150].

Ю. Степанов виділяє такі елементи в структурі концепту: «1) «основна, актуальна» ознака; 2) додаткова або декілька додаткових, «пасивних» ознак, які є вже не актуальними, «історичними»; 3) внутрішня форма, звичайно зовсім не усвідомлювана, втілена у зовнішній, словесній формі» [140, с. 43]. Для зазначених компонентів він пропонує відповідні прийоми дослідження. Щоб виявити внутрішню форму він рекомендує використовувати фольклорні джерела, щоб «при вивченні народних обрядів, повір'їв шукати їх

безпосередній, прямий, буквальний смисл – це те саме, що пізніше лінгвісти назвали внутрішньою формою (слова, звичаю, обряду)» [140, с. 45]. «Історичний» шар концепту слід виявляти за допомогою діахронного підходу, актуальний шар концепту через синхронний аналіз.

Отже, якщо виходити з того, що паремії є засобом вербалізації культурних концептів, етнокультурна інформація найдетальніше декодується через аналіз вербалізованих концептів, тобто шляхом застосування методики концептуального аналізу. Цей метод застосовується не лише в когнітивній лінгвістиці, але й в етнолінгвістиці та лінгвокультурології. Він полягає у всебічному дослідженні й описі знань про світ і є основним методом дослідження мовної картини світу. Існує безліч методик дослідження концептів. Проте вони не взаємовиключають одна одну, адже чим більше прийомів аналізу застосовується, тим повніше можна відтворити зміст концепту, його когнітивні ознаки.

2.2 Методика проведення концептуального аналізу паремій

Концептуальний аналіз є базовим для багатьох гуманітарних наук, таких як філософія, психологія, соціологія, культурологія, літературознавство та лінгвістики зокрема. Ним послуговується когнітивна лінгвістика, комунікативна лінгвістика, лінгвокультурологія, етнолінгвістика, зіставне мовознавство, психолінгвістика та ін. Універсальність застосування цього методу в різних галузях знань зумовлена можливістю системного вивчення концепту з позицій не лише однієї, а кількох наук.

Усі методики концептуального аналізу об'єднані спільною метою, але кожна з них має особливості. У нашому дослідженні доцільним вважаємо використання інтегрованого підходу, що є симбіозом лінгвокогнітивного, лінгвокультурологічного та когнітивно-дискурсивного. При лінгвокогнітивному підході модель концепту є багатошаровою структурою, що вміщує ядро (прототипову одиницю концепту), ближню й дальню периферії та інтерпретаційне поле концепту, що залучає оцінки і трактування змісту ядра національною, груповою та індивідуальною свідомістю [142, с. 60]. Когнітивно-

дискурсивний – передбачає дослідження концепту в межах певного дискурсу. Проте домінантним є лінгвокультурологічний підхід, в основі якого лежить тлумачення концепту як ментальної одиниці знання про світ, яка має складну неоднорідну, багатовимірну структуру; мовне вираження й позначена етнокультурною специфікою.

Говорячи про складність структури концепту, його складовими є не лише елементи, які формують поняття, але й усе, що робить його репрезентантом культури – походження, асоціації, конотації, оцінки тощо. Отже, на понятійний складник концепту накладаються культурно марковані асоціації, конотації, оцінки, етимологія тощо. Природна мова надає доступ до концепту як ментального утворення, вербалізуючи його. Таким чином, вербалізація концепту – це його вираження мовними засобами. Представниками лінгвокультурологічного підходу до моделювання концептів є такі мовознавці як С. Воркачов, В. Карасик, Н. Красавський, А. Приходько. Останній зазначає, що «основою є поняттєве начало, яке проходить через сито етнопсихологічної оцінки та органічно сполучається зі лінгвокультурним» [114, с. 56]. Природна мова надає доступ до концепту як ментального утворення, вербалізуючи його.

У концепті як багатовимірному ментальному утворенні виокремлюються такі складники: 1) понятійний; 2) перцептивно-образний; 3) ціннісний [114, с. 56]. Понятійний складник відбиває ознакову й дефініційну структуру концепту; образний складник фіксує когнітивні метафори, що підтримують його в мовній свідомості, і ціннісний складник зумовлений місцем, що займає ім'я концепту в мовній системі. Отже, понятійний складник співвідноситься з денотативним значенням вербалізатора концепту – імені концепту, а також додатковими семами, які виявляються шляхом аналізу синонімів, похідних лексем ключового слова, фразеологізмів. Він є актуальною інформацією, яка мовно зафіксована у формі визначення чи опису.

Образний компонент охоплює два складники – перцептивний і метафоричний. В основі першого лежить перцептивний образ, який створюється зоровими, слуховими, нюховими, смаковими та тактильними відчуттями, а другий – включає метафоричний образ, який передає образні

ознаки предмета і об'єктивує переносне значення мовного знака, в якому вербалізується концепт. У пареміях образний складник актуалізується як їхньою внутрішньою формою, так і фразеосемантичним значенням цих одиниць. Ціннісний складник – це та його частина, яка зумовлена ставленням до неї представників етноспільноти і тому представлений судженнями і оцінками денотативних ознак концепту. Паремійна профілізація є одним із усталених шляхів аналітичного способу онтологізації концептів, заснованим на розлогоді культурному потенціалі прислів'їв, приказок, загадок, афоризмів, анекдотів [114, с. 110]. Як засіб вербалізації концептів вони є змістовними мовними одиницями, оскільки «не лише надають концептам певної раціонально-емоційної кваліфікації, але й фіксують ті значеннєві трансформації, що відбуваються в мові та культурі. Ментальна структура паремійно профільованого концепту базується на тих же компонентах, що й структура лексикалізованого концепту – на понятті, образі, оцінці. Проте домінуючим тут є перцептивно-образний компонент, бо саме він відбиває морально-дидактичну спрямованість паремій [114, с. 120].

Фразеологізми та паремії виявляють насамперед зміст інтерпретаційного поля концепту, яке формують численні оцінки та трактування, стереотипи і судження, що унаслідок ознаки концепту в повному обсязі [107, с. 129]. Отже, у периферію концепту, яка є його інтерпретаційною частиною, входять насамперед додаткові когнітивні ознаки концепту, виражені паремійними зразками зокрема. Тобто периферійна зона концепту співвідноситься передусім з образним та ціннісним складниками.

Тож, взявши до уваги усі ці положення про структуру концепту, було випрацювано власний, інтегрований концептуальний аналіз, в основу якого покладено розуміння концепту як трикомпонентної ментальної структури. Застосований у дисертації алгоритм аналізу концептів у досліджуваних мовах передбачає п'ять етапів:

1. Визначення вербалізатора відповідного концепту.
2. Дослідження понятійного ядра концептів із залученням тлумачних та енциклопедичних словників, а саме – словникових дефініцій імені концепту та

синонімів; встановлення семантичних ознак, які складають понятійний складник концепту; аналіз особливостей розвитку семантики імені-концепту; відбір фонові інформації з міфологічних, культурознавчих та етнолінгвістичних довідників, словників символів; розгляд паремійних зразків, які дають змогу розширити понятійний складник аналізованого концепту.

3. Виявлення когнітивних ознак, що входять до перцептивно-образного складника. Цей етап передбачає пошук та аналіз метафор імені концепту в пареміях досліджуваних мов, що об'єктивуються окремими компонентами чи цілісним фразеологічним значенням паремії, а також зіставлення паремійно вербалізованого образного складника концепту з образним лексично вербалізованим.

4. Окреслення ціннісного складника, що відображений у паремійних одиницях зіставляваних мов.

5. Виокремлення ізоморфних й аломорфних когнітивних ознак досліджуваних концептів, що дає змогу виділити поряд із загальномовними значеннями лексем української та англійської мов на позначення того чи того ландшафтного концепту універсальні й етноспецифічні культурно зумовлені компоненти.

Отже, у дослідженні застосовуємо інтегрований підхід до проведення концептуального аналізу, який охоплює елементи лінгвокогнітивного, лінгвокультурологічного та когнітивно-дискурсивного підходів, проте превалює власне лінгвокультурологічний, в основі якого лежить тлумачення концепту як ментальної одиниці знання про світ, яка має складну неоднорідну, багатовимірну структуру, мовне вираження і позначена етнокультурною специфікою. В основу аналізу покладено розуміння концепту як гетерогенного утворення, яке складається з поняттєвого, образного та ціннісного складників, запропоноване представниками лінгвокультурологічного підходу до опису концепту. Національно-культурні значення паремій з назвами елементів рельєфу у їхньому складі співвідносяться виявленими когнітивними ознаками паремійних вербалізаторів концептів на позначення цих ландшафтних об'єктів. Загальномовні семи аналізованих лексем, які зазначені в тлумачних словниках і

входять у поняттєвий складник концепту, як правило, не містять національно-культурних компонентів.

2.3. Виявлення етнокультурного компонента значень у пареміях

Поняття «етнокультура» розглядається як «успадкований від предків комплекс господарського й соціального життя, матеріальної і духовної культури, які визначають стиль життя, виконують етноідентифікуючу роль» [15, с. 8]. Відповідно, це поняття привертає увагу мовознавців до етнічної специфіки характерних для певного етносу культурних явищ і трактується як сукупність етнодиференційованих й етноінтегруючих характеристик культури [131, с. 160]. Культура кожного етносу є настільки унікальною, що іноді замість слова «етнос» науковці вживають «культура». Проте частіше ці терміни об'єднують у поняття «етнокультура».

Під етнокультурним компонентом значення розуміємо інформацію, яка охоплює різні географічні, соціальні, етнографічні й історичні відомості й передає асоціативно-образні колективні уявлення носіїв мови. Мовними елементами, через які можна простежити національну специфіку, є паремії, що є частиною культури, відображенням мислення народу, його світогляду, характеру, історії, побуту тощо.

Лінгвокультурологічна цінність паремійних одиниць полягає в тому, що вони відображають своєрідність світобачення мовної спільноти і репрезентують найпрозоріші концепти культури, втілювані мовними засобами. Саме у фразеології накопичений досвід багатьох різних народів зі своїми, тільки їм властивими особливостями, що складають самотність кожного народу [118, с. 116]. Вихідною тезою досліджень культурно-національної специфіки фразеологізмів є наявність у них своїх способів її відображення і засобів співвіднесення з нею, тобто вони «служують своєрідною ланкою, що об'єднує в єдиний ланцюг «тіло знака» (а для знаків вторинної номінації – це і «буквальне значення» самого означуваного), з одного боку, а з іншого, – концепти, стереотипи, еталони, символи, міфологеми і т. ін. знаки національної й ширше – загальнолюдської культури, засвоєні народом – носієм мови» [145, с. 215].

Засобом відображення національно-культурної специфіки паремій виступає насамперед образна основа. Її інтерпретація складає зміст етнокультурного компонента значень, адже національно-культурна специфіка найповніше актуалізується у прихованих семантичних компонентах.

Проте національно-культурний компонент значення може проявлятися і в прямому змісті паремій, адже такі паремії допомагають виявити первісні наївні уявлення про світ народу, його життєві реалії, побут, господарське життя, традиції. Вмістилищем інформації, пов'язаної з культурним компонентом значення в образних пареміях, є також внутрішня форма паремій. Докладний аналіз інформації, збереженої у внутрішніх формах, допомагає зрозуміти наївне уявлення про світ народу-носія мови та деякі риси його національного характеру.

У зв'язку з пізнанням народного менталітету через паремії ми можемо також говорити про наявність у них етнопсихологічного забарвлення. Вивчення паремій нині неможливе без уваги до відображення в них національного характеру, темпераменту, настроїв, забобонів і т. ін. – усього того, що входить до компетенції вивчення національної психології. У пареміях знаходять відображення як стереотипи людської поведінки, так і суспільно важливі реалії, що можуть бути предметом одночасного дослідження в мовному й культурному планах.

Осмилення паремій у мовознавстві передбачає не тільки лінгвокультурологічний аналіз, але й аналіз когнітивно-культурологічний. Когнітивний метод дослідження паремій є вагомим для дослідження етнокультурної семантики цих мовних одиниць, адже для них важливий не так денотативно-сигніфікативний аспект, як різні конотації, емоції, образи.

Говорячи про процес формування образної основи фразеологізму, В. Гак наголошує, що спершу формується конкретна прототипова ситуація, що корелює прямим значенням фразеологізму. Згодом його зміст переосмислюється на основі початкових значень слів у прототиповій ситуації [21, с. 54]. Саме ці первісні слова формують в образі своє значення. Так виникає внутрішня форма, в якій міститься основна інформація, пов'язана з культурою,

цінностями, символами лінгвокультурних спільнот. Надалі фразеологізми функціонують як специфічні символи, еталони культури.

Отже, паремії передають культурну інформацію як через пряме значення, так і через образну основу та пов'язані з нею конотації.

З огляду на це очевидно, що системне осмислення паремій має важливе значення для лінгвокультурології та етнолінгвістики загалом. Кінцевою метою таких досліджень є зіставлення цілих паремійних фондів мов.

Досліджуючи паремії, ми отримуємо знання про національний характер, темперамент, забобони, настрої і т. ін. Певні стереотипи поведінки, життєві реалії, цінності відображаються в них. Тож одним із основних цілей сучасного мовознавства є з'ясування як специфіки менталітету народу через мову, так і культури народу, відображених в паремійних зразках.

Власне концептуальні методи дослідження створюють привабливе поле для реалізації принципів лінгвокультурологічного аналізу. Відбір і презентацію культурологічних знань необхідно проводити з урахуванням таких важливих критеріїв, як культурологічна цінність, тематична належність, частота вживання, актуальність, семантична складність (наявність більше ніж одного значення, позитивна словотвірна потенція і т.ін.).

За З. Коцюбою, «першим і основним чинником, який слід брати до уваги при аналізі особливостей універсального і національного в пареміях різних мов, є чинник етнокультурної маркованості ключового слова паремії» [72, с. 47], проте у нашому дослідженні розглядаємо не лише семантику ключового слова, але й будь-якого компонента на позначення ландшафту, який входить до структури паремій зіставляваних мов.

Паремії можуть передавати етнокультурну семантику трьома способами:

- 1) у фразеологічному значенні, тобто сумарним значенням усіх компонентів;
- 2) значенням окремого компонента;
- 3) у значеннєвих зв'язках із іншими компонентами паремії.

Національно-культурний компонент значення виявляється у всіх складниках концепту: в понятійному, образному та ціннісному, окрім

денотативних прямих сем імені-концепту, зазначених у тлумачних словниках. Паремійна вербалізація концепту доповнює його лексичну вербалізацію.

Іншими чинниками, які слід враховувати під час процедури виявлення етнокультурних компонентів, є: 1) чинник варіативності паремії з досліджуваним компонентом; 2) чинник частотності паремій з досліджуваним компонентом; 3) чинник кількісної репрезентації певної тематичної групи паремій. Щодо останнього, як зазначає З. Коцюба, «урахування чинника кількісної репрезентації паремійного блоку дає змогу досягнути, наскільки важливою, цікавою чи болючою є відповідна тема для колективного автора паремійного корпусу. Те, чим живе народ, завжди набуває широкого і різнопланового висвітлення що зумовлює значну кількісну репрезентацію паремійного блоку чи тематичної групи» [72, с. 50]. Важливо, що етнокультурні значення лексем на позначення елементів рельєфу у складі паремій поділяються на універсальні та етноспецифічні.

Отже, етнокультурний компонент значення виявляється через лексичний склад паремії (окремими компонентами чи в його взаємодії з іншими лексичними одиницями паремії), прямим планом змісту чи фразеологічним значенням паремії. Паремії з прямим значенням чи внутрішня форма образних паремій передають уявлення про різні аспекти життя етносу – побут, господарське життя, історію, звичаї тощо. Переносне значення паремії, яке ґрунтується на асоціативно-образному складнику, також транслює культурну інформацію, пов'язану з духовним життям етносу – цінностями, моралю, певними символами етносу тощо.

Висновки до розділу 2

Паремійні одиниці слугують засобами мовної об'єктивації культурних концептів. Вони також постають виразниками народної культури, адже в них сконцентрований різноманітний життєвий досвід народу, його спостереження та оцінки різних явищ. Відповідно, етнокультурний потенціал паремій можна найглибше і найдетальніше виявити, застосувавши методи концептуального аналізу. Він є засадничим не лише для когнітивної лінгвістики, але й для

етнолінгвістики та лінгвокультурології і спрямований на системний аналіз й опис знань про світ та дослідження мовної картини світу. Концептуальний аналіз – це дослідження мовного вираження концепту та відтворення його змісту на основі аналізу мовної та культурної інформації, позначеної ним. Поєднання різних прийомів концептуального аналізу сприяє глибшому виявленню змісту концепту, його когнітивних ознак.

Застосовуємо інтегрований підхід до проведення концептуального аналізу, який є симбіозом лінгвокогнітивного, лінгвокультурологічного та когнітивно-дискурсивного підходів, проте домінантим є лінгвокультурологічний, в основі якого лежить тлумачення концепту як ментальної одиниці знання про світ, яка має складну неоднорідну багатовимірну структуру (понятійний, образний і ціннісний складники), мовне вираження і позначена етнокультурною специфікою. Етнокультурні значення лексем зі семою «елемент рельєфу», об'єктивовані в паремійних одиницях, корелюють із виявленими когнітивними ознаками паремійних вербалізаторів концептів на позначення цих ландшафтних об'єктів. Загальномовні семи аналізованих лексем, які зазначені в тлумачних словниках і входять до понятійного складника концепту, як правило, не містять національно-культурних компонентів.

Етнокультурний компонент значення виявляється через лексичний склад паремії (окремими лексичними одиницями або через взаємодію з іншими лексемами паремії), пряме чи непряме значення паремії. Паремії із прямим значенням чи внутрішня форма образних паремій передають уявлення про різні реалії життєдіяльності етносу – господарсько-побутове життя, історію, звичаї тощо. Переносне значення паремії, яке ґрунтується на асоціативно-образному складнику, також передає етнокультурну інформацію, що більшою мірою пов'язана з духовним життям народу – цінностями, мораллю, певними символами етносу тощо. Етнокультурні значення лексем на позначення елементів рельєфу у складі паремій поділяються на спільні для досліджуваних мов та етноспецифічні.

Основні положення розділу висвітлені у публікації автора [123].

РОЗДІЛ 3

ЕТНОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАРЕМІЙНОЇ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗЕМНОГО ПРОСТОРУ

3.1. Репрезентація концептів *ПОЛЕ / FIELD* в паремійній картині світу носіїв української та англійської мов

Академічний тлумачний «Словник української мови» подає такі визначення полісемантичної лексеми «поле»: 1) «безліса рівнина, рівний великий простір»; 2) «ділянка землі, що використовується під посіви»; 3) «значна площа чи ділянка землі, спеціально відведена під що-небудь»: *футбольне поле, поле аеродрому*; 4) «простір, у межах якого відбувається якась дія або який знаходиться у межах якоїсь дії»: *поле бою*. Інші ж значення здебільшого переносні: «простір, у межах якого виявляється дія якихось сил»: *магнітне поле, операційне поле, шахове поле*; *перен.* «можливість, умова для чого-небудь»; *перен.* «поприще, сфера діяльності»; «основа, на яку нанесено узор, зображення, напис і т. ін.; фон, тло»; *перев. мн.* «смужка уздовж краю аркуша паперу, яка залишається чистою при писанні або друкуванні»; *перев. мн.* «відігнуті краї капелюха, бриля» тощо; *криси*; *геол.* «родовище корисних копалин або частина такого родовища, відведена для розробки» [219].

У дослідженні розглядаємо просторовий номен, тому предметом аналізу є семи, які пов'язані зі значенням «елемент рельєфу», а це 1, 2, 3, 4 значення. У паремійних висловлюваннях ця лексема функціонує в 1, 2 та 4 значеннях. Ознаку поля як великого рівного простору актуалізовано в пареміях з атрибутивами *широкий, чистий*: *Добра доля іде з широкого поля* [214, с. 175], *Зустріла мене доля серед чистого поля* [214, с. 176], *О, широкого поля ягода нам нерівня* [227, с. 85], *На широкому полі дорогами ходить пан з слугами* [231, с. 11]. Сема 'поле як оброблювана частина землі' і тому як 'місце сільськогосподарських робіт' найширше об'єктивована в українських пареміях: *Весна кличе в поле* [79], *Чоловік у поле орать, а жінка руками махать* [213, с. 102], денотативне значення лексеми поле «місце битви, бою», експліковано

паремійними зразками *Серед поля вояк стоїть, на голові штики держить у всі напрямки, та не для нападу, а для оборони (Осот)* [231, с. 85], *Краще вмирати в полі, ніж у баб'ячому подолі* [214, с. 266], *Сміліша баба за стіною, нежелі лицар у полі* [213, с. 404].

Полісемічна лексема «поле», за «Матеріалами для словаря древнерусского языка» І. Срезневського, мала такі значення: 1. Відкрите місце, галявина, луки, поле; 2. Степ; 3. Жителі степу, степняки; 4. Оброблюване поле, нива, рілля; 5. Сад (?); 6. Поле битви, битва; судовий поєдинок [225, с. 1125)]. Уперше це слово у 1, 2, 3 значеннях, за свідченням І. Срезневського, трапляється у «Слові о полку Ігоревім» [225, с. 1125] .

Етимологічно лексема «поле» пов'язана з давньорус. *поль* «відкритий, вільний, порожній» і споріднений з лат. *palam* – «відкрито, явно», шв. *fala* «рівнина, пустка», можливо, з давньопрус. *palwe* – назва пустельної, безлісної, моховитої рівнини, неораної пустки [206. с. 487)]. Звідси очевидний зв'язок: *поляна, опілля*, рос. *ополье, полье, поляя вода, половодье, полынья*. Також сюди відносять і слова *планина, полонина*. В. Жайворонок припускає, що етимологічно можливе й *поляни* (східнослов'янське плем'я, остання літописна згадка під 844 р.) [208, с. 464, 468]. У XIV-XV ст. лексема «поле» часто вживалася з присвійними прикметниками: *поле болохове* (назва місцевості на березі Дніпра), *поле малеевское* (назва місцевості в Троцькому воєводстві), *гроушово поле, долгое поле, Драгошево поле, шеломінське поле*; для нього характерна розвинена система відмінкових форм: н. одн. *поле*, зам. род. *на верхъ поле, от поле, оу конецъ поле*; род. одн. *поля, полъ, поля, рола, поли*; дав. одн. *полю*; ор. одн. *подем, подем, подем, подемъ, польмъ*; місц. одн. *в (оу, на) поли, полі, на (оу) полъ*; ор. мн. *полми, полти, по(л)ми* та ін. [149, с. 93]. Усі наведені приклади переконливо свідчать про давність цієї лексеми.

При аналізі лексико-семантичних варіантів лексеми «поле» беремо до уваги географічні номени з семою «елемент рельєфу», тому розглядаємо лише ті синоніми до аналізованого номена, які об'єктивують спільну ознаку «рівний, відкритий, великий простір». Синонімними назвами поля зі семою «рівний великий простір» є *простір, рівнина, степ*, словосполучення *чисте поле, опілля*

(між лісами). Членами іншого синонімічного ряду цієї лексеми зі спільною семантикою «поле як оброблювана ділянка землі» є: *лан* (велике, десятин на 10), *нива* (невеличке орне поле), *рілля* (зоране поле), *пар* (виоране на осінь), *зяб*, *зябля* (на весну), *толока* (залишене на випас), *переліг*, *обліг* (залишене на спочинок, сіножать), *цілина* (ніколи не оране), *левада* (межує з хатою та огорожею), *пашня* (засіяне хлібом) [222]. Багатий синонімічний ряд лексичної одиниці «поле» зі семою 'агрокультурна ділянка' свідчить про український етнос як хліборобську націю, вічних трударів.

Поле, як і ліс, є дуже важливим локусом для української свідомості. Основне значення, пов'язане з образом поля – просторість, відкритість, простір: «воно споконвіку присутнє в самому корінні, складаючи його семантичну домінанту, етичний образ і суть» [52, с. 143]. Обов'язкове уточнення поля – *чисте поле* – побутує у значенні «вільний простір» [60, с. 218], вживається для позначення віддаленого поля, місця, але ніколи – у значенні «близьке поле», на якому працює селянин. *Чисте поле* – це звична образна конструкція, яка передає узагальнене значення «далекої межі». Це абстрактне збірне поняття відкритого простору [60, с. 218]. Синонімом цього усталеного виразу є лексема «степ».

Важлива функція поля полягає в тому, що воно є місцем господарських робіт. До XV століття у слов'ян переважала підсічна система землеробства, позаяк лісистий ґрунт було легше обробляти, ніж степову землю, і зберегти посіви від кочівників було легше в лісі [52, с. 37]. Це ще одна підстава розмежовувати поле – сільськогосподарське угіддя, часто розчищене в лісі, від чистого поля – просторої відкритої плоскої ділянки рельєфу. Поле як ділянка освоєної природи протиставляється лісу як неосвоєній ділянці, що виражає опозицію «своє» (корисне, яке вимагає турботи й догляду) – «чуже» (небезпечне, яке вимагає обережності). З іншого боку, поле виступало природною межею між деревами і країнами [60, с. 214]. Поле було для Давньої Русі також поняттям, яке уособлювало «внутрішній образ ворожого зовнішнього світу», тому що поле з XI століття стало «втіленням зовнішнього світу, який погрожує численними бідами...» [60, с. 212–213]. Чисте поле – це

місце битви й судового поєдинку (ймовірно з XII століття) [60, с. 217]. Степ, як і поле, – це небезпечне, згубне місце, адже там відбуваються битви з ворогом чи природою, незахищене, чоловіче. У ньому також здійснюється страта. Як зазначає А. Дж. Тойнбі, відкриті простори кидають спільноті людей, які там живуть, значний виклик, який вимагає максимальних зусиль для виживання. Тому в кочових народів не розвивається цивілізація в таких масштабах, як в осілих [146, с. 736]. «Сучасний український народ формується в Добу Козацтва, саме тоді, коли українська людність покидає свій споконвічний притулок – ліс – через затримку розселення. Опанування степу (військово, господарчо, а потім і культурно) відбувається надзвичайно болуче. У широких степах легко було розводити табуни коней та гурти рогатої худоби, але небезпечно в ньому жити – після татаро-монголів у степу цілі століття гуляла турецько-татарська неволя». [158]. Як бачимо, цей просторовий концепт поєднує в собі ознаки як ландшафтного об'єкту, так й історичного місця. Тобто маємо справу з «перетворенням топосу на хронотоп» [6, с. 128].

У традиційних віруваннях слов'ян поле як оброблювана ділянка землі є пограничним локусом – «своїм» і «чужим» одночасно. На полі не лише працюють люди, але й живуть русалки, віли, сидить залізна баба. Як межовий локус поле є місцем, де сходяться два світи – цей світ людей і той світ духів, локальних і темпоральних демонів, померлих предків. Східним слов'янам відомі духи полів (полудниця, польовик), основна функція яких полягала в тому, щоб охороняти посіви від кочівників [52, с. 69]. Поле часто обирається місцем для різноманітних магічних дій. І сьогодні в українських селах поширеними є переконання, що спеціальними магічними діями на полі можна вплинути на зміну долі його хазяїна.

Термін «поле» ліг в основу численних назв географічних об'єктів – топонімів, – які також відображають характер життя та світогляд лінгвокультурної спільноти. Найвідоміша історична назва – *Гуляйполе* (Запоріжчина), яка є топоназвою і в інших сусідніх областях України – Полтавській, Дніпропетровській та Черкаській. У давні часи полем найменували південні степи України, які були населені кочовими племенами.

Ця назва елементу рельєфу стала твірною основою топонімів *Доброполе* (Тернопільщина), *Польова* (Харківщина), *Польове* (Вінниччина), *Полівська Гута* (Житомирщина), *Полівці* (Тернопільщина, Рівненщина) та ін. Поширені й складені топоніми: *Дівоче Поле* (Кіровоградщина), *Вільне Поле* (Донеччина), *Велике Поле* (Рівненщина), *Довге Поле* (Рівненщина, Закарпаття), *Веселе Поле* (Дніпропетровщина), *Зелене Поле*, *Красне Поле*, *Кам'яне Поле* та ін. Окрім цього, велика кількість власних назв утворені за допомогою суфікса *-піль*, *-пільля*: *Тернопіль*, *Білопільля* (Вінниччина, Сумщина), *Великопільля* (Миколаївщина), *Великополе* (Львівщина), *Високопіль* (Дніпропетровщина), *Високопільля* (Харківщина, Херсонщина, Донеччина), *Вишнопіль* (Черкащина, Хмельниччина), *Вільнопільля* (Харківщина), *Владипіль* (Львівщина), *Ганнопіль* (Вінниччина, Житомирщина, Кіровоградщина, Хмельниччина), *Добропільля* (6 населених пунктів), *Довгопільля*, *Єлизаветпіль*, *Зеленопіль*, *Іваннопільля*, *Кам'янопіль* та ін. [40].

Базовим вербалізатором концепту *FIELD* в англійських пареміях є однойменна лексема «field». Щодо етимології цього слова, воно походить від староанглійського слова *feld*, яке позначало рівну, відкриту місцевість (на противагу лісовій місцевості), зокрема «огорожену ділянку землі для випасання домашніх тварин чи для обробітку», а також пов'язана з староанглійською *folde*, що означає «грунт, земля» і похідна від протогерманського слова *felthuz*, що в перекладі звучить як «рівна земля» [241].

Дефініціями англійської лексеми «field» є: 1) «a broad, level, open expanse of land»; 2) «a meadow»; 3) «a cultivated expanse of land, especially one devoted to a particular crop»; 4) «a battleground» [238; 246].

Синонімний ряд лексеми «field» складають такі компоненти: одні з них позначають відкритий рівний простір – *grassland*, луку, пасовиська – *meadow*, *pasture*, а інші – оброблювану ділянку землі – *farmland*, *garden* [248]. Прикметно, що номени «луг» і «пасовисько» не зафіксовані у словниках синонімів як еквівалентні назви, проте як зазначено в українській версії Вікіпедії, «лука, луг – ділянка ґрунту в умовах достатнього або надмірного зволоження, вкрита переважно багаторічними трав'янистими рослинами, в

основному злаками та осоковими. Зазвичай використовується як пасовища для домашньої худоби й як сіножаті. Усі луки характеризуються наявністю травостою та дернини» [196]. Відповідно, залежно від ступеня зволоженості і їхнього сільськогосподарського призначення, луки і луги можна ототожнювати як із полями, так і з болотистою місцевістю.

Як свідчать англомовні джерела, до 3500 р. н.е. ліси вкривали майже всю територію Британії, окрім найвищих вершин гір. І саме в цей час давні племена почали викорчувувати ділянки лісів, формуючи в такий спосіб галявини, на яких будували постійні поселення з фермерськими угіддями. Сільське господарство як основний спосіб життя прийшло на зміну мисливству, яким займалися давні британці протягом попередніх 6–7 століть. Свої фермерські господарства вони часто споруджували вздовж річок, але обов'язково оточували полями, на яких вони займалися як землеробством, так і скотарством [174, с. 20–22].

У паремійних зразках найчастотнішою є загальноновживана лексема «поле» та її еквівалент в англійській мові «field». Проте іншими вербалізаторами концепту *ПОЛЕ* в українській мові є «луг», «пасовисько», «степ», а в англійській – «meadow» та «pasture».

Щодо лексеми «степ», як синонімної назви поля, вона дещо відрізняється за своїм смисловим навантаженням, адже степ визначається як «великий, безлісий, вкритий трав'янистою рослинністю, рівнинний простір у зоні сухого клімату» [219]. І навіть сема «рівне, голе місце» наявна вже в етимонах згаданого терміна, адже сх.-сл. **stēp* зближується зі словами *тóпот*, *тонтáть*. Інша версія походження цього географічного номена пов'язується з ос. *t'æræp* «плоский, рівний, низький; низина», *tæbæġ* «тарілка», що, як і ір. **(s)tap-*, дінд. *viṣṭap* – «плоска поверхня», розглядаються як продовження іє. **(s)tep* – «бути плоским, рівним, низьким» [207].

За міркуваннями О. Єфименко, «у менталітеті українського народу концепт *СТЕП* є дуже важливим, бо степова зона займає, порівняно з іншими фізико-географічними зонами України, найзначнішу територію – 40 % усієї площі України, а фактор географічного середовища існування народу-носія

мови, як відомо, впливає на концепту картину світу мовця, що відбито в його мовній картині світу» [44, с. 5]. Степ постає символом «волі, необмеженого ніякими перепонами існування. Сама безмежність, незмірянність степів органічно викликає ідею свободи, незалежність людини від світу, прагнення бути вільним, сміливим, непоборним» [81, с. 63].

Дослідження спільних та відмінних рис вербалізації концептів *ПОЛЕ* / *FIELD* в пареміях української та англійської мов свідчить про те, що спільною денотативною ознакою концептів *ПОЛЕ* і *FIELD*, вербалізованою в паремійних одиницях зіставляваних мов, яка доповнює їхні понятійний складник, є ‘поле як об’єкт пересування, де немає ніяких перешкод руху’. Поле в цьому значенні виступає як ‘великий, рівний, відкритий простір’. Воно, на відміну від інших елементів рельєфу, зручне для переміщення: *Вік прожити – не поле перейти* [227, с. 365], або його еквівалент з іншим опорним словом – ... *не море переплисти* [227, с. 365], *Голодний поле перебіжить, а голий ні з місяця* [212, с. 303], *Цап, цап по полю басує, з цапенятами гарцює, поти буде гарцювати, поки вовк не стане спати (Небо, зорі і місяць)* [231, с. 11], *Чхали, чхали, та на степу ночували* [227, с. 119]; *As I went across the field, I picked up something good to eat, it was neither flesh, fish, nor bone, but I kept it three weeks until it stood alone (An egg)* [243, с. 527], *Runs over fields and woods all day. Under the bed at night sits not alone, with long tongue hanging out, a-waiting for a bone (A shoe)* [243, с. 152], *Go out in the fields at day-time, and come and set upon the table at night (Milk)* [243, с. 150]. *Чхали, чхали, та на степу ночували* [227, с. 119].

В українських загадках суб’єктами руху в цьому локусі є природні явища (вітер, небесні світила), дикі тварини, птахи, частини тіла (око), а в англійських – свійські тварини (корова, кінь), комахи (бджола), які здебільшого є об’єктом загадування: *На широких полі дорогами ходить пан із слугами (Небо, зорі і місяць)* [231, с. 11], *Летить коник, басує, полем-додем пустує, ніхто його не впіймає і ніхто не загнуждає (Вітер)* [231, с. 43], *Летить през поле, до потока скочить, голову не розб’є (Серна)* [231, с. 96], *Сивеньке, чорненьке – все поле збігає (Заєць)* [231, с. 96], *Маленьке, сіреньке, по полях літає, уночі співає (Перепілка)* [231, с. 112], *Кругленьке, маленьке, все поле збіга (Око)* [231, с. 133],

Красний Макар по полю скакав, а в борщ плигнув (Перець) [231, с. 153], *Посеред поля стоїть дуга (Веселка)* [231, с. 41], *Гуляє в полі, та не кінь, літа на волі, та не птиця (Вітер)* [231, с. 43], *Біле поле, чорний ліс. На тім білім полі: два камені зрячих, дві труби дихаючих, два забори-перебори, а за ними сидить клопотівський (обличчя, волосся, очі, ніс, зуби, язик)* [231, с. 131], *У нас у полі діжа з пивом (Криниця)* [231, с. 215], *All over the pasture in the daytime, sits in the cupboard at night (Milk)* [243, с. 150], *Way out in the field there stands a great mare, hoist up her tail and sop your bread there (Beehive with honey in it)* [243, с. 138]. Компонент *поле* в цих загадках передає значення ‘умовне, абстрактне місце’. Прикметно, що лексема «поле» в цьому значенні використовується для позначення певного простору, ознаки якого не релевантні, а важливий об’єкт, який загадується.

Поле – природне середовище проживання диких тварин, птахів, що відображено лише в пареміях української мови: *Заєць поле любить* [212, с. 89]; *Не сули журавля в полі, дай синицю в руки* [212, с. 220]. Адвербіальні конструкції *на полі, через поле* вживаються в описовій частині загадок, а зооніми виступають як вторинною номінацією в описовій частині загадок, так і об’єктом загадування: *По полю гасає, овечок хапає і нас лякає (Вовк)* [231, с. 95], *Звірок маленький, зимою біленький, літом сіренький, по полю стриб-стриб, по снігу тик-тик (Заєць)* [231, с. 97], *Сивий рилечко на полі риє (Кріт)* [231, с. 98], *Маленьке хлоп’я по дворах скаче, усе плаче, на полі ночує, коноплі краде (Горобець)* [231, с. 115], *Білий заєць біга по чорному полю (Крейда і дошка)* [231, с. 283], *Летить през поле, до потоку скочить, голову не розб’є (Серна)* [231, с. 96].

Паремійний рівень української мови об’єктивує колективні уявлення про поле як джерело прибутку, ознаку достатку: *Як твоя, доню, доля, то накупить чоловік і поля, а як безділля, то продасть і подвір’я* [214, с. 177], *Жінка набутна річ: як умре, то за друзів іще й поле візьмеш, але як худобина згине, то страти* [200, с. 169], *Взяв убогого поле, а багатому дав* [214, с. 206]. Проте побутує і протилежне народне висловлювання щодо переваг поля в господарстві: *Ліпше мати гарну жінку, ніж сто фалеч поля* [213, с. 95].

У побутовій свідомості українців відсутність великої земельної ділянки для обробітку було причиною глузування, адже свідчило про неробство господаря: *Поля, що й курці лапкою нема, де ступити* [212, с. 48], *Там того поля на заячий скік* [212, с. 48].

Степ і поле – це краса. Ці природні об'єкти викликають замилювання, естетичну насолоду від споглядання: *Степ, поля – розкіш моя* [212, с. 48].

У колективних уявленнях українців це ‘місце обману, невідомості, труднощів, ізольоване та небезпечне місце’: *Вивів його в поле* [200, с. 754], *Пішло поле в ліс* [200, с. 730], *Шукай вітра в полі* [214, с. 98], *Оце-то пустий вітер в полі!* [214, с. 333], *Від вересня вогонь і в хаті, і в полі* [212, с. 88], *Пустіть переночувати, бо в полі так паскудно, як у голодному череві* [212, с. 246].

В англійській лінгвокультурі специфічним національно-культурним значенням лексеми «поле» є ‘місце вигулювання собак’, а також ‘місце полювання’: *Dogs are fine in the field* [247, с. 197], *Game is cheaper in the market than in the fields* [247, с. 160].

Паремійний фонд зіставлюваних мов фіксує багато паремій, у яких вербалізовано когнітивну ознаку концепту *ПОЛЕ* – ‘джерело матеріальних благ’. Проте як за якісними, так і кількісними характеристиками ця ознака отримує значно ширшу об'єктивізацію саме в українській мові: *Гній у поле одвезеш, більше хліба привезеш* [212, с. 92], *Жінка набутна річ: як умре то за другов іще й поле візьмеш, але як худобина згине, то страти* [200, с. 169], *Рік поле дармує, за то три роки родит* [200, с. 718], *Без гною не раз поле вродит, а без ласки Божої ніколи* [199, с. 500], *Взяв убогому поле та багатому дав* [227, с. 104], *Усе теє пригодиться, що на полі корениться* [9: 48], *Хто полю годить, тому жито родить* [212, с. 49], *Не збереш поля, коли лиха доля* [214, с. 176], *На полі росло, в заводі було, а в рот попало (Цукор)* [231, с. 154]; *Out of old fields comes new corn* [240, с. 156], *My father had a field, what was the first crop he made? (His track)* [243, с. 426]. Поле є джерелом матеріальних благ двоякого характеру: одні воно дає самостійно, будучи місцем збору ягід: *Не нашого поля ягода*, місцем, де ростуть трави: *В лінивого на полі кропива росте* [213, с. 447];

В чистім полі він росте на високих ніжках, в зелених панчішках, квіточки блакитні, оченьки привітні (Льон) [231, с. 175], Love is a fair garden and marriage a field of nettles [249, с. 174]; At the end of my yard there is a vat, four and twenty ladies dancing on that; and some with blue hat. He is a wise man who can tell me that (A field of flax) [243, с. 348]; пасовиськом для домашніх тварин: Поле голубе, овечки золоті, настух рогатий (Небо, зорі і місяць), Looked all over the house and couldn't find it, all over the barn and couldn't find it, looked out in the field and found it (A cow-bell) [243, с. 661], а інші – в результаті клопіткої роботи людини на ньому. І поле постає вже не як частина простору, а як об'єкт сільськогосподарської праці.

В українській мові побутує чимала кількість паремійних одиниць, в яких вербалізовано взаємозв'язок *поле – праця*: *Весна кличе в поле [212, с. 79], Як у поле, Анцю в боці коле, як до танцю, вже не коле Анцю [212, с. 49], Краще робити на вільнім полі, ніж гуляти у неволі [214, с. 179], Не хвались як ідеши в поле, а хвались як ідеши з поля [213, с. 396], Хто в полі лінивий – у того хліб ледачий [213, с. 108], У полі виконують різні види робіт, а саме – орють, сіють, жнуть, молотять, косять: Волю полежати, як у поле жати [213, с. 452], У полі пашня – як лава [212, с. 48], Пішла Гандзя в поле жати, тай забула серп узяти [213, с. 98], Як мати погано орати, то краще й в поле не ходити [227, с. 333], Чоловік у поле орати, а жінка руками махати [213, с. 102], Горе поле не зоре, а біда не заволочить [214, с. 155], Журбою поле не виореш, або Журбою поле не перейдеши [214, с. 192], Біле поле, мудрий на нім оре, а сіє чорне насіння (Письмо) [231, с. 280], Білеє поле, чорне насіння, хто уміє, той і сіє (Письмо на папері) [231, с. 279], По білому полю гусима орав, маком посіяв, кожному зерну ім'я дав (Письмо) [231, с. 270]. Для їх проведення застосовується різноманітні знаряддя праці (серп, соха, різець, плуг, коса) та машинна техніка (сінокосарка, комбайн, трактор): *Лінивий у полі без сохи, а дома з ложкою [213, с. 449], Як у поле, Анцю в боці коле, як до танцю, вже не коле Анцю [212, с. 49], Не лякайся туману – виїзджай у поле рано [212, с. 48], Чистим зерном сійте поле, то вродить хліб як море, а нечистим засієте – собі шкоди надієте [212, с. 97], Металевий кінь у полі пасеться, де пройде – земля ореться (Різець) [231,**

с. 219], *По полю повзе, траву гризе (Сінокосарка)* [231, с.220], *По полю бродить, зерно молотить, жне, косить – хліба не просить (Комбайн)* [231, с. 220], *Що за диво пролетіло? Поле зразу почорніло (Трактор)* [231, с. 219], *Чорним волом все поле споров (Рало)* [231, с. 221], *Ходить богатыр по полю, верне землю собою (Плуг)* [231, с. 221], *Ходить хлоп по долині в одній чоботині та все поле – гуц, гуц (Сапати)* [231, с. 224], *Маленьке, кругленьке, усе поле обійшло і назад прийшло (Серп)* [231, с. 225], *Кривеньке, маленьке, усе поле літом виголить (Серп)* [231, с. 225]; *Циган дівку в морду ріже, що толочить в полю збіжжє (Косар клепає косу)* [231, с. 227]; *It is the farmer's care that makes the field bare* [249, с. 266], *If the moon shows a silver shield, be not afraid to reap your field, but if she rises haloed round, soon we'll tread on deluged ground* [249, с. 280].

Уявлення про поле в пареміях здебільшого пов'язані з розумінням його як місця, яке приносить урожай. Земля-мати – дополітеїстичний образ-тотем протоукраїнців, які поклонялися родючій ниві, усій землі. Для українців земля (поле) завжди була засобом існування, годувальницею, більше того, вона – «це й материнське лоно, в якому формується не лише фізичний, а й духовний генотип людини». Земля життя оберігає від загибелі. Власне, людство і живе, бо черпає із земних надр нафту, газ, вугілля, руду тощо. Отже, земля є символом життя, багатства, щедрості [202, с. 60–61]. Тому багато паремій, більшою мірою в українській мові, пов'язані саме з полем як із місцем, яке родить, годує, без якого неможливо прожити: *Поля чверть, а без хліба смерть* [200, с. 755], *Дай полю гною – дасть хліба вволю* [212, с. 48], *Хто полю годить, тому жито родить* [212, с. 49], *У червні на полі густо, а в коморі пусто* [212, с. 87], *Святий Юрій по полю ходить, хліб-жито родить* [227, с. 58], *Літо родить, а не поле* [212, с. 81], *Кукурудзу шануй і в полі, і в силосній ямі і в коморі* [212, с. 110], *Парубійко я вродливий, дуже гарний, нешкодливий, і росту собі на волі, на городі і у полі. Квіт до сонця повертаю, за те й назву собі маю. І олію з мене б'ють, і макуху дістають, і в веселий свята час дам щось кожному із вас (Соняшник)* [231, с. 64]; *Cockle and corn grow in the same field* [247, с. 131], *Out of old fields comes new grain* [239, с. 207], *Why is a baby like a wheat-field? – First*

it is cradled, then it's threshed, and then it becomes the flour of the family [243, с. 240], *As I was walking in the field, I met old Father Gray, I ate his meat and drank his blood, and threw his hide away (Watermelon)* [243, с. 295]. У колективних уявленнях українців наявність великої ділянки поля (ниви) є ще й предметом гордості, що актуалізовано паремією *Широка нива, газді слава* [200, с. 599].

Елементами концептосфери *ПОЛЕ/FIELD* є зооніми, а саме свійські тварини, які в українській побутовій свідомості є помічниками у землеробстві, проте іноді можуть підводити в роботі: *Не вір жінці вдома, а коняці в роботі* [213, с. 94]. Проте більш частотними як в українському, так і англійському паремійному фонді є паремії, в яких поле для цих тварин постає не як місце, де вони допомагають людині в роботі, а як пасовисько, адже це великий простір, і тваринам там затишно, тому що є де пересуватися і чим поживитися: *Єсть там в полі коній много: як зпаєш, то поїдеш* [227, с. 55], *Поле голубе, овечки золоті, пастух рогатий (Небо, зорі і місяць)* [231, с. 11], *Сива корова по полю ричала, прийшла домів – молока не дала (Коса)* [231, с. 226], *Мишко, мишко, не ходи в поле, бо там тебе коза сколе* [214, с. 346], *На татарському полі попутані коні, вузлики знать, та не можна розв'язать (Небо і зорі)* [231, с. 225]; *Сива кобила все поле облягла (туман)* [231, с. 39] чи її еквівалент – *Сивий бугай усе поле заняв (туман)* [231, с. 39], *Іде в поле – як дощечка, а йде з поля – як бочечка (Корова)* [231, с. 88]; *A cow is a very good animal in the field but we turn her out of a garden* [239, с. 122], *Way out in the field there stands a great mare, hoist up her tail and sop your bread there (Beehive with honey in it).*

Український паремійний матеріал містить багато народних висловлювань, які пов'язані з особливостями ведення польових робіт. Вони вербалізують такі логеми: 'лише добре оброблена та удобрена земля дає гарний врожай': *Хто полю годить, тому жито й родить* [212, с. 49], *І чорна нива білий хліб родить* [212, с. 101], *Не поле родить, а нива* [212, с. 48], *Давай нивці, то і нивка дасть* [227, с. 452], *Де господар не ходить, там і нивка не ходить* [227, с. 328], *Якова нива, такого и насіння* [227, с. 327], *Дай полю гною – дасть хліба вволю* [212, с. 48], *Поле гній любить* [212, с. 48], *Поле працю любить* [212, с. 48], *На поле гній – а з поля хліб* [212, с. 92], *Гній у поле – одвезеш, більше хліба привезеш*

[212, с. 92], *Як мати погано орати, то краще й в поле не ходити* [227, с. 353], *Хто в полі лінивий, у того хліб ледачий* [213, с. 451]. Врожайність зумовлюється природними процесами, а саме настанням літа: *Літо родить, а не поле* [212, с. 81]. Найбільші хвилювання представника українського етносу були пов'язані з погодними умовами, які могли звести нанівець усю його працю і знищити врожай: *Зійти то зійшло, та якби з ниви не пішло* [212, с. 101]. Добра родючість землі залежить від Божої ласки. Таке уявлення зумовлені християнським світобаченням українців і практичним досвідом: *Без гною не раз нам поле вродит, а без ласки Божої ніколи* [199, с. 500]. Українські й англійські паремії стверджують, що успішне збирання врожаю залежить від долі, везіння: *Не збереш поля, коли лиха доля* [214, с. 176], *Fortune is the mistress of the field* [249, с. 166]. Побуває лиш одне прислів'я, яке об'єктивує логему 'поле, засіяне зерновими, не потребує обробітку': *Дітей не поле засіяне, їх треба доглядати* [213, с. 117]. А загалом праця в полі вимагає неабиякої працьовитості: *Гроші на полі не ростуть* [214, с. 109], *У полі пашня – як лава* [212, с. 48], *Горе поле не зоре, а біда не заволочить* [214, с. 155], *Журбою поля не виореш* [214, с. 192]. Ця робота важка, а іноді виснажлива: *Не хвались, як ідеши у поле, а хвались, як ідеши із поля* [213, с. 396], *Поле в полю, а біди дома* [200, с. 755], *Нивко-нивко! Верни мою силку* [227, с. 453]. В останній паремії нива персоніфікована. Вона постає в образі покровительки, здатної на магичні дії.

Англійські паремії об'єктивують думку, що потрібні водночас три складники для отримання доброго врожаю: сприятливі погодні умови, здорове насіння та працьовитий землероб: *A field requires three things: fair weather, sound seed and a good husbandman* [249, с. 42], а вдале збирання врожаю – результат наполегливої праці фермера: *It is the farmer's care that makes the field bare* [239, с. 199]. Прийнятним для представників обох лінгвокультур є чинник систематичної оранки: *Рік поле дармує, за то три роки родит* [199, с. 718], *A field becomes exhausted by constant tillage* [239, с. 188], *But of old fields comes new corn* [240, с. 156].

Хліборобські жнива були священним дійством для представників українського етносу. Вони супроводжувалися численними обрядами. Але не

лише пшениця та жито були сакральними хлібними культурами для українців, але й інші злаки: *Кукурудзу шануй і в полі, і в силосній ямі, і в коморі* [212, с. 110].

Етнокультурно маркованими є прислів'я з компонентом *нива*, які характеризують дійсність українського суспільства 16–19 ст. (період панування кріпосного права), другої половини 19 – початку 20 ст. (поширення наймитства серед українських селян), і викривають соціальну нерівність, важку та виснажливу працю кріпаків та наймитів, їхнє зубожіння та знедоленість: *Побила лиха година, ота чужа нива та позичений серп* [214, с. 162], *Чужа нива силу зв'ялила* [214, с. 101]. У народних увлєннях відображено одвічне прагнення українського селянина до вільної праці на своєму клаптику землі: *Щоб лиха не знати треба своїм плугом та на своїй ниві орати* [214, с. 162]. Це прислів'я набуло переносного і більш сучасного значення. Своя нива, своє поле є метафоричним образом 'своєї країни, батьківщини, України', і тому ця паремія звучить як заклик працювати в своїй державі, а не на чужині, щоб уникнути гіркої долі заробітчанина, що також засвідчує інше народне висловлювання – *На чужому полі не матимеш волі* [212, с. 607]. Поміщики не гребували відбирати землю в бідних селян, для яких земля та її врожай були основними засобами існування. Проте таке становище отримало гумористичне забарвлення в паремії, що свідчить про оптимістичну, жартівливу натуру українського селянина: *Ми думали вже наша нива пропала, а вона втекла да пана Галагана* [214, с. 230]. Образ чужої ниви в українських пареміях уособлює 'чуже, яке завжди здається кращим за своє': *На чужій ниві все ліпшая пшениця* [201, с. 432]. Уявлення про чужу ниву побудоване на основі чуттєво-образного сприйняття, коли те, що віддаленіше сприймалося як привабливіше, гарніше.

Лексема «луг» в окремих українських пареміях містить сему: 'краса': *Гарна дівчина як у лузі калина* [213, с. 197]; а також радість: *Не вдавайся в тугу, чекай щастя з зеленого луку* [214, с. 197]. Природні ознаки калини в лузі, яка є красивою, червоною, переносяться на образ гарної дівчини, а луг, який особливо манить своєю красою навесні, здатен розвіяти будь-яку журбу. Поле в українських колективних уявленнях побутує як 'місце залицянь, часто

набридлих’: *Не ходи по полю, не топчи куколю, не лупай очима, не твоя дівчина* [213, с. 63].

В обох мовах зафіксовані прислів’я і приказки, які пов’язані зі спостереженнями над природою, її змінами в різні пори року, зокрема, зі сезонними змінами вигляду елементів рельєфу. Вони водночас слугували народними прикметами. На їх основі формувався народний календар, який передусім регламентував час, а також характер проведення робіт саме на полі. Отже, першопочатково це був землеробський календар, який уввібрав у себе багатовіковий господарський досвід народу, основними рисами якого були любов до хліборобської праці, шана і турбота про землю, звеличування важкої праці, від якої залежало життя людини: *Грудень поле гудить, а землю студить* [212, с. 88], *Як листя жовтіє, ліс і поле смутніє* [212, с. 48], *Весна кличе в поле* [212, с. 79], *Не лякайся туманів – виїжджай у поле рано* [212, с. 48], *Від вересня вогонь і в полі, і в хаті* [212, с. 88], *У червні на полі густо, а в коморі пусто* [212, с. 87], *У липні на дворі пусто, зате на полі густо* [212, с. 88]. Часовими орієнтирами, які визначали характер сільськогосподарських робіт, часто були церковні свята: *Юрій з хати всіх на поле вижене* [212, с. 391], *Святий Юрій по полю ходить, хліб-жито родить* [227, с. 58], *По Петрі на дворі пусто, а на полі густо* [212, с. 391]. Фізичні та функційні властивості поля залежно від пори року актуалізовані українською загадкою: *Зимою біле, весною чорне, літом зелене, осінню стрижене (Поле)* [231, с. 22], яка імплікує значення ‘поле як місце сільськогосподарських робіт’, також його природно-фізичні ознаки. Англійська паремія з компонентном *field* містить прикмету – зміни в фазовій циклічності місяця, яка передбачає погоду, а з нею і час проведення польових робіт, а саме – жнива: *If the moon shows a silver shield, be not afraid to reap your field; but if she rises haloed round, soon we’ll tread on deluged ground* [247, с. 542]. Інша прогностична паремія передає спостереження, що опади навесні, такі як снігопад у березні і зливи у травні, сприяють росту агрокультур: *A peck of March dust and a shower in May, makes the corn green and the fields gay* [247, с. 511].

Образний складник концептів *ПОЛЕ/WOOD* репрезентований спільним метафоричним значенням ‘поле як жива істота’. Образ поля наділений антропоморфними ознаками, що мотивовано міфологічним сприйняттям носіїв української та англійської мов, в основі якого лежить анімізм – духотворення сил природи. Через антропоморфний образ елементів ландшафту актуалізуються природні характеристики цих локативів, які утворюють опозиції. Концепту *поле* притаманна фізична ознака ‘добра видимість’, а лісу – ‘добра чутність’: *Поле бачить, а ліс чує* [212, с. 48], в англійській мові знаходимо його однообразний еквівалент *Fields have eyes, and woods have ears* [240, с. 156], *Ліс краде, а поле бачить* [212, с. 48], *Поле видне та глухе, а ліс темний та чуйний* [212, с. 48], *Не май поля за бовдура, а ліса за дурня* [212, с. 48]; поле заливається дощами, а ліс колихається від вітру: *Поле плаче, а ліс скаче* [212, с. 48]; краса цих місць зникає з приходом зими: *Як листя жовтіє, ліс і поле смутніє* [212, с. 48].

Етноспецифічною є вербалізація взаємозв’язку *вітер–поле* в українських пареміях. Безперешкодний і швидкий рух вітру в полі метафорично переосмислюється і виступає уособленням волі, свободи: *Гуляє як вітер по поли* [199, с. 663], швидкості, моторності: *Проворний як вітер у полі* [227, с. 272]; невловимості, нездійсненності: *Шукай вітра в полі* [214, с. 98]. Подібне значення мають паремії із зооморфними компонентами у їхньому складі: *Лови зайця в полі* [212, с. 269], *Не сули журавля в полі, дай синицю в руки* [212, с. 220]. Виразно пейоративну оцінку передає паремія *Оце то пустий вітер в полі* [214, с. 333], головно через протиставлення *повний – порожній*, кваліфікуючи легковажну, нерозумну людину.

Лише для української побутової свідомості характерні паремійні зразки, в яких нива порівнюється з життєвим шляхом людини, який сповнений різноманітних життєвих труднощів: *В житті – як на довгій ниві* [213, с. 155], *Життя як терниста нива: не пройдеши, ноги не вколеши* [213, с. 155], *На віку, як на довгій ниві – усього трапиця* [227, с. 441]. Цей образ виник в результаті практичного досвіду українців, адже жнива – найважчий період господарської діяльності. Побутовують також паремії, які вербалізують взаємозв’язок *життя* –

поле: Вік прожити – не поле перейти [199, с. 325]. Життя порівнюється з полем, очевидно, на основі критеріїв ‘відкритість’, ‘неосяжність’.

Поле, особливо «чисте», степ і луг, позначені боротьбою від поневолення, за державництво, незалежність України. Степ, як і чисте поле, є архетипом національної свідомості, адже за цими поняттями стоять такі першооснови людського життя як простір і воля. І саме козаки найчастіше змальовуються в пареміях. Поле для них – це не що інше, як воля, свобода, необмежене існування, де вони можуть діяти на власний розсуд, проте не зраджуючи основній цілі – захисту батьківщини від завойовників та поневолювачів: *Коли козак в полі, то він на волі* [214, с. 263], *Степ та воля – козацька доля* [214, с. 264]. Такі фізичні ознаки степу, як ‘безкраїсть’, ‘широкість’ спричиняють появу таких прагнень, як бажання свободи, волі, природної необхідності проявляти відвагу та непереборність. У паремії *Пішов на Вкраїну, на степи, на вольні землі* [214, с. 283] степ асоціюється з волею через словосполучення *вольні землі*. Так кажуть про людину, яка пішла обороняти рідну землю. Сучасніша паремія твердить, що вояк – людина підневільна: *Солдату і в полі в неволі* [214, с. 270].

Отже, поле – це місце битви, бою, звитяги, мужності, насамперед козацької, що відображено в українських пареміях: *Серед поля вояк стоїть, на голові штики держить у всі напрямки, та не для нападу, а для оборони (Осот)* [231, с. 85], *Степ – як дим* [227, с. 450], *Краще вмирати в полі, ніж у баб’ячому подолі* [214, с. 266], *Сміліша баба за стіною, ніжелі лицар у полі* [213, с. 404], *В полі дві волі: чия подолає, того і право має* [214, с. 178], *Один в полі не воїн* [214, с. 269] – тобто для досягнення будь-якого успіху (не лише військового) потрібні колективні дії; зафіксовано також антонімний варіант цієї паремії – *І один у полі воїн, коли гроші є* [214, с. 269]. В українському паремійному фонді засвідчено й жартівливі прислів’я, які об’єктивують уявлення про побутування козаків у степу: *Не наше діло в ряжі стрибати, наше діло козацькеє конем з меренцем по степу гуляти* [214, с. 263]. Лише одна англійська паремія кваліфікує поле як місце запеклої битви: *Hard - fought field, where no man escapes unkilld* [247, с. 353].

Степова зона України була не лише осередком козаків, але й чумаків, які побутовали на її теренах з 15 до 19 століття. У зв'язку з тим, що чумакам часто доводилось пересуватися степами, вони носили зі собою зброю, яка захищала їх від пограбування. «Для безпеки в дорозі всі чумаки мали рушниці й довгі списи, а свої гроші ховали або в гамани на грудях, або на колісні ободи під шинами» [164]. Чумак – це не лише торговець, а й вояк, як і козак, що й підтверджує паремія *Кий у степу чумакам хазяїн* [227, с. 464].

Степ – це не лише відкриті, неосяжні простори, але й родючий чорнозем. Проте його образ негативно конотований лексемою «панський», яка вербалізує сему 'неволя': *Широкі панські степи, а людям на них тісно* [214, с. 240]. Вочевидь, йдеться в ній про часи кріпацтва.

Чимала кількість українських паремій із досліджуваним номеном своїм цілісним фразеологічним значенням об'єктивує риси людської вдачі, що мотивовано архетипним взаємозв'язком *природа – людина*, за яким ознаки природніх явищ переносяться на поведінку людини за їх тотожністю. Засуджуються і висміюються такі риси характеру, як зверхність, особливо багатіїв: *О, широкого поля ягода, нам не рівня* [213, с. 161]; вередливість: *Вдома боюся, а в поле не хочу* [213, с. 400]; байдужість: *Чи вдома, чи в полі – мені однаково* [213, с. 426]; недбалість, забудькуватість: *Пішла Гандзя в поле жати, тай забула серп узяти* [199, с. 452]; збиточність: *Ним я в поле не пущай, ним я дома не лишай: вдома горці покашу, а в поли шкоди зроб'ю* [200, с. 755]. Проте найчастіше осуду в пареміях з лексемою «поле» у їхньому складі піддається така негативна риса людської вдачі, як ледачість, що природно, адже поле і ледарство – поняття несумісні. Без наполегливої і вчасної праці не буде доброго врожаю, а отже, й існування родини опиниться під загрозою: *Як біда лінива, то каже, що широка нива* [214, с. 153] – тобто лінивий завжди виправдовується надміром роботи. Навіть невелика кількість виконаної роботи благотворно впливає на характер людини, формує любов до праці: *Хоть мала нива, та не будеш лінива* [200, с. 599]. Побутують і інші висловлювання, які вербалізують цю рису характеру, зокрема й жартівливі: *Мишко, мишко, не ходи в поле, бо там тебе коза сколе* [214, с. 346], *Волю полежати, як у полі жати* [213, с. 452],

Лінивий у полі без сохи, а дома з ложкою [213, с. 449] – про небажання працювати, проте смачно харчуватися, *В лінивого на полі кропива росте* [213, с. 447], *Як у поле, Анцю в боці коле, як до танцю, вже не коле Анцю* [214, с. 49], *Чоловік орать, а жінка руками махать* [213, с. 102]. Останні дві паремії вербалізують гендерний стереотип: саме жінки, а не чоловіки, неохочі до сільськогосподарської роботи. Англійська паремія через образ поля зі зоонімом *lion* звеличує сміливість, безстрашність людини, яку вона виявляє стосовно своїх ворогів, проте є покірною і лагідною у ставленні до своїх рідних: *A lamb in the house, a lion in the field* [240, с. 266].

Словообраз *чисте поле* розширює свою традиційну семантику в пареміях *Бог дасть долю і в чистім полі* [227, с. 113], *Зустріла мене доля серед чистого поля* [214, с. 176] через взаємозв'язок з іншим базовим концептом національної картини світу українського етносу – долею. Хоча основною семою цього усталеного виразу є 'віддаленість', тобто *чисте поле* – це перш за все далеке поле, проте в названих пареміях, у зв'язку з наявністю в семантиці поняття «доля» ознак 'несподіваність' і 'всюдисущість', *чисте поле* актуалізує ознаку 'будь-де', 'де завгодно'. Тому перша паремія передає значення *Бог може дати долю будь-де, в будь-який час*, а друга – *зустріла мене доля несподівано*, в якій долю персоніфіковано, і вона відображає міфологічний світогляд. Прикметно, що у цих двох пареміях язичницька доля і Бог-доля поєднані ідеєю всевладності і є сприятливими силами.

Поле контекстуально в поєднанні з дієсловами руху (вивести, випровадити) є метафоричним образом 'обману', 'людської підступності': *Вивів його в поле* [200, с. 754], *Випровадив-го в поле* [199, с. 261], *Мене в поле не відведеш* [200, с. 755]. В основі образної семи досліджуваного компоненту лежить згадувана когнітивна ознака поля як 'безлюдного, ізольованого і навіть страшного місця'.

Етноспецифічним значенням володіють англійські паремії, в яких опорні компоненти *field/garden* образно передають поняття «душа», «духовний світ людини»: *Cockle and corn grow in the same field* [247, с. 131] – людська душа наповнена як чеснотами (corn), так і вадами (cockle). Ці паремії, які зазвичай

вживаються в переносному значенні, встановлюють морально-етичні норми, необхідність дбати про свій духовний розвиток: *Every man should cultivate his own garden* [239, с. 129], *Do not neglect your own field and plow your neighbour's* [239, с. 207], *Patience is a flower that grows not in every garden* [239, с. 453]. Паремія *A cow is a very good animal in the field but we turn her out of a garden* [239, с. 122] об'єктивує думку, що яка б не була хороша людина у своїх проявах – як моральних, так і професійних – вчинення якоїсь неправомірної дії не звільняє її від відповідальності та покарання. Англійська загадка зіставляє процес виховання дитини з хліборобською працею на ниві, основними етапами якого є гойдання – тобто ніжне і турботливе ставлення, а наступним – молотіння, тобто застосування фізичного покарання в разі необхідності: *Why is a baby like a wheat-field? – First it is cradled, then it is threshed, and then it becomes the flour of the family* [243, с. 240].

В англійських пареміях сад протиставляється полю як стосунки до одруження – подружнім взаєминам: *Love is a fair garden and marriage a field of nettles* [249, с. 174]. Образ саду, який ретельно обробляється, метафорично ототожнюється зі коханням, яке молоді люди плекають і бережуть до одруження, і протиставляється полю, яке не обробляється і заростає кропивою, і є уособленням подружнього життя, коли чоловік і дружина забувають про колишні почуття і не працюють над покращенням стосунків.

Англійські паремії з відповідником лексеми «field» – «meadow» актуалізують здебільшого переносні значення: *A thin meadow is soon mowed, Mastery mows the meadows down* [247, с. 518]. У цих пареміях фразеологічне словосполучення *to mow the grass* об'єктивує сему 'вирішувати справи, завдання'.

Лексема «meadow» (лука) слугує засобом реалізації виявом архетипної опозиції *свій–чужий*. І власне лука в свідомості носіїв англійської мови є чужим простором, а тому небезпечним, що підтверджується паремією *He that fears grass must not walk in the meadow* [247, с. 251], українським різнообразним відповідником якого є *Вовка бояться – в ліс не ходити* [212, с. 201]. Тобто якщо український етнос кваліфікував *ліс* як чужий (звідси – небезпечний)

простір, то для носіїв англійської мови саме луг із його високими травами є небезпечним місцем. Ця паремія втратила своє первісне значення і вживається як спонування до дії людини, яка нерішуче і з острахом береться за якусь ризиковану справу: *Боятися труднощів – нічого не досягти*.

Оцінний компонент семантики концепту *ПОЛЕ* репрезентований спільним значенням як в українській лінгвокультурі, так і в англійській – ‘чуже, безлюдне, пустинне, незатишне, небезпечне місце’. В українських колективних уявленнях воно протиставлене дому. Мова тут іде про поле як відкритий великий простір, а не як про агрокультурну ділянку землі: *На полі ночував: як упав, ніхто костей не збирав (Вугілля)* [231, с. 175], *Родився на кружалі, вертівся, живучи парився; став старий – любити перестали, помер – викинули в поле, там мене звір не з’їсть і птиця не склює (Горщик)* [231, с. 181], *Чотири стоять, п’ятий коле, шостий нездатний виганяє в поле (Криниця з журавлем)* [231, с. 215], *Пустіть переночувати, бо в полі так паскудно, як у голодному череві* [212, с. 246], *Чи вдома чи в полі – мені однаково* [213, с. 426], *Лаяла доню мати, що пішла в поле спати* [213, с. 125], *Краще вмирати в полі, ніж у баб’ячому подолі* [11: 266], *Вільному воля, скаженому поле, спасенному рай* [214, с. 177]. За англійськими пареміями, у полі небезпечно, бо нема, де сховатися: *Bad bush is better than the open field* [247, с. 25]; полювання в полі може призвести до плачевних результатів: *Game is cheaper in the market, than in the fields and woods* [247, с. 25].

Втіленням «чужого» може бути й чужа нива / поле, які в зіставлюваних пареміях об’єктивують ідеологему «чуже – краще»: *На чужій ниві все ліпша пшениця* [212, с. 101], її частково різнообразний еквівалент – *Fields on the other side of the fence are greener* [239, с. 207], тобто чуже завжди краще.

Іншими аксіологічними ознаками концепту *ПОЛЕ* є *чорне, татарське, голе, глухе, видне, чисте, довге, вільне, широке, біле, зелене*, а концепту *FIELD* – *old, hard-fought, distant, bare, open, thin, fair, golden, green, gay, good*.

Усього в українському паремійному корпусі зафіксовано 192 паремії з компонентами *поле, степ, луг* (17 %), а в англійському – 92 (11%) – з лексемами *field, meadow*.

Отже, поле – один із найдавніших і постійних орієнтирів у природі й житті етносу [149, с. 104]. У смисловій частині концептів *ПОЛЕ / FIELD* відображаються ознаки, усвідомлені представниками етнокультур як соціально значущі, ментально марковані. Паремії, в яких вербалізуються концепти *ПОЛЕ / FIELD*, характеризуються більшою частотністю в українській мові, ніж в англійській. Достатньо широка репрезентативність концепту *ПОЛЕ* в пареміях української мови є закономірною, оскільки ландшафт України здебільшого рівнинний, і українські землі завжди характеризувалися родючістю, а любов до праці, а саме в полі, є і була складовою української ментальності. У паремійному корпусі української мови найширше репрезентовані паремії, в яких вербалізується концепт *ПОЛЕ* зі значенням ‘місце сільськогосподарської праці’. Найменш частотними є ті паремії, що об’єктивують значення ‘ознака достатку’. В англійській побутовій свідомості широко реалізовано значення концепту ‘місце, яке приносить врожай, де ростуть злаки, ягоди, трави’, а група паремій, в яких цей концепт кваліфікується як ‘місце битв, поле бою’, ‘місце полювання’ якісно та кількісно найменш репрезентативна.

3.2 Репрезентація концептів *ЛІС / WOOD* у паремійній картині світу носіїв української та англійської мов

Щодо понятійного компоненту концепту *ЛІС*, то в «Словнику української мови» подано таке визначення лексеми «ліс»: 1) «велика площа землі, заросла деревами і кущами»; 2) «дерева, які ростуть на такій площі»; 3) перен. «велика кількість, багато (високих предметів)»; 4) одн. «зрубані дерева як будівельний та ін. матеріал» [219]. У паремійних одиницях аналізована лексема вживається в усіх значеннях: 1) *В землі – черви, в воді чорти, в лісі – сучки, в суді – крючки, куди втекти?* [231, с.248], *В лісі росте, на березі родиться, у воді живе, а в вогні умирає (Човен)* [231, с. 257], *Огляда суворо скоса степ, ліс, села і міста, розпустила сиві коси, а їх буря запліта (Осінь)* [231, с. 300], *Най то йде на ліси, на гори та на сині озера* [200, с. 36], *Що в лісі, то все губа, що в воді, то все риба* [201, с. 615], *Щука понури хвостом вильнула: ліси та гори встали (Коса)*

[231, с. 225]. У цих мікротекстах репрезентовані результати наївного членування простору на три основні компоненти: ліс, поле і море (будь-який водний простір); 2) *У лісі росте, з лісом рівняється, а лісу не бачить (Серцевина в дереві)* [231, с. 82], *Єдне дерево, то ще не ліс* [199, с. 752], *Кривого дерева в лісі найбільше* [199, с. 752]; інколи називаються породи дерев: *Кругом ліс густий, всередині дуб товстий (Зуби і язик)* [231, с.138], *Підемо в ліс – нарубаємо беріз* [200, с. 479]; *Один дуб у полі не ліс* [214, с. 273]; 3) *Єдно дерево, то ще не ліс* [199, с. 65]; 4) *Вирубай на злого й цілий ліс, то він все буде один біс* [214, с. 284].

Щодо етимології слова ліс, М. Фасмер вказує на його зв'язок зі словами *пасовисько, вигін* (давньоангл. *laeswe*, діал. *leasow*), а також лит. *laiskas* «лист дерева», давньочес. *les* «листя, пагони» [205, с. 266]. Праслов'ян. **lesъ* вважається етимологічно незрозумілим. Було висунуто декілька гіпотез. О.Трубачов вважає, що **lesъ* в багатьох слов'янських діалектах позначає листяний ліс, гілки, пагони. Прикметно, що словом **lesъ* називають листяний ліс, чагарник, ліщину, гілки, пагони. При підсічному землеробстві на місці колишньої вирубки виростав тільки листяний ліс. Припускають, що першопочатково слово **lesъ* не входило до географічної термінології, а було терміном підсічного землеробства. Відхід від нього привів до зникнення давніх значень [205, с. 266]. Як бачимо, на початку етапі функціонування слова «ліс», воно не містило семи ландшафтного простору, а в його структурі домінували значення «листя», «гілки», «пагони» та «листяний ліс». Останнє було пов'язане з особливостями ведення польових робіт, коли невеликі участки лісу викорчувувались та використовувались для вирощування сільськогосподарських культур.

Ліс як елемент рельєфу мав першорядне значення як джерело матеріальних благ для представників українського етносу. Ліс займав значну площу території, яку населяли давні українці. До 15 століття у східних слов'ян переважало підсічне землеробство: лісний ґрунт оброблявся легше степового, ліс допомагав вберігати посіви від кочівників [52, с. 37], порівняно невеликі ділянки орної землі відвойовувались у лісів і боліт [45, с. 70]. У лісі полювали.

«У лісах – соснових на півночі та на Поліссі, дубових та мішаних південніше – можна було полювати цілий рік. Мед брали у диких бджіл, ставили свої борті» [109, с. 25]. Тут також годувалась домашня худоба. Ліс давав людині основний будівельний матеріал, а також ягоди, гриби, дичину і шкіри.

Проте, незважаючи на всі переваги лісу в господарському житті носія української мови, у ньому таїлась певна небезпека, він викликав певний страх. Історик В. Ключевський писав: «...ставлення давньоруської людини до лісу неприязне або недбале: вона ніколи не любила свого лісу. Несвідома боязкість оволодівала нею, коли вона ступала під його похмурий покров. Сонна, «дрімуча» тиша лісу лякала її; в глухому, беззвучному шумі його віковичних верховіть чулося щось зловісне, щохвилине чекання неочікуваної, непередбачуваної небезпеки напружувало нерви, збуджувало уяву. І давньоруська людина населила ліс усілякими можливими страхами» [58, с. 27]. Негативне сприйняття лісу зумовлювалося різними чинниками: він був перепорою при пересуванні та важко піддавався розчищенню під рілля; його населяли дикі звірі, які становили загрозу як для самої людини, так і для домашньої худоби; там також водилися розбійники. Хоча ліс був втіленням чужого, він годував людину, забезпечував її потрібними для існування матеріальними благами. Відповідно, чужий простір освоювався і ставав своїм, рідним.

Лексема «ліс» часто співвідноситься зі значенням «пустир, пустище, пустий» [210, с. 140], тобто простір, у якому немає людини, «дрімуча глухість лісової пустелі» [60, с. 210]. Опозиція *дім – ліс* виступає «конкретним варіантом протиставлення *близьке – далеке* і реалізацією опозиції *свій – чужий*» [216, с. 10]. Як зазначає В. Колесов, для слов'ян у лісі зосереджена ворожість природи, у ньому в найдавнішому вигляді втілено чуже: «Ліс – дещо живе, це той самий рід, тільки ворожий» [60, с. 201]. Ознаки лісу, які з часом виділялись і позначались, також завжди були страхітливими і насторожуючими. Оновлюючись у кожному поколінні людей, ознаки лісу вербалізувались відповідною емотивною лексикою: від *нетрі, хащі, пуца* до *глухомань, чепижник* тощо. Ліс – це «дещо нероздільне, що не дрібниться на частини, а

представлено цілісною масою, ворожо, як чуже, непідкорене, якому, між іншим, слід принести жертву. Ліс – це найближча межа чужого світу» [58, с. 210]. Чужість лісу людині підтвержує і встановлений М. Маковським зв'язок значень «дерево» і «зовнішній, далекий... який знаходиться на периферії і який стосується хаосу, пекла» [210, с. 140]; дерево – пограничний локус [60, с. 61]. У деяких народів наділи розділялись деревом чи ліском, що також є наслідком культу Світового Дерева і дерев взагалі. Прикметно, що ліс був найнадійнішим прихистком від зовнішніх ворогів.

Уявлення про ліс як місце, де можливі чудеса, сягає часів язичництва. Своє відображення в ньому отримав культ дерев [60, с. 21] – давнє уявлення про дерево як вмістилище душ чи духів (добрих і злих), що пояснює зв'язок значень «дерево» і «потойбічний світ» [210, с. 134], а також проживання в ньому як доброзичливих, так і ворожих людині міфічних істот: «Ліс – це темне царство лісовика, одноокого, злого духа-пустуна», Баби-Яги [52, с. 414]. Крім цього, М. Маковський вказує на можливість співвіднесення значень «дерево» і «чудо, чаклунство» [210, с. 135]. Цікаво, що «для слов'янської міфології незначно характерні уявлення про дерево як про живу істоту», причому в більшості випадків ці уявлення пов'язані зі заборонаю зрубувати дерева [176, с. 64]. Отже, ліс завжди викликав неусвідомлений страх, бо в ньому (особливо в нетрях) проживали всілякі страхіття. Існувало повір'я, що лісова нечиста сила проводить по лісах ігрища, танці та недобре жартує з людьми. Тож входячи до лісу, треба перехреститися [217, с. 341]. Припускають, що саме лісовики заманюють людей все глибше в ліс і спричиняють їхню дезорієнтацію в цьому просторі.

Лісу не лише боялися, але й поклонялися, це було культове місце ще в язичницькі часи [208, с. 340]. Предметом культу дерев ставали як окремі породи (найчастіше дуб – найпомітніше за розмірами і за віком дерево лісостепової зони), так і цілі гаї. Там, у священних гаях, під загрозою суворого покарання заборонялося ловити птахів, полювати на тварин, навіть рубати дерева. Наші предки були переконані, що саме в лісах та гаях, де затишно і спокійно, у пущах, подалі від людських очей жили боги. Тому в лісах

найчастіше розташовувалися культові споруди слов'ян-язичників, проводилися окремі обрядово-ритуальні дії. Візантійський імператор Константин Багрянородний залишив опис подібних дій біля священного дуба на острові Хортиця. Торговці, які щойно подолали небезпечні дніпровські пороги, збиралися під його розложистим гіллям і приносили йому жертви: хто хліб, хто кусень м'яса, хто живих півнів. Потім, утворивши коло з 12 стріл, проводили ворожіння — можливо, про прикінцевий прибуток свого підприємства [166, с. 69]. Ще одна позитивна функція лісу полягала в тому, що він слугував найнадійнішим прихистком від зовнішніх ворогів у часи нападів.

Ці властивості лісу відображені в національній мовній картині світу, зокрема в одиницях українського паремійного корпусу.

Щодо семантичної структури лексем «wood» та «forest», які виступають вербалізаторами концепту *WOOD* в англomовному паремійному корпусі, то за їхніми дефініціями: «forest» : «a large area of land, covered with trees» [238], [246]; «wood»: 1) «a small forest»; 1) «a dense growth of trees or underbrush covering a relatively small or confined area»; 3) «the hard material that the trunk and branches of a tree are made of, this material when it is used to build or make things with, or as a fuel»; 4) Am. Eng. «forest» [238], [246]. Релевантними для нашого дослідження є просторові концепти, тому нашу увагу зосереджуємо на семемах лексем, що номінують елементи рельєфу. В англomовних пареміях не простежується диференціація ознак лісу за розміром. Тому лексема «wood», яка найчастотніше вживається в англomовних пареміях, функціонує у значенні «площа землі, заросла деревами і кущами»: *Sow beans in the mud and they'll grow like wood* [21, с. 21]; *You cannot see the wood for trees* [22, с. 710].

Стосовно етимології, то староанглійська лексема *wudu*, рання форма *widu*, позначала «дерево» чи «дерева загалом», «ліс», «гай», «речовина, з якої складається дерево». Вона є похідною від протогерманської лексеми **widuz* зі значенням «дерево», «деревина» [241]. Таким чином, у початковій семантичній структурі слова «wood» розвинулися лише семи «дерево», «деревина». А значить, концептуалізація відбувалась від конкретного предмету до ряду предметів.

Синонімами до української лексеми ліс як елемента рельєфу є: *бір, гай, перелісок, переліс* діал., *приліс* рідше (невеликий, перев. листяний ліс); *діброва* (листяний ліс, у якому переважає дуб); *дубина, дубняк, дубник; пуца, хащі* (великий густий, дрімучий ліс); *праліс* (предковичний ліс); *луг* заст. (низина, поросла лісом) [221]. Прикметно, що додатковими засобами мовної об'єктивації концепту *ЛІС* в українських пареміях є, окрім однойменної лексеми «ліс», – «гай» та «діброва». Проте вони досить нечастотні в українському паремійному фонді.

Щодо синонімного ряду лексеми «wood» у значенні «елемент рельєфу», то він менш продуктивний у порівнянні з українською мовою. Його членами є лише *forest, woodland, grove, thicket, coppice, copse* [248]. В англійських пареміях найчастіше вживаною є *wood*, поодинокі натрапляємо на *forest*.

Ліс відігравав важливу роль і в житті давніх англійців. В язичницькі часи стародавні кельти, які населяли територію Британських островів в 1 тис до н.е., шанували і поклонялися лісам. Деякі з них слугували священним місцем для проведення різноманітних культових ритуалів й отримали назву «неметон», тобто «священний гай, діброва, ліс». Для Друїдів (так називалися їхні священники-маги) не було нічого святішим, аніж омела і дерево, на якому воно росло, за умови, що це твердий дуб, а не інший різновид дерева, на якому вона теж росла. Гаї, порослі твердими дубами, обиралися, власне, і заради них самих, а чаклуни здійснювали свої магичні обряди, використовуючи листя цих дерев. Вочевидь, саме цей обряд спричинив появу назви «друїд», що з грецької означає «дуб». Згодом все, що росло на дубах, давні жерці вважали подарунком Небес, і це було знаком, що саме те, а не інше дерево, було обране Богом [185, с. 429]. Як зазначає британська дослідниця давньої культури та релігії кельтів М. Альдхаус-Грін, «священні гаї, дерева та образи дерева відігравали визначну, складну та символічну роль в космології та зниклій міфології пізніх дохристиянських гало-британських спільнот» [168, 32]. Це твердження є правдивим і стосовно балтійських та слов'янських народів дохристиянського періоду. Асоціація дуба з небесними богами – Богом неба Перкуном та Богом-громовержцем Перуном – культивувався у Східній Європі, проте була

поширеною і в галло-британських культурах Західної Європи, де існував культ богів Бела та Беленуса.

У Середньовічну епоху, яка характеризувалася помірнішим кліматом, ліси займали більшу частину Європи. Ліс був першорядним джерелом існування та прибутків. Там випасали домашню худобу, вигодовували жолудями свиней. Ліс також забезпечував дровами та будівельними матеріалами. Окрім цього, там збирали різні смоли для виробництва смолоскипів та лікарські рослини, які були єдиними ліками давніх жителів Європи. Ще однією функцією лісу була можливість полювання. Отже, ліс завдяки своїм ресурсам надавав можливість звичайним людям пережити матеріально найскрутніші часи в матеріальному відношенні. Усі ці природні умови життя відобразилися на світогляді давніх етносів, і уявлення про них вербалізувались у паремійній картині світу представників української й англійської лінгвокультур.

Ліс в українських та англійських пареміях закономірно побутує як ціль, напрям руху: *Поїду в ліс, вирублю теліш; з того теліша і зроблю два човна, два столи, мило і покришку (Жолудь)* [231, с. 791]; *Або ти, тату, у ліс їдь, а я дома зостанусь, або я дома зостанусь, а ти, тату, у ліс їдь* [227, с. 260], *Наставило пісок, побігло в лісок (Сани)* [231, с. 266], *Біда над бідами: ми до ліса, а вона за нами* [199, с. 142], *Як підете в ліс, що ви уперед рубатимете (Кору)* [231, с. 319], *Їхав у ліс, а став біля шинку* [213, с. 443]; *He that fears leaves, let him not go into the wood* [249, с. 97]; *There are more ways to the wood than are* [249, с. 67], *What is that as goes to the wood and yet looks home?(Hachet on a man's shoulder)* [243, с. 70], *What is that that goeth to the wood and carrieth his way on his necke? (It is a man that goeth to the wood to fell boughs and carrieth a badder to get up)* [243, с. 67]; *What goes away between the woods and comes home between two waters? (Man fetching water in two parls)* [243, с. 61], *What is that as goes under wood to the water and under water home? (A woman fetching a crock of water)* [243, с. 61], *There are more ways to the wood than one* [247, с. 872]; *You go wrong way to the wood* [247, с. 924].

В українській та англійській побутовій свідомості ліс виступає місцем, де відбувається переміщення: *Ішла без ліс червона корова і сміялася (Сонце)* [231,

с. 17], *Так, як місяць: іде через ліс – не трісне, іде через воду – не плюсне* [214, с. 391], *Іде лісом – не шелестить, іде водою – не плюскотить (Промінь сонця або місяця)* [231, с. 21], *Дід діда через лісу тягне за вуса (Гарбузи на тину)* [231, с. 62]; *Дві диньки все під ліс бігали (Очі)* [231, с. 135], *Летить пташок через лісок, йому ся сипав з дзьоба пісок (Жорна і борошно)* [231, с. 252]; *Іде лісом – ковтне, іде водов – бовтне (човен)* [231, с. 257], *Бігли пси через ліси, позадирали носи (полозки в санях)* [231, с. 266]. Прикметно, у зв'язку з переміщенням ліс оцінюється амбівалентно: з одного боку, тут відбувається переміщення, а з другого, він не пристосований для переміщення, тут можна заблукати: *Не привик ліс до наших коліс* [212, с. 119], *Голо як Теплинський ліс, де чумаків бере біс* [214, с. 267], *Виріс ліс, білий весь: пішки в нього не ввійти, на коні не в'їхати (Мороз на шибці)* [231, с. 28], *Блуджу по місті, як по лісі* [199, с. 104], *Who goes for a day into the forest should take a bread for a week* [239, с. 137].

Лексема «ліс» в українських та англійських пареміях актуалізує таку ознаку, як 'чутність, наявність відлуння': *Як у лісі гукнеш, так і відгукнеться* [212, с. 801], *Гойкає як у лісі* [199, с. 537], *Співає аж ліс ся розлягає* [201, с. 210]. Ця фізична характеристика лісу подається опосередковано через предмети чи явища, для яких характерне звучання (музичні інструменти, голос, ехо, дзеленчання копійки): *За лісом, за пралісом два вовка трублять (Дзвони дзвонять)* [231, с. 290], *За лісом, за лугом червона телічка реве (Скрипка)* [231, с. 284], *Золоте теля понід ліс риче (Трембіта)* [231, с. 284]; *Something goin' through the wood all day long, still can't touch a leaf (Song of a drum)* [243, с. 56]; *What is that that goeth thorow the wood and toucheth never a twig? (It is the blast of a horne or any other noyse)* [243, с. 56]; *What goes through the wood an' never touches a limb? (Voice)* [243, с. 56]; *What go through the woods an' don't touch nothing (A voice)* [243, с. 56]; *Something goes through the woods without touching it (Echoes)* [243, с. 56]; *What is that as goes throwe the woode and touches not the wood (A penny in a man's purse)* [243, с. 56].

Через образ лісу, який функціонує як локус, у загадках обох зіставлених мов кодуються природні явища (сонце, місяць, дощ, вітер, туман, сніг), які з

ним безпосередньо пов'язані: *За лісом, за перелісом золота діжа горить (Сонце)* [227, с. 637], *Попід лісом-лісом котиться діжа з тістом (Місяць)* [231, с. 13], *Попід ліс біжить заєць та й ногами підкидаєць (Вітер)* [231, с. 43], *Ой за лісом, за пралісом сиві батоги висять (Дош)* [231, с. 38]; *In the woods, out of the woods and never touches the woods (Sun)* [243, с. 59], *What is that as goes threw the wood and touches ev' y twig in the wood? (A mist in a frosty morning)* [243, с. 55], *When it through the wood doth goes, it toucheth every twig below (It is the snow)* [243, с. 55].

Концепт *ЛІС/ WOOD* у побутовій свідомості носіїв української та англійської мов характеризується спільною когнітивною ознакою – ‘місце проживання диких тварин, птахів’. В українських пареміях згадується лисиця: *Жиє в лісі, хижий, дикий, душить кури та індики (Лис)* [231, с. 95]; *Старого лиса не виманеш із ліса* [212, с. 210]; ведмідь: *Робота не ведмідь, до лісу не втече* [212, с. 286]; заєць: *Косий біс побіг у ліс (Заєць)* [231, с. 97]; *Біг зайчик попід лісок, сипав з гори пісок (Місяць і зорі)* [231, с. 15]; олень: *Хто на собі ліс носить? (Олень)* [231, с. 994]; гадюка: *Серед ліса-ліса лежить шмат заліза (Гадюка)* [231, с. 99]; сорока: *Біле як сніг, чорне, як жук, вертиться як біс, і повертає в ліс (Сорока)* [231, с. 114]; *Єдна сорока з ліса, а десять у ліс* [201, с. 200]; сова: *Живе у лісі, ухкає, як розбійник; люди його бояться, а він – людей (Сова)* [231, с. 116]; куропатка: *Стоять розсохи, на розсохах мішок, на мішку млинок, сопун, кліпун, лісок, а в тім лісу куропатви бігають (Людина)* [231, с. 130]. В англійських – сова: *I lived too near a wood to be frightened by owles* [247, с. 475].], *I was not born in a wood to be scared by an owl* [240, с. 40]; дикий кабан: *The rage of a wild boar is able to spoil more than one wood* [240, с. 889]; птах: *A servant that is a diligent, honest and good must sing at his work like a bird in the wood* [249, с. 238].

Найчастотнішими в обох мовах, проте, є паремії, в яких простежується взаємозв'язок *ліс – вовк*: *Бояться вовка – в ліс не ходити* [199, с. 171], *Не визивай вовка з лісу* [227, с. 216], *Вовка натура до лісу тягне* [199, с. 350], *Вовка не треба кликати з ліса, він і сам прийде* [199, с. 350], *Вовка щось усе до ліса тягне* [199, с. 350], *Вовка як годуй, а він усе в ліс дивиться* [199, с. 350], *Вовк у*

лісі рує, як видит господарський товар у полонині [199, с. 352], Певне вовк у лісі здох [199, с. 357], То вже велика біда в лісі, як вовк вовка геть їсть [199, с. 358], Уже се і вовки в лісі вуют [199, с. 358], Бійся вовка та не йди до ліса [201, с. 530], Не право теля, що в ліс пішло – не прав и вовк, що й теля з'їв [227, с. 339], У лісі вовки вуют, а на печі страшно [227, с. 217], Нема ліса без вовка, а села без лихого чоловіка [227, с. 161], Шкуру пропив – а вовк у лісі [213, с. 432], Вовк із лісу вівці бере [212, с. 202], Страшний вовк, та в ліс дивиться [10, 206]; *Hunger drives the wolf out of the wood* [249, с. 139], *If you cut down the wood, you'll eaten the wolf* [247, с. 163]. Такий зв'язок пояснюється тим, що ліс, як і вовк, асоціюється з небезпекою, невідомістю – спільною ознакою концептів ЛІС / WOOD для представників української та англійської лінгвокультур.

В українській етнокультурі цей елемент ландшафту небезпечний своїми хижими звірами, які можуть напасти і на людину, і на худобу, а в англійській – небезпечним є час полювання, яке може призвести до поранення зброєю чи навіть до загибелі: *Не кричи «ау» доки не вийши з лісу* [214, с. 61], однообразні еквіваленти в англійській мові – *Not to haloo until one is out of the wood* [247, с. 345], *Don't shout till you are out of the wood* [240, с. 345]; *За відважним добре в ліс іти* [213, с. 403], *Жує в лісі, хижий, дикий, душить кури та індики (Ліс)* [231, с. 95], *Не борони козі ліса, але аби її вовк не з'їв* [212, с. 169], *Не право теля, що в ліс пішла – не прав і вовк, що й теля з'їв* [227, с. 339], *Бійся вовка та не йди ло лісу* [213, с. 405], *Game is cheaper in the market than in the fields and woods* [247, с. 295]; *Through the woods, through the woods I ran, and as little as I am, I killed a man. What is it? (A bullet)* [243, с. 289]; там можуть затаїтися злодії та розбійники: *He looks as the wood were full of thieves* [240, с. 484]; і там можна поколотись колючками: *As I was going through the woods, I picked up something, I set down and looked at it, the better I liked it, I took it home because I couldn't help it (Splinter in foot)* [231, с. 660].

Ліс у побутових уявленнях представників обох лінгвокультур не завжди дає своїм лісовим звірям достатньо поживи, тому вони часто вдаються до набігів на домашнє господарство людини: *Голод вовка з лісу гонит* [212, с. 202],

Hunger drives the wolf out of the woods [240, с. 243]. Проте побутує і протилежне: *Вовк і з лісу вівці бере* [199, с. 569].

У колективних уявленнях носіїв зіставляваних мов ліс є джерелом різноманітних благ для людей, природно-сировинним ресурсом. Для українців ліс – це джерело грибів, ягід, горіхів, і для носіїв обох мов – матеріалів для різних робіт, дров: *Без щастя в ліс по гриби не ходи* [214, с. 169], *Гриби ростуть у лісі, а в місті їх знають* [212, с. 125], *Що у нашому городі стає першим у пригоді, виростає щодоби, мов у лісі ті гриби (Огірки)* [231, с. 60], *Серед лісу квасне висить (Кислиця)* [231, с. 75], *Принесу з лісу колоду, зроблю двоє ногов і ще залишиться (Горіх)* [231, с. 78], *В лісі вирубане, сокирою витесане, а в руках плаче (Сопілка)* [231, с. 284], *В лісі росло, в столяра пишалось, в гарного хазяїна прядивом виривалось (Стіл)* [231, с. 176], *В лісі росло, на полю ся пасло, на грядці сіло, на столі ся трясло (Сито)* [231, с. 196], *В лісі росло, в печі мліло, тепер носить душу й тіло (Колиска)* [231, с. 203], *Що в лісі родиця, то в дворі згодиця* [227, с. 456], *У лісі зтято, на дриветні взято, на руколі плаче (Скриня)* [227, с. 662], *Ходили чоловіки в ліс без сокир, зробили хату без вуглів (Мурашки)* [231, с. 121], *Росте в лісі кохається, а возьми в руки плаче* [231, с. 285], *Пан спить, а ліс росте* [214, с. 235], *Пішло щастя в ліс по пруття* [227, с. 116], *В ліс дров не возять* [227, с. 104], *На біду хоть і ліс вирубай, а біда бідою* [214, с. 500], *Хто в ліс, а хто по дрова* [227, с. 309]; *В ліс не з'їздиш, то й на печі замерзнеш* [212, с. 243], *В ліс дрова не везуть, а в колодязь воду не лють* [212, с. 250], *Чим далше в ліс, тим більше дров* [212, с. 250], *Прокляття не йде в ліс дрова рубати* [200, с. 800], *Вирубай єден ліс, а буде єден біс* [200, с. 479], *В лісі був, а дров не видів* [200, с. 479], *В лісі дрова рубаять, а до села тріски подають* [200, с. 479], *Ліс не горит інакше, іно своїми дровами* [200, с. 479]; *As much sib as sieve and riddle that grew in the same wood together* [247, с. 371], *In the woods crying time, I made my master many a dime (Fiddle)* [243, с. 434], *What grows in the woods, winters in the town, and earns its master many a crown! (A violin)* [243, с. 434], *Bull, bull, ox, ox, stood in the woods, and I ear-penter made it (Yoke)* [243, с. 137], *A cow calved it, it grew in the wood; and a smith made it (Pair of bellows)* [243, с. 137], *A bull bulled it, a cow*

calfed it, it growed in the woods and the blacksmith made it (A forge) [243, с. 137], When I go to the wood do goe, than my head homewards I doe show (It is an axe) [243, с. 70].

Заготівля дров, як і збирання грибів та ягід, не легка справа. Для вирубки дерев на дрова потрібні знаряддя праці: *В ліс ідуть і на трьох одну сокиру беруть [214, с. 169], З тупов сокиров у ліс сі не йде [201, с. 192], За сокиров ліс росте, а за рискалем ні [201, с. 191], Був би ліс, а сокира буде [212, с. 252].* І загалом, заготівля дров на зиму – не жіноча робота: *Поїхала баба в ліс без підтоки, без коліс, як зайшла в сухий пень, то стояла цілий день [199, с. 42].* Збирання грибів теж вимагало обачності, адже в пошуках їх можна було втратити орієнтацію в лісі: *Без щастя в ліс по гриби не ходи [214, с. 169].*

Лісовий ґрунт в уявленнях українців не підходить для обробітку: *Ліса – хоч бий ся, води – хоч мий ся, а хліба – хоть плач [200, с. 479].* Проте в українському паремійному корпусі побутує і дещо інша думка про родючість лісового ґрунту: *З ліску дождешся, а з піску ніколи [214, с. 168].*

Паремія *New beer, new bread and green wood will make a man's hair grow through his hood [247, с. 563]* вербалізує уявлення носіїв англійської мови про благотворний вплив лісу на здоров'я.

Здебільшого в українських пареміях ліс постає як 'місце, де випасається худоба': *Золоте теля попід ліс риче [231, с. 284], Не треба козі ліса боронити [201, с. 292], Жени воли в ліс, а перед ними все біс [199, с. 131], Лишив я коні в лісі на божу волю; вертаю, а божжа воля коньки з'їла [200, с. 343], Котра корова йде вечір до ліса, мусять її вовки з'їсти [201, с. 602], Повний ліс – білих кіз (Зуби) [231, с. 136], Йде вівця із лісу, шерсть по зелені тягне (Віз із сіном) [231, с. 267]; *There are more mares in the wood than Grisel [247, с. 512]* – тобто є інші шляхи вирішення проблеми.*

Лише в українській етносвідомості прийменникове словосполучення за лісом об'єктивує сему 'міра простору, віддалене місце': *За лісом, за пралісом червона скибка має (місяць) [231, с. 13], Ой за лісом, за пралісом червона гора встає (Місяць) [231, с. 13];], За лісом, за пралісом золоті клубки висять (Зорі) [231, с. 13], Ой за лісом, за пралісом золота діжа сходить (Сонце) [231, с. 16],*

Ой за лісом, за пралісом золоті ясла горять (Сонце) [231, с. 17], *За лісом, за пралісом золота паляничка печеться (Сонце)* [231, с. 17], *За лісом-за пралісом красна хусточка висить (Сонце)* [231, с. 17], *За лісом, за горой червоний прапор має (Схід сонця)* [231, с. 20], *Ой за лісом, за пралісом біле плаття лежить (Сніг)* [231, с. 29], *За лісом, за пралісом біла вовна висить (Хмара)* [231, с. 33], *За лісом, за пралісом сиві батоги висять (Дощ)* [231, с. 38], *Ой за лісом, за пралісом коні і ржуть, а додому не йдуть (Вовки)* [231, с. 95], *Не кричи «ау» поки не вийшов з лісу* [214, с. 61].

Ознака віддаленості проявляється також в українській паремії з адвербіальною конструкцією *під лісом*: *Бачить під лісом, а не бачить під носом* [227, с. 307], в якій йдеться про упереджене та прискіпливе ставлення до інших людей, проте ігнорування особистих вад.

Ліс – це також ділянка місцевості, яка межує з полем, і часто викорчовується з метою збільшення площі земельного угіддя: *Пішло поле в ліс* [200, с. 275].

Типовою лише для колективних уявлень носіїв української мови є концептуалізація лісу як джерела достатків: *Як є ліс, то є гріш* [201, с. 615]. Ліс не лише забезпечує потреби людини в їжі, але й дає змогу торгувати його природно-сировинними ресурсами чи виробами, які виготовлені з дерева. Ще одна паремія імплікує це ж значення: *Гриби ростуть у лісі, а в місті їх знають* [212, с. 125].

В українських пареміях ліс, як і поле, є власністю панів, заможних селян, з якої вони отримують зиск: *Усе панам – і ліс, і лан, а нам підмет (Грядки) лишили на три яршини* [214, с. 240], *Пан спить, а ліс росте* [214, с. 235], *Хтось вивози цілий ліс, то все буде один біс* [212, с. 120] – казали селяни про панів, які привласнювали собі його багатства і наголошували на їхній минущості.

Колективні уявлення про висоту як необхідний атрибут лісу, що визначається деревами, які ростуть у ньому, реалізується тільки в українському паремійному корпусі. Високі дерева робили ліс у сприйнятті слов'янських народів еталоном висоти: *Що вище лісу, без кореня? (Сонце)* [231, с. 19], *Стоять вила, а на вилах барило, а на барилі кивало, на кивалі моргало, а на*

моргалі гора, а на горі ліс (Людина) [231, с. 129], *Що росте вище лісу (Хміль)* [231, с. 83], *У лісі росте, з лісом рівняється, світа не бачить (Осередок в дереві)* [227, с. 645].

Концептуальна ознака лісу ‘співвідношення частини і цілого (дерев і лісу)’, вербалізується в паремійних корпусах зіставляваних мов. Лексема «ліс» у такому контексті часто набуває метафоричного значення «велика кількість». Проте в українських пареміях ця ознака значно ширше об’єктивована: *Чий пень, того й ліс* [212, с. 120] – про право власності, *Один дуб у полі не ліс* [214, с. 273] – тобто, самотужки важко чогось досягнути, її різнообразний варіант *Єдно дерево, то ще не ліс* [199, с. 752], *В лісі не без пенька, а в селі не без дурака* [213, с. 337], *В лісі був, а дров не бачив* [227, с. 307] – не помітити очевидного, її англійський частково різнообразний еквівалент – *Don't go through the woods and pick up a crooked stick* [239, с. 670], *It takes all kinds of trees to make a forest* [239, с. 228] – про різних людей в суспільстві, *За деревами і лісу не бачити* [212, с. 119] – не помічати основного (ліс), звертаючи увагу на другорядне (дерева).

У паремії *Чим далше в ліс, тим більше дров* [199, с. 713] концептуалізуються ознаки лісу як великого об’єкту та місця заготовки дров, складність лісорубної справи. На основі цих ознак сформувалось метафоричне значення прислів’я – чим більше розвивається якась подія, тим більше виникає труднощів.

Українські паремії та поодинокі англомовні паремійні зразки реалізують одне з основних протиставлень будь-якого колективного, національного світовідчуття – опозицію *своє – чуже*. Ліс – це ‘невідоме, чуже місце, протиставлене своєму відомому, освоєному простору’ – дому. Чужість лісу виражається через протиставлення лісу і людей: *Лихо по людях ходить, не по лісі* [214, с. 159]. Ліс є виявом чужого, що підтверджується багатьма пареміями: *Чужі люди – темний ліс* [213, с. 203]; *Чужа душа – темний ліс* [213, с. 254], *Чуже діло – темний ліс* [212, с. 256], *Нема ліса без вовка, а села без злодія* [200, с. 479], *Біда не ходить по лісах, а по людях* [201, с. 497], *Хвороба не по лісу ходить, а по людях* [213, с. 175], *Викликав вовка з ліса* [199, с. 349]; *Вовка голод*

з ліса гонит [199, с. 350], *Чуже бачимо під лісом, а свого не бачимо під носом* [201, с. 443], *Як дома кури, так у лісі тетеря* [227, с. 456], *В лісі ведмідь, а в домі мачуха* [213, с. 113], *Прокльон батьків не на сухий ліс іде, на голову паде* [213, с. 107], *Прокляття не йде в ліс дрова рубати* [200, с. 800]; *Not to haloo (whistle) until one is out of the wood* [247, с. 345], *Never crow, till you are out of the wood* [239, с. 128], *He that fears leaves, let him not go into the wood* [247, с. 251]. Як бачимо з наведених паремійних зразків, ліс в українських пареміях символізує чужий світ, але не лише зовнішній (суспільство, поселення), але й внутрішній (душа). Виразно негативної конотації лексемі «ліс» надає означення *темний*, що асоціюється з невідомістю, заплутаністю.

Однак ліс не тільки протиставляється світу людей, але й зіставляється з ним: *В глоті гірше чоловіка шукати, як у лісі* [199, с. 486], *В глоті як у лісі заблудити можна* [199, с. 486]. Тобто серед людей і їхніх поглядів можна загубитися, як і в лісі.

Етноспецифічним значенням концепту ЛІС для носів української мови виступає логема 'в лісі відбуваються чудеса, у ньому мешкають потойбічні, міфічні істоти та нечиста сила'. Ці уявлення найчастіше актуалізуються через взаємозв'язок ліс – чорт (біс), що є відгомонам як міфологічного, так і християнського світогляду українців. *Пішов до ліса, надибав біса* [200, с. 479], *Під чорним лісом спіткався чорт* [214, с. 289], *Ліс краде, а поле бачить* [213, с. 377], *Один дивиться до ліса, а другий до біса* [213, с. 268], *Ні до ліса, ні до біса* [200, с. 479], *Ні до ліса, ні до хати – біжи, біжи, біснுவатий* [200, с. 479], *Збив цілий ліс, а він однаковий біс* [200, с. 219], *На біса врубай і пів ліса, та біс бісом, а ліс лісом* [199, с. 100], *Прийшов з лісу – и йди собі к бісу* [227, с. 233], *Приплакала бабка увесь ліс, а по їй ні біс* [227, с. 139], *Єго к лісу, а воно к бісу* [227, с. 150], *Чорт біса витягне з ліса* [227, с. 603]. Паремія *Ліс краде, а поле бачить* [213, с. 377] передає язичницькі погляди давніх українців, згідно яких природні явища одухотворювалися і поставали як живі істоти. І навпаки, християнські вірування лягло в основу сучаснішої паремії *Що Бог має дати в лісі, то й до хати принесе* [199, с. 139]. У паремії *Один до ліса, другий до біса* [214, с. 52] ліс і біс протиставляються на основі когнітивних ознак лісу як

‘місця господарських робіт’ та бісу як ‘неробства, лихого впливу’, тобто в ній йдеться про безлад в громаді. Ізоморфна тематична модель репрезентована в пареміях *Я до ліса, ти до біса* [200, с. 480], *Хто в ліс, а хто по дрова* [212, с. 250].

Ліс в пареміях виступає метафорою клопоту, біди: *Чорт біса витягне із ліса* [214, с. 290] – тобто лихий лихому допомагає в біді.

Логема «не робити зайву, безглузду роботу» характерна лише для українських паремійних одиниць зі вербалізованим взаємозв’язком *ліс – дрова*: *В ліс дрова не везуть, в колодязь воду не ллють* [212, с. 80], його однообразний варіант – *Дров до ліса ніхто не носить* [200, с. 70].

В англійській мові натрапляємо на паремії, в яких актуалізується ознака лісу як ‘місця, в яке можна увійти з різних сторін’. Ця фізична характеристика лісу лежить в основі його образного осмислення: ліс метафоризується як проблема, завдання, що може мати не один спосіб вирішення: *There are more ways to the wood than one* [239, с. 644], *You go the wrong way to the wood* [247, с. 924] – тобто ти неправильно підходиш до вирішення завдання.

В англійській паремії *Ліс великий, а путнього дерева в ньому не знайдеши* [212, с. 119] лексема «ліс» виступає метафорою суспільства, а «дерево» – людини: хоча світ великий, однак добрих людей в ньому не так багато. В англійському прислів’ї *It is a sairy wood that has never a withered bough in it* [247, с. 697] метафоризація ідентична, хоча загальне значення паремії дещо інше – у житті не без лихих людей.

Ліс, у якому живеться вільно й без обмежень, у зіставлюваних пареміях є метафорою поганого середовища, лихого впливу, шкідливих звичок: *Кожний біс тягне в ліс* [214, с. 284], *Вовча натура все в ліс тягне* [227, с. 163] – про людину, яка хоче повернутись до попереднього способу життя, поглядів чи звичок. Подібно, на перший погляд, англійське прислів’я *He who marries a wolf often looks toward the forest* [239, с. 228] актуалізує дещо інше значення: людина, яка одружиться зі злою людиною, теж набуває її звичок та поглядів. Ліс, як і вовк, негативно конотовані в зіставлюваних мовах і тому *ліс* ототожнюється з

середовищем низькоморальних людей: *То вже велика біда в лісі, як вовк вовка їсть* [214, с. 151] – про запеклі чвари між злими людьми.

Образ лісу не завжди пейоративно маркований, інколи він уособлює своє середовище: *Вовка голод з лісу гонить* [199, с. 350] – голод змушує людину покинути своє звичне середовище і шукати інші засоби для існування. У паремії *Старого лиса не виманеш з ліса* [212, с. 210] ліс також виступає своїм середовищем, хоча загальне значення паремії є негативною оцінкою хитрої, але досвідченої людини, яку важко зловити на злочині. Викликати вовка з лісу, який загрожує господарству і самій людині, метафорично осмислюється як ‘викликати на себе проблеми, зайвий клопіт’: *Викликав вовка з ліса* [199, с. 349].

Ліс асоціюється з волею, свободою в українській паремії *Ліше пташині голодом у лісі, як при цукрі і багатій стрісі* [200, с. 808]

Образний складник концепту *ЛІС* також представлений асоціативно-образним взаємозв'язком *ліс – неосвіченість*. Це метафоричне значення пов'язане з концептуальною ознакою лісу як ‘ізолюваного місця, незаселеного людьми’. Тому всі, що там проживають, дикі та неосвічені: *У лісі родився, нічого не знає* [212, с. 120] – про малоосвічену та невиховану людину, *Дикий, як би го вчора з ліса привели* [199, с. 776], *І я не в лісі виріс, а межі людьми* [213, с. 201] – про чоловіка, якого не мають за розумного, *Наука не ходить по лісі, а по людях* [213, с. 201], *Це ти з лісів, це ти з дебрів?* [200, с. 480] – так жартують з людини, яка не знає очевидного. Семантики неосвіченості додає імпліцитна ознака лісу як темного простору, в якому можна легко загубитись: *Наука не в ліс веде, а з лісу виводить* [213, с. 317]. В англійському паремійному фонді знаходимо лише одне прислів'я, в якому лексема «ліс» актуалізує ізоморфну метафоричну сему: *I was not born in a wood to be scared by an owl* [240, с. 40]. Інколи не сам ліс є місцем, позбавленим знань та культури, а біс, який оплутує людину, збиває з пантелику: *Пішов до ліса, надибав біса* [200, с. 479] – про людину, яка зійшла з глузду, заплуталась у чомусь. Англійський паремійний матеріал актуалізує характеристики розлюченої людини через образ розлюченого кабана в лісі: *The rage of a wild boar is able to spoil more than one wood* [247, с. 889] – людина в приступі люті може накоїти багато лиха.

Ліс неможливо вирубати, тому паремія *If you cut down the woods, you'll catch the wolf* [247, с. 163] об'єктивує переносну сему “неможливість здійснення чогось”.

У зіставлюваних мовах побутують паремії, майже ідентичні за своєю образно-сисловою структурою: *Вовка боятися – в ліс не ходити* [212, с. 201], *He that fears leaves, let him not go into the wood* [249, с. 97]. Якщо в українській паремії метафорична сема ‘труднощі, ризик’ об'єктивується через образ вовка, то в англійській – лексемою «листя», що надає англійському відповідникові дещо іронічного звучання.

У пареміях української мови із компонентом *ліс / wood* відображені внутрішні якості людини, переважно негативні: *Ні до ліса, ні до біса* [213, с. 418] – тобто, не здатний ні на що путяще, *Робота не ведмідь, до лісу не втече* [212, с. 286] – зволікає перед роботою і виправдовує себе ледар, *У лісі вовки виють, а на печі страшно* [213, с. 409] – жартують з нероби, *Або ви тату в ліс по дрова, а я вдома, або я вдома, а ви тату, йдіть в ліс по дрова* [214, с. 351] – кепкування з ледаря, *Дуга в лісі, а хомут в стрісі* [212, с. 241], *Під лісом живу, а соломою топлю* [212, с. 119] – так заявляють про великого ледаря, якому не під силу навіть з'їздити по дрова [212, с. 119], *Віз у лісі, а хомут за лісом у болоті, а коняка – чорти її знають, як же поїхати по солому?* – про безладного господаря, *В ліс ідуть і на трьох одну сокиру беруть* [212, с. 282] – про не завбачливих, *Не борони козі ліса* [212, с. 169] – так жартують із впертої людини, *Вирубай на злого й цілий ліс, то він буде все одно біс* [214, с. 284] – так стверджують про незмінність характеру злої людини, *Їхав у ліс, а став біля шинку* [213, с. 443] – про українського селянина, який полюбляв випити чарочку і забував про роботу, *Таке-то зле око: на зелений ліс подивиться – ліс зав'яне* [213, с. 362] – про силу заздрості, *Вовк у лісі рує, як видит господарський товар у полонині* [199, с. 352], *Шкуру пропив, а вовк у лісі* [213, с. 432] – так кепкують із хвалькуватого.

У паремійному фонді української мови побутують паремії, які передають спостереження за цим об'єктом рельєфу і мають семантику прикмет: *Ліс без вітру шумить – бути дощу* [212, с. 375], *Взимку ліс шумить – на сніг* [212,

с. 375], *Ліс шумить у горах – зачиняйте вікна і двері, буде буря* [212, с. 375], *Як гримит на голий ліс, то хліба не буде* [199, с. 636], *Коли піти в ліс проти Івана Купала, можна побачити, як цвіте папороть* [212, с. 393]. У перших трьох пареміях актуалізується ознака лісу ‘шумливість перед опадами’.

Негативна маркованість концепту *ЛІС* як чужого простору підтверджується побутованням в українському паремійному корпусі великої кількості замовлянь від біди та недобрих побажань поганим людям: *Най то йде на ліси, на гори та на сині озера* [200, с. 306], *Хай іде лихо на ліс, звідки його біс приніс* [214, с. 161], *Нехай тес лихо сидить в лісі тихо!* [214, с. 161], *Най ті Бог наверне на ліси та на дебрі!* [200, с. 479], *Прийшов собі з лісу, то іди собі к бісу* [212, с. 119]. Зафіксоване лише одне доброзичливе побажання: *Скільки в лісі пеньків, щоб в тебе було стільки синків* [214, с. 324].

Оцінний компонент концепту *ЛІС* представлений у пареміях української мови означенням *великий*: *О сей ріс у великому лісі, та ще при воді!* [227, с. 884]; *Ліс великий, а путнього дерева не знайдеш* [212, с. 119]; *густий*: *Густий ліс, чисте поле, два соболі, два стекла, труби, бомба і в тій бомбі лепетало (Обличчя, волосся, очі, ніс, зуби, язик)* [231, с. 131]; *темний*: *Чужі люди – темний ліс* [213, с. 203], а також *дрімучий, голий, чуйний, зелений*.

Усього в українському паремійному корпусі зафіксовано 327 паремій, з лексемою «ліс» та її синонімами (29 % від загальної кількості українських паремій з ландшафтними лексичними компонентами), а в англійському – 142 паремії з лексемами «forest, «wood» (17 % від загальної кількості англійських паремій з ландшафтними лексичними компонентами).

Отже, концепти *ЛІС* / *WOOD* релевантні як для носіїв української, так і англійської мови. Понятійну складову концептів складають такі ізоморфні когнітивні ознаки як: ‘велика площа землі, заросла деревами і кущами’, ‘дерева, які ростуть на такій площі’, ‘зрубані дерева як будівельний матеріал’. Доповнюють понятійну складову в зіставлюваних мовах такі спільні паремійно вербалізовані концептуальні ознаки як: ‘ліс як ціль, напрям руху’, ‘місце, де відбувається переміщення’, ‘де можна заблукати’, ‘середовище існування диких тварин, птахів’ (частотним є взаємозв’язок *вовк – ліс*), ‘джерело різноманітних

матеріальних благ для людей’, ‘природно-сировинний ресурс для ведення господарської діяльності (деревина, дрова, інші матеріали для робіт)’. Специфічними значеннями лексеми «ліс» для української етнокультури є ‘місце, де випасається худоба’, ‘джерело харчових ресурсів (ягід, горіхів, грибів)’, ‘ділянка, яка межує з полем і часто піддається зрубванню з метою ведення польових робіт’, ‘місце, в якому мешкають потойбічні міфічні істоти і нечиста сила’, ‘місце відпочинку’. Образна складова представлена в зіставлених мовах метафоричним значенням ‘ліс – небезпека, труднощі’, ‘ізолюваність, неосвіченість’, ‘ліс – багато’. Ціннісна складова актуалізована в обох мовах ознакою ‘ліс як чуже, невідоме, далеке’, яке протиставлене ‘своєму – домові, людям’, традиційно пейоративно конотована, а також протилежним баченням цього локусу – ‘ліс як своє’, меліоративно забарвленим. В українському паремійному фонді найбільшу якісну і кількісну репрезентацію отримало значення ‘ліс як джерело різноманітних благ’, а також концептуальний взаємозв’язок *ліс – біс (чорт)*, що пов’язано з прадавніми міфологічними уявленнями представників українського етносу. В англійській побутовій свідомості домінують уявлення про ‘ліс як місце, де відбувається переміщення’.

3.3 Репрезентація концепту *ГОРА / MOUNTAIN* у паремійній картині світу носіїв української та англійської мов

Вербалізатором концепту *ГОРА* в українському паремійному корпусі виступає лексема «гора», мн. «гори». В англійських пареміях зафіксовано два номінанти концепту: «mountain» та «hill». Визначення понятійної складової концепту *ГОРА* базується на аналізі походження та дефініції лексеми «гора». В «Академічному тлумачному словнику української мови» знаходимо такі значення аналізованої лексичної одиниці: 1) «значне підвищення над навколишньою місцевістю або серед інших підвищень»; 2) тільки мн. «гориста місцевість, країна»; 3) перен. «велика кількість чого-небудь складеного в купу»; «багато чогось» [219].

Щодо етимології слова, то лексема «гора» споріднена з болг. *гора* «ліс», давн.-пруськ. *garian* «дерево», лат. діал. *gire* «ліс» [203, с. 562]. Синонімний ряд лексеми «гора» складають: діал. *бескид* (значне підвищення над рівнем моря), *кичера* (покрита лісом, крім вершини), *скеля* (кам'яниста зі стрімкими схилами), *узгір'я*, *горб* (підвищення), *пагорб* (невисока), *бердо* (стрімка гора, провалля), *магура* (висока гора), *клива* (висока гора, поросла темним смерековим лісом), *зомпля* (стрімка гора), *жбир* (порослий скелястий пагорб між долинами), *діл* (гора, яка ділить два села, гори, ріки, долини) [221].

Прикметно, що концепт *ГОРА* увійшов до численних топоназв-оронімів *Кармалюкова гора* (Поділля), *Ведмідь-Гора* (Крим), *Вишнева Гора* (Рівненщина), *Княжа гора* (Київщина, Львівщина), *Лиса Гора* (Львівщина, Івано-Франківщина, Черкащина), *Михайлова Гора* (Полтавщина), *Пиво-Гора* (Полтавщина), *Сапун-Гора* (Севастополь), *Говда* (діал. «масивна гора»), *Чернеча гора* (Київщина), *Канівські гори* (Черкащина), *Полонинські гори* (Закарпаття). Назва *Гологори* (підвищення пн.-зах. Подільської височини) походить від словосполучення *голі гори*, яке вказує, що підвищення голе, позбавлене деревної рослинності. У «Топонімічному словнику України» зафіксовано декілька ойконімів, серед яких *Вільногірськ* (Дніпропетровщина), *Вуглегірськ* (Донеччина), *Гірне* (Луганщина), *Гірське* (Луганщина), *Красногорівка* (Донеччина), *Міжгір'я* (Закарпаття), *Нижньогірський* (Крим), *Підгірці* (Львівщина), *Слов'яногірськ* (Донеччина); гідроніми *Калигірка*, *Лисогір*, *Горинь* (притока р. Прип'ять) [233]. Щодо етимології останнього існує декілька гіпотез. Одні виводять її з гот. *garunja* у значенні «джерело». Однак вірогідніше тлумачення походження цієї топоназви у значенні «річка з гір». Учені дотримуються думки, що вона утворилася від ст.-рус. *Горина* в розумінні «гірська місцевість»: пор. і.-є **guer*, **guor*, що означало «гора, покрита лісом». [225]. І справді, у далекому минулому річка носила назву *Горина*. В Іпатіївському літописі 1150 р. говориться, що «Ізяслав Святославович перейшов Горину і тут став табором» [225]. І дійсно, на окраїні Волинської гряди здіймаються високі виступи, і течія річки у верхній і середній частинах набуває напівгірського характеру. Тобто назва *Горина* позначає річку, яка бере

початок з гори та долає значний гористий шлях. Цікавим є оронім *Могила* (Львівщина), який походить від апелятива *могила*, що означає «окрема висока гора», і яких входить у численні складені топоназви *Могила-Бельмак*, *Могила Висока*, *Могила Корсак*, *Могила Мечетна*, *Могила Токмак* тощо [225].

Багатий синонімний ряд та численні топоназви з лексемою «гора» вказують на релевантність та значущість концепту *гора* для представників українського етносу. Денотативний аналіз у поєднанні з етимологічними даними свідчить, що в семантиці імені концепту *ГОРА* об'єктивовано такі загальнономовні значення, як «велике підвищення над навколишньою місцевістю», «гориста місцевість, поросла лісом», «велика кількість», «велика купа».

В англійській мові лексема «mountain» означає: 1) «natural elevation of the earth's surface having considerable mass, generally steep sides, and a height greater than that of a hill»; 2) «a large heap or a great quantity» [238; 246]. Давньоанглійська лексема «mountaine» походить із старофранц. *montaigne*, *muntaigne*, яка була запозичена з латинської *montanus* у значенні «гірський», з *mons*, що означало «гора» [241]. Аналіз тлумачень та етимології лексеми «mountain» виявив ті ж самі семантичні ознаки, що їх об'єктивує лексема «гора», за винятком відсутності в понятійному складнику концепту *MOUNTAIN* ознаки 'вкрита лісом'. Українські Карпати та Кримські гори здебільшого вкриті густими листяними та хвойними лісами, що відобразилось в лексикографічних працях, на відміну від гір у Великобританії – вкритих травою або в основі яких лежать кам'яні породи та мінерали, позбавлені деревної рослинності. Англійською дефініцією лексеми «hill» є «a natural elevation of the earth's surface, smaller than a mountain», що вживається для позначення схилів Великобританії, висотою нижчими за 2000 метрів. Давньоанглійська лексема «hyll» походить з прото-герм. форми **hulni-*, з індо-європ. кореня **kel-* у значенні «бути підвищеним, височіти» [241]. Синонімний ряд лексичних одиниць «mountain» та «hill» теж досить багатий: *ridge*, *rock*, *cliff*, *range*, *massif*, *sierra*, *cordillera*, *slope*, *hillside*, *highland*, *hillock* [248].

Як зазначає О. Потебня, мова «розвинулася з міфів, утворених за допомогою слова. Міф подібний до науки в тому, що й він постав через прагнення до об'єктивного пізнання світу» [112, с. 45]. Символічне значення слова «гора» сягає корінням у давню міфологію. «Гора вважалася найвищою точкою, «пупом» землі; Центром, через який проходить вісь Землі; богів землі та підземного царства; священним місцем, де жили боги, відбувалися жертвні обряди. У народній космогонії гора – локус, який з'єднував небо, землю та потойбічний світ. Гора, а також пагорб і курган – вертикаль, яка поєднувала верх і низ, що визначає амбівалентність уявлень про гору, з одного боку як про чистий локус, а з іншого, – як про демонічний. Гора також виступала образом світу, моделю Всесвіту, а також варіантом у трансформації світового дерева [220, с. 38]. У багатьох народів світу існували культу священних гір (Олімп – у Греції, Гімалаї – в Індії, Фудзіяма – в Японії). Гора Сіон в Ізраїлі є священною для мусульман, іудеїв і християн. За міфологією, Світова гора триелементна. На її вершині живуть боги, у нижній частині – злі духи, демони та ін. Посередині землі – рід людський. У давній українській етнокультурі гора теж набула сакрального значення. Фетишами, які зображали міфічну священну гору, були у Давній Русі-Україні високі могили, кургани. У давнину на Івана Купала священне вогнище імітувало гору своєю конусоподібною формою. Язичницькі жертovníки (капища) розміщували, на пагорбах, вершинах гір, а стародавні міста будувалися теж на узвишсях (Київ – на трьох). Із запровадженням християнства гора (Голгофа) постала сакральним місцем, пов'язаним зі стратою Ісуса Христа, місцем молитов, духовного очищення, вона набула символічного значення вічності, найвищої самопожертви, величності та стабільності. Святі гори в Донецькій області, Страдчанська гора біля Львова, а також гори Свята, Сурб-Хаг і Чатирдаг в Криму відносяться до священних гір України. У Біблії «кам'яною горою», іменували Ісуса Христа. Як стверджує Г. Булашев, «гори, долини, ліси і могили створені Богом із тією метою, щоб було де ховатися звірям /Канівський повіт/, або – що вони утворилися після потопу, а до потопу земля являла собою неозору рівнину...» [13, с. 230]. На Вінниччині вважали, що гори насипані страшними велетнями, які були

колись там. За міфічними уявленнями слов'ян, Красні гори були місцем, де збиралися упирі, перелесники, горіли «вічні вогні» та ін. Там відбувалися язичницькі ритуали, присвячені «народженню сонця» [202, с. 190]. Друїди Шотландії, жерці давніх кельтів теж жили в горах, виконуючи там свої ритуали та обряди. Отже, гори виконували роль сакрального простору як в дохристиянські часи, так і християнські, проте водночас вони були нечистим локусом для давніх слов'ян.

Денотативні семи концептів *ГОРА / MOUNTAIN*, які складають його ядро, реалізують ізоморфні когнітивні ознаки в його паремійній вербалізації, а саме 'критерій висоти', актуалізований експліцитно, часто через атрибути *високий / high*: *Котилася торба з високого горба* [214, с. 346]; *I stood in a high mountain, I looked through a golden ring, I saw the dead carrying the living (Seeing a train through a spyglass)* [243, с. 311], *The higher the mountain, the higher the descent* [249, с. 7]; або імпліцитно, тобто в контексті паремійної одиниці: *Щоб тебе горою підняло!* [199, с. 191]. У загадках ця ознака об'єктивується через предмет загадування, оскільки через образ гори кодуються високі об'єкти чи ті, які розміщені над чимось, наприклад, голова людини: *In this world it's a mountain, and now upon this mountain it's a grass piece, and in this grass piece, two glasses (A man's head)* [243, с. 459]. В англійській побутовій свідомості високі гори асоціюються з несприятливими погодніми умовами, а через це і з небезпекою: *Great winds blow upon high hills* [247, с. 335].

Концептам *ГОРА / MOUNTAIN* у їхній паремійній вербалізації, як і семантиці імен концептів, характерна когнітивна ознака 'великий об'єкт'. В українській мові є багато паремій, в яких лексема «гора» виступає як вторинна номінація для позначення великого розміру людей, предметів чи явищ, великої кількості чогось: *Зігнало го як гору* [199, с. 246], *Гора гору носить, до смерті не відложить (Горбата людина)* [231, с. 142], *Шумить, гуде і все горою йде (Завірюха)* [231, с. 32], *Гору за нитку повели (Верблюди)* [231, с. 96], *Щоб таку ми мали силу, як в малих тих сіромахах, без машин би ми носили гори-скелі на плечах (Мурашник)* [231, с. 221], *Посій в пору – будеш мати зерна гору* [212, с. 97], *Обіцяти гори-долини* [214, с. 86]. В англійській

мові такі паремії поодинокі, як от *He promises mountains and performs molehills* [247, с. 649].

Концепту *ГОРА* притаманна етноспецифічна ознака ‘прихисток’, ‘місце сховку’: *Якби вовк не сидів за горою, був би за другою* [199, с. 359] – про всюдисущість небезпеки, *Стій за правду горою, то й люди за тобою* [214, с. 197]. В останній паремії актуалізовано також й інші ознаки аналізованого концепту такі, як ‘незрушність’ та ‘великий об’єкт’.

Аналіз паремійного матеріалу дає змогу виділити додаткові когнітивні ознаки концептів *ГОРА / MOUNTAIN*. Концептуальна ознака ‘нерухомість / незрушність’ актуалізується в таких пареміях, як *Годі гору з місця рушити* [199, с. 532], *Буває порою, що і вовк лежить горою* [212, с. 200]; *Friends will greet where the hills won't meet* [239, с. 236], *Men may meet but mountains never* [240, с. 320] та в її українському відповіднику *Гора з горою не зійдеться, а чоловік з чоловіком зійдеться* [214, с. 204]. Остання паремія вербалізує колективні уявлення обох лінгвоспільнот про непередбачуваність обставин у житті людини та необхідність завжди залишатися людяним. Нерухомість такого фізичного об’єкту, як гора, протиставляється рухомості не лише людей, але й тварин: *The mountains are never so far apart but the animals find one another* [239, с. 420].

Водночас в українській мові є численні прислів’я та приказки з компонентом *гора*, яким властиве метафоричне значення «робити неможливе, багато», об’єктивоване фразеологізмом *зрушити (перевернути, вернути, потопити) гори*. Воля, сила, праця, дружба, любов та подарунки здатні творити чудеса, приносити чимало здобутків: *На волі я й гори потоплю* [214, с. 179], *Людська сила гори верне* [213, с. 410], *Роботящі руки гори вернуть* [213, с. 262], *Любов гори верне* [213, с. 56], *Дружно і гори рівняють* [214, с. 274], *Жінка і кам’яну гору пересіче* [213, с. 91], *Поки я здоров був, то би гори перевертав* [200, с. 233], *Враг силен, і горами трясе* (жартує сп’янілий чоловік) [199, с.380], *Віра гори перевертає* [214, с.166]; *Faith will move mountains* [247, с. 20]. Згідно англійських паремій, цією властивістю наділені подарунки: *Gifts break a rock* [240, с.192]. У паремії *Чорт і горами перевертає* [214, с. 291]

фразеологізм *горами перевертати* негативно маркований семою «приносити зло», оскільки пов'язаний з іншим концептом *ГРІХ*.

У паремійних корпусах зіставляваних мов гора кваліфікується як місце, де відбувається переміщення, синтагматично представлене прийменниковими конструкціями: вертикальне – *на гору або з гори* (вверх або вниз): *Без крові, без серця на гору дереться (Дим)* [231, с. 169], *Без рук, без ніг на гору побіг (Вітер)* [Ш: 43], *З гори далеко, на гору високо – краще ніяк* [212, с. 48]; *As I went up the hill, I met my sister Nancy, I pulled her head and sucked her blood and left her body dancing (Blackberry)* [243, с. 295], *What is that which goes up the hill, and down the hill and spite of all yet standeth still? (Road)* [19, с. 46], горизонтальне – *по горах, горами*: *Долами, горами, ходи дівчьи з нами* [200, с. 37], *Їхав по горі Волох, розсипав по горі горох; стало світати, нема що збирати (Зорі)* [227, с. 638]; *It goes all over hills and hollows, it comes at night and sits by the fire (Milk)* [243, с. 149]; *What goes over hills and hollows, comes in at night, and sits under the bed with its tongue licks out? (A shoe)* [243, с. 151], *As I went across the Cumberland Mountain I met a gang people. Some were nice and some were nack, and some had colors of their back. What kind of people were they? Quail.* [243, с. 331]. В англійських загадках гора отримує нейтральну оцінку як місце пересування, оскільки предметом загадування не є реальна їзда людини по горах. У прислів'ях і приказках зіставляваних мов лексичні компоненти *гора і mountain* негативно конотовані – акцентується важкість сходження на гору, яка компенсується легкістю спуску: *Тяжко з долини в гору йти, як з гори в долину легко* [199, с. 83], *Під гору вскач, а на гору хоч плач* [212, с. 245], *Що в долину, то не в гору* [200, с. 38], *Легше з гори, як під гору* [212, с. 48], *Дурному божитись, що з гори котитись* [213, с. 343], *На гору їду – не бичую, а з гори їду – не гальмую* [212, с. 245], *Помагаєш ми з гори віз тягнути* (кажуть про зайву допомогу) [200, с. 176]; *Up the hill favour me, down the hill beware thee* [247, с. 855]; *It is easy to bowl down hill* [247, с.79]. Проте не завжди: *До гори вийдеш, а з гори зійдеш* [212, с. 47]. В українській мові побутують паремії, в яких сходження вниз горою вимагає обачності: *Хвалився та й з гори звалився* [213, с. 397]. Паремія *Шануй гори, мости, будеш мати цілі кості* [199, с. 586]

передає колективні уявлення української лінгвоспільноти про гору як про небезпечне місце, де можна зазнати фізичних ушкоджень.

Низка українських та англійських паремій із компонентом *гора* актуалізують значення ‘місце випасу худоби, домашньої птиці’, що складає понятійну складову концепту. Проте ця ознака частіше об’єктивована в англійських загадках, на противагу українським, і саме в описовій частині цих різновидів паремій: *Корова сива гори позбивала, прийшла домів та й забриньчала (Коса)* [231, с. 225], *Без крові, без серця, на горі пасеться (Плуг)* [231, с. 221], *Snowdon will yield sufficient pasture for all the cattle of Wales put together* [240, с. 749], *Sixty white horses setting in a hill, out came a red horse, licked them all in (Tongue and teeth)* [243, с. 180], *A frisky horse and a frisky mare was going up to mountain hill (Needle and thread)* [243, с. 174], *Over on the hill stands a big red bull, eats grass all day but never gets full (Mowing machine)* [243, с. 136]; *My father have a pen of sheep an’ don’ feed nowhere but on the hillside (Lice on the head)* [243, с. 171].. Ознака ‘пасовище’ концепту *MOUNTAIN* представлена в деяких загадках імпліцитно: *What goes all over the hillsides during the day and sits on the shelf at night? (Milk)* [243, с. 150].

У горах проживають дикі тварини, за ними полюють: *On yonder hill there is a red deer; the more you shoot, the more you may you cannot drive that deer away (Sun)* [243, с. 131]; *As I went up a hill, I met a swarm of wild swine. Some a nak, some a nick, and some the color of brown tobacco. (Bees)* [243, с. 167]. У побутовій свідомості українців сформувалось уявлення, що у горах живуть тварини, яких вже немає на рівнині. Одна з них – тур, предок сучасного бика, якого востаннє бачили в горах ще у XVII столітті. Ця велика й сильна тварина уособлювала могутність та багатство, що зафіксовано в українській паремійній одиниці *Сидить як тур у горах* [200, с. 360] – про горду, багату людину, *Сидів тур на турах, на 12 горах, кличе сина лебедина з-за Китай-города (Руска на яйцях)* [231, с. 106].

У горах живуть люди: *Два брати через гору живуть і ніколи один до одного в гості не ходять (Очі)* [231, с. 134]; *On the hill sits a green house, in the green house sits a white house, in the white house sits a red house, in the red house*

sits a black house (Watermelon) [243, с. 495]. Проте вони живуть ізольовано від решти суспільства, їх недоступні блага цивілізації, що засвідчує українська паремія: *В горах світ дошками забитий* [212, с. 47]. Українські паремії вказують, що гори малопридатні для ведення сільськогосподарської діяльності: *Гора хоч не родить, та із хліба не зводить* [212, с. 47], *Ромен – город на горі, по дві дурниці на дворі* [214, с. 286], *Що доли, то не гори* [199, с. 782], *Добре жити і на горбі, коли є що-небудь в торбі* [214, с. 214]. Займатися городництвом краще біля підніжжя гір: *Гору хвали, а низ ори* [212, с. 47]. В англійських пареміях одні гори вкриті деревами, які є цінним сировинним ресурсом: *There is something on yonder hill, rocks and rocks and never stands still (Tree)* [243, с. 45]; *I went to de mountain to look fah wood. I meet a big long tree, bear a fruit red outside and seed inside (Pomegranate)* [243, с. 444]; а інші – мохом: *Wood in a wilderness, moss in a mountain and wit in a poor man's breast are little thought of* [249, с. 212]. Ця ознака різноманітності рослинного світу гір, актуалізована в пареміях, відображає особливості гірської системи Британії та США. На противагу англомовним, численні українські паремії вербалізують уявлення про гору, позбавлену рослинності, «кам'яну»: *Доробив би сі на Хребті* [200, с. 45] – говорять про роботящу людину, що доробилася б на пустирі: *За горою, кам'яною стоїть брат з сестрою (Місяць і сонце)* [231, с. 16]; *Не живий, а допомагаю, гори кам'яні перекидаю (Ескаватор)* [231, с. 218].

Лише одна англійська паремія вербалізує уявлення про гору як про 'поле бою': *King of France and twenty thousand men went up the hill and so came again* [247, с. 426].

У горах туман служить прикметою дощу: *Буде дощ, бо сі гори закурили* [200, с. 64], *When the mist comes from the hill, then good weather it doth spill; when the mist comes from the sea, then good weather it will be* [247, с. 536], і там довго залежується сніг: *На горі сніг біліє, а під горою вода тече, у хаті музика грає, а під хатою брат помирає (Дід)* [231, с. 142]; *За білими горами тартаран живе (Язик і зуби)* [231, с. 138].

У численних пареміях української мови та поодиноких англійської прийменникова конструкція *за горами* експлікує значення межі між своїм та

чужим простором, семи ‘чуже’, ‘далеко’: *Behind the mountains there are people to be found* [247, с. 43] та її український відповідник *І за горами люди живуть* [212, с. 48]; *Думка за горами, а смерть за плечами* [200, с. 78], *Думками за горами, а ділом у запічку* [213, с. 306], *За горами, за долами* [199, с. 854], *За горами не мешкаю* [199, с. 584], *Щастя не за горами, бо кується самими нами* [214, с. 173]; протилежне уявлення про щастя знаходимо у прислів’ї *Щастя за горами, а біда за плечима* [214, с. 179]. Паремійна одиниця *The hills are green afar off* [240, с. 229] та її різнообразний еквівалент *Blue are the faraway hills* вербалізують логему ‘чуже завжди краще’. Її український різнообразний еквівалент – *Славен бубен за горами* [214, с. 41]. Прикметно, що в українському паремійному корпусі зафіксовано одне прислів’я, яке об’єктивує протилежне метафоричне значення словосполучення *за горою* ‘поблизу’: *Лис за горою, гуси до дому* [199, с. 264].

Ціннісний компонент концептів *ГОРА / MOUNTAIN* також репрезентований паремійними одиницями на зразок *A mountain and a river are good neighbors* [247, с. 547], у якому гори та річки виступають цінним джерелом різноманітних благ. Паремійно вербалізовані атрибути аналізованого концепту *крута, кам’яна, лиса* негативно марковані представниками українського етносу та *blue, green* – позитивно марковані носіями англійської мови. Фразеологізм *золоті гори* містить етнокультурний компонент, що об’єктивує сему ‘щось нереальне, неправдиве’: *Ану давай ми золоту гору, ци візьму* [199, с. 705]; *Золоті гори обіцяє* [214, с. 115]. Утім, у паремії *Громада – то золота гора, всьому раду дасть* [214, с. 276] фразеологічне словосполучення *золота гора* об’єктивує ознаку ‘цінність’.

Образний компонент концептів *ГОРА / MOUNTAIN* містить метафоричні значення. У світовій міфології, гора – локус, який з’єднував небо, землю та потойбічний світ; вертикаль, яка поєднувала верх і низ, що визначає амбівалентність колективних уявлень про гору, з одного боку, як про чистий локус, а з іншого, – як про демонічний, що яскраво ілюструється асоціативним комплексом *лис гора*. За легендами, це місце, куди вночі злітали потойбічні сили – відьми та чорти, про що свідчать такі паремії: *І на мудрім дідько на лису*

гору їздить [213, с. 326], *Йди на Лису гору!* [199, с. 246], що звучить як недобре побажання. Логема ‘гора – горе, життєві труднощі; складні завдання, вирішення яких приводить до успіху’, знаходить вияв у численних паремійних зразках обох зіставляваних мов: *І на горах родить горе* [214, с. 155], *Годі гору з місця рушити* [199, с. 532], *Дурному гори нема* [213, с. 338], *П’яному гори немає – усе рівно* [213, с. 434], *Дружно люди візьмуться – гори здадуться* [214, с. 274], *Every road has hills to be climbed* [239, с. 184], *He that stays in the valley, shall never get over the hill* [247, с. 772]. *Йти в гору / climb the hill* означає ‘сміливо долати життєві труднощі, досягати успіху’: *Він іде в гору* [199, с. 854], *Чоловік на гору, а чорт за ногу* [214, с. 290] – про неочікувані перешкоди на шляху до цілі, *Один у нору, другий у гору* [214, с. 273], *Тяжко з долини в гору йти, а з гори в долину легко* [200, с. 38] про складний шлях до успіху і легкий – до його втрати: *Don’t waste time looking at the hill – climb it* [239, с. 300], однак *Один гори не наскочиш* (проблеми самому, без підтримки важко вирішувати) [214, с. 273], *A horse never goes straight up a hill* [239, с. 301] – людина на шляху до успіху часто відволікається іншими дріб’язковими справами, *To climb steep hills requires slow pace at first* [239, с. 301] – сходження на гору, як і крокування до певної мети, вимагає розміреності, неквапливості, особливо на початку.

Етнокультурно маркованим в українській мові є фразеологізм *крута гора*, який асоціюється зі значними труднощами, які необхідно долати: *І крута гора та обминути не можна* [212, с. 245]. І саме жінки в колективних уявленнях українців жінки легко справляються з ними: *Жінка і кам’яну гору пересіче* [213, с. 91]. Утім не всі життєві проблеми можливо розв’язати: *І сонце не всі гори освічує, хоч високо ходить* [212, с. 51]; негаразди та біди з часом забуваються: *І крута гора та забудеться, а лиха біда та й збудеться* [212, с. 48].

У прислів’ї *Who has no taste in his business, mountains to him seem valleys* [247, с. 356] реалізується зв’язок концептів *MOUNTAIN* і *VALLEY*, останній з яких об’єктивує метафоричне значення ‘легке, безтурботне життя’. В англійській побутовій свідомості ‘гора – трудова діяльність, праця’, яка протиставляється відпочинку через взаємозв’язок *mountains - fountains*: *In the morning mountains, in the evening fountains* [247, с. 340].

Протилежне трактування гори як 'щастя/багатства', яке протиставляється *нещастю / бідності* через опозицію *mountain – valley* знаходимо в обох зіставлених мовах: *Вирівняє ще пан Біг гори з долинами* [199, с. 265], *Тяжко долини з горами зрівняти* [200, с. 38], *Діждемо пори, що й пани злізуть з гори* [214, с. 168], *Діждемо пори, що й панів скинемо з гори* [214, с. 228], *Він іде в гору* [199, с. 184]. В основі колективних уявлень про гору лежить архетипна опозиція *верх – низ (достаток – злиденність)*, яка є спільною для обох зіставлених лінгвокультур. Проте якщо в українській лінгвокультурі гора символізує здебільшого матеріальний достаток, то в англійській – високий професійний статус: *Great winds blow upon high hills* [247, с. 335] – людина, яка займає чільну посаду, часто піддається критиці та нападкам, *High places have their precipices* [239, с. 467] – на успішних людей завжди чатує небезпека через надмірну увагу до них, заздрість, *The higher the hill, the lower the grass* [239, с. 467] – говорять про людину, яка займає високе суспільне чи матеріальне становище і характеризується негативними моральними якостями: скупістю, пихатістю та черствістю стосовно нижчих за статусом людей. Утім, така поведінка часто призводить до плачевних результатів – матеріального зубожіння, падіння соціального статусу: *The higher the mountain the greater descent* [247, с. 373], *The bigger the rock, the bigger the splash* [239, с. 51]. Паремії *Високі гори мають глибокі доли* [199, с. 584], *Нема гори без долини* [199, с. 585] та їх еквівалент *There's no hill without a valley* [239, с. 301], передають переконання, що щастя не є довготривалим, воно чергується з нещастям. Лише в англійських пареміях гора символізує повсякденне життя: *Do on the hill as you would do in the hall* [247, с. 23]. Це прислів'я містить побажання, що поведінка в буденному житті не повинна відрізнятися від світських манер, які виявляються в особливих життєвих обставинах.

Словосполучення *до гори / з гори йти* метафоризуються як 'молодість / старість', які асоціюються з силою / неміччю: *Вже мені в долину йде, а тобі ще в гору* [200, с. 38], *Йому вже з гори йде* [199, с. 285], *Мені ще до гори, а тобі вже з гори* [199, с. 285] – каже молода людина до старої.

Компонент *mount* передає метафоричне значення ‘опора, підтримка’ в англійській паремії *An old friend is a mount for a black day* [239, с. 235].

Гора в пареміях зіставлюваних мов також виступає концептуальною метафорою людини, яка наділена здебільшого негативними розумовими або моральними якостями: гора – ‘дурень’: *Говори до гори, а гора горою, а ти дурню роби, що хочеш з дурною* [199, с. 506]; гора – ‘хвалько’: *Вродила гора миш* [199, с. 584], її однообразний еквівалент *The mountain was in labor and produced a mouse* [240, с. 337]; гора – ‘вперта людина’: *If mountain will not come to Mahomet, the Mahomet must go to the mountain* [247, с. 547] (український аналог – *Не прийшла гора до Магомета, то прийшов Магомет до неї* [212, с. 48]).

У «Галицько-руських приповідках» І. Франка знаходимо паремії, пов’язані з певними культурними реаліями, місцевостями, етнічними меншинами, які вербалізують етнокультурні уявлення про розумові та моральні якості представників української етноспільноти: *Іде Бойко з гір* [199, с. 156] – говорять про грубіяна, простакуватого чоловіка, необізнаного з товариськими звичаями; *Він горів іде* [199, с. 240] – про людину, яка зазналась.

В українському паремійному корпусі зафіксовано 236 паремій з компонентом *гора* (21%), а в англійському – 259 паремійних одиниць (31%) з компонентом *mountain / hill*.

Отже, результати аналізу специфіки вербалізації концептів *ГОРА / MOUNTAIN* у паремійних корпусах української та англійської мов, отримані шляхом історико-культурологічного, компонентного та контекстуального аналізу, засвідчують, що цей концепт належить до значущих для обох лінгвокультур. Утім, враховуючи якісну та кількісну репрезентацію паремійних тематичних груп в обох мовах, в українській побутовій свідомості він позначений більшою амплітудою етноспецифічних значень, що засвідчує, зокрема, наявність низки словообразів. Універсальним є амбівалентне образне трактування гори, мотивоване міфологічним світосприйняттям, яке корелює з опозицією *щастя – біда*. Додатковими універсальними когнітивними ознаками, характерними для паремійної об’єктивації досліджуваного концепту, є

‘високий, великий об’єкт’, ‘нерухомість’, водночас ‘рухомість’, що актуалізуються, гіперболізованою метафорою *зрушити гори / move mountains*, ‘місце пересування’, марковане ознаками *вверх – важкість, вниз – легкість*; ‘прорodne середовище існування звірів’, ‘випасу худоби’, ‘місце, де живуть люди’.

Висновки до розділу 3

Концепт *ПОЛЕ* – один із ключових концептів українців, про що свідчить якісна та кількісна об’єктивація цього концепту в паремійному фонді української мови, наявність численних варіантів. Його різноаспектна об’єктивація є закономірною, адже ландшафт України здебільшого рівнинний, а українські землі завжди славилися родючістю, що зумовило національний характер, а також позначилося на способі життя українського народу. У паремійному корпусі англійської мови найчастотнішими є паремії зі значенням ‘місце, де ростуть ягоди, злаки, трави’, а в українському найширше репрезентовані паремії, які актуалізують сему ‘місце сільськогосподарської праці’, що свідчить про важливість саме аграрного аспекту семантичної наповненості концепту *ПОЛЕ* і характеризує українців як працелюбну націю, яка свої надії на добробут пов’язує з працею на землі, на полі.

Концепт *ЛІС / WOOD* релевантний як для носіїв української, так й англійської мови, адже він широко об’єктивований в паремійних одиницях обох мов, проте більш значущий для української колективної свідомості. В українському паремійному фонді найбільшу якісну й кількісну репрезентацію отримало значення ‘ліс як джерело різноманітних благ’, а також концептуальний взаємозв’язок *ліс – біс (чорт)*, що пов’язано з прадавніми міфологічними уявленнями представників українського етносу. В англійській мові переважає значення ‘ліс, де відбувається переміщення’, актуалізоване найчастіше описовою частиною загадок.

Концепти *ГОРА / MOUNTAIN* є важливими для представників обох лінгвокультур, про що свідчить кількісна й якісна об’єктивація в паремійних корпусах зіставлюваних мов, проте в українській мові аналізований концепт

позначений більшою кількістю етноспецифічних смислів, на що вказує побутування в українському фольклорі низки словообразів – *лиса гора, за кам'яною горою, круті гори, золоті гори*. Найчастотніше значення лексеми «гора» в українських пареміях є ‘щось нереальне’, а в англійських найпоширенішим значенням є ‘місце пересування’.

Основні положення розділу висвітлені у публікаціях автора [122; 125; 130].

РОЗДІЛ 4

ЕТНОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАРЕМІЙНОЇ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТІВ ВОДНОГО ПРОСТОРУ

4.1 Мовна об'єктивація концептів *МОРЕ/SEA* в українських та англійських пареміях

В «Академічному тлумачному словнику української мови» знаходимо таке тлумачення лексеми «море»: 1) «частина океану – великий водний простір з гірко-солonoю водою, який більш-менш оточений суходолом»; 2) «дуже велике штучне водоймище»; 3) перен. «поросла, вкрита чимось велика, безмежна площа»; 4) перен. «велика кількість чогось» [219]. У більшості паремій лексема «море» виступає в першому значенні. Лише незначна частина паремій з опорною лексемою *море* експлікує метафоричну сему «велика кількість чогось»: *Чистим зерном сійте поле, то вродить хліб як море, а нечистим засієте — собі шкоди надієте* [213, с. 56].

Лексема «sea» має дещо більш розгалуженіше семантичну структуру: 1) «the continuous body of salt water covering most of the earth's surface, especially this body regarded as a geophysical entity distinct from earth and sky»; 2) а. «a tract of water within an ocean» б. «a relatively large body of salt water completely or partially enclosed by land»; с. «a relatively large landlocked body of fresh water»; 3) а. «the condition of the ocean's surface with regard to its course, flow, swell, or turbulence»; б. «a wave or swell, especially a large one»; 4) «a widely extended or overwhelming quantity»; 5) «seafaring as a way of life» [238; 246]. Таким чином, понятійний складник концепту *SEA* складають такі ознаки: 'світовий океан', 'водний масив як частина океану', 'масив солоної води, відокремлений сушею' (море), 'масив прісної води, відокремлений сушею (озеро)', 'стан водного простору', 'велика хвиля', 'велика кількість', 'морська професія'. Англійські паремійні одиниці з опорним компонентом *sea* у прямому значенні передають уявлення про море як елемент рельєфу, водний простір із солоною водою, частково або повністю відокремлений сушею.

Етимологічний аналіз лексем «море» / «sea» є важливою складовою відображення архаїчних колективних уявлень про категоризацію й концептуалізацію світу та місце моря в ієрархії цінностей української та англійської лінгвоспільнот. Він є необхідним, оскільки «від процесу первинного найменування зберігаються деякий час сліди у вигляді внутрішньої форми слова» [140, с. 46]. Відповідно до свідчень етимологічних словників, лексема «sea» має давньогерманські корені, походить від загальногерманської основи **saiwaz*, яка позначала водний об'єкт, море, озеро, калюжу (давньоверхньонімецька *se*, готська *saiws*, давньофризька *se*). Германські мови також послуговувались протоіндоєвропейським словом, представлене англійським *mere*, однак не існувало чітких відмінностей у значенні між власне «море» і «озеро» ні за розміром, ні за характеристиками *солоний/прісний, всередині суші / поза сушею*, наприклад, гот. *saiws* «озеро», *marei* «море»; але гол. *zee* «море», *meer* «озеро», що, можливо, зумовлено рельєфом Прибалтики, звідки походить германська мова [241]. Тобто лексема «sea» у давніх англійців позначала не лише море, але й озеро та іншу стоячу воду.

Лексема «море» за походженням є спільнослов'янською. Вона бере початок із праслов'янської **mor'e*, яка продовжує пра-індоєвропейське **mori*, первісним значенням якого було «стояча вода» (звідси ж і латинське *mare* «море»). У германських мовах, а саме в давньонім. *tiur* позначало калюжу, болото, англос. *tór* болото. Рос. діал. *more* виступає зі значенням «озеро», а укр. діал. *мороква* означає «трясина» [205, с. 513]. Отже, лексеми «море» / «sea» мають спільний корінь, який актуалізував значення не лише моря, але й озера, болота, калюжі.

Синонімний ряд лексичної одиниці «море» малопродуктивний. Його компоненти передають сему 'водний простір' (перен. царство Нептуна, морська стихія, океан) або 'велика кількість чогось' (маса, сила, безліч) [221]. Полісемантична лексема «sea» розбудовує чисельніший синонімний ряд, проте не містить синоніма, який би повністю виявляв увесь її зміст. Члени лексико-семантичної групи корелюють лише з одним чи декількома значеннями або відтінками значень базової лексеми. Наприклад, до синонімного ряду лексеми

«sea» належать: *ocean, pond, the waves, the drink, the brine, the deep, the blue, depths, flow, swell, waves, multitude, profusion, abundance*, тобто лексеми, які об'єктивують цей концепт через різні ознаки та характеристики [248].

Концепт *МОРЕ* репрезентує концепт-гіперонім *ВОДА* зі значенням «водна стихія», що зумовлює спільність їхніх лінгвокогнітивних ознак. Прикметно, що номен *вода* позначає щонайменше два основні концепти: *вода* як водний об'єкт і *вода* як речовина. Концепт *ВОДА* є ключовим у мовній свідомості українців, що мотивовано їхньою натурфілософією, об'єктивованою в мовній і концептуальній картинах світу. Фразеологічні одиниці з концептом *ВОДА* моделюють етноспецифічні смисли. Вода є давнім архетипним символом. Відомо, що вона, як і повітря, вогонь, і земля, належать до першоелементів світу, і тому об'єктивує різноманітні конотації, асоціації та ціннісні характеристики в мовній картині світу, зокрема в паремійній як її складовій. Море теж давній символ. За міфологічними уявленнями, колись не було ні неба, ні землі, а лише море. В уявленнях індоєвропейців (у т.ч. й українців) море представлене як символ невідомого, чужого сакрального простору, пристанища душ померлих, потойбічного світу. До «чужого» простору людина відносила ліс, воду (море, болото тощо). З іншого ж боку, як засвідчує давня версія походження лексеми «sea», спільногерманська назва душі (англ. *soul*, нім. *Seele*, пра герм. **saiwala*) вважається похідною від спільногерманської назви моря (англ. *sea*, нім. *See*, пра герм. **saiwa-*), оскільки місцем перебування душ стародавні германці язичницького періоду вважали море [241]. Як зазначають історики-культурологи Дж. Т. Коч та Дж. Квіллі, острівне розміщення є ключовим словом британської культури і цивілізації не лише тоді, коли звертаємося до географічної характеристики країни, а також і до історичних умов; острівне положення і близькість океану істотно вплинули на розвиток Британії, прийняття та відкидання нею різних впливів, перемішування та асиміляцію народів, та притаманність лише їй властивого спокою та гармонії. Острів став прихистком для своїх поселенців, рятуючи їх від різних небезпек, ось чому «історія Британії та її сильний національний ґрунт сформувалися за допомогою моря» [180, с. 15]. Звідси – висновок, що море для

англійців було сакральним локусом й осмислювалося не як чуже, а своє. Позитивна оцінка моря була детермінована міфологічним світоглядом та історико-географічними умовами розвитку Британії.

Паремійний фонд української та англійської мов дає змогу у зіставлюваних мовах визначити додаткові когнітивні ознаки в структурі концептів *MOPE / SEA*. Побутує значна кількість паремій із компонентами *mope/sea*, які не мають переносних значень, а лише пряме, часто з утилітарно-практичним компонентом. Семантика таких паремійних одиниць й образних паремій у прямому значенні доповнюють понятійні складники вказаних концептів в колективних уявленнях української й англійської мов.

Море у зіставлюваних прислів'ях і приказках характеризується за певними фізичними та функційними ознаками: 1) глибоке: *Велике горе як глибоке море: не перейдеш зразу* [214, с. 154], *Яка небесна височина, така морська глибина* [214, с. 49]. У загадках сема глибини імплікується цілим контекстом: *Яке море не глибоке? (Намальоване)* [231, с. 317]. Ознака глибини представлена також за допомогою паралелізму або взаємозв'язку з іншим компонентом *море – дно*, на що вказує паремія *It is great voyage to the bottom of the seas* [247, с. 335]; 2) широке, безмежне, велике: *Ложкою моря не вичерпаєш* [212, с. 256], його частково різнообразний англійський еквівалент – *The sea cannot be scooped* [240, с. 527], а також *За час моря не перейдеш* [212, с. 243], *Горе – море: пий його, не вип'єш* [214, с. 134]. У паремії *В боргах, що в морі ні дна, ні берега, ні сну не видно* [214, с. 134] вербалізовано імпліцитно одразу ж дві ознаки моря – глибина та велика площа; 3) холодне: *Шилом моря не нагрієш* [213, с. 67]. 4) рухоме: *По морі йде, а до берега дійде – зразу пропаде (Хвиля)* [231, с. 299]; 5) вода в ньому непридатна до пиття: *В морі тому багато води, що її ніхто не п'є* [214, с. 56].

Море – нескорима стихія, яка іноді загрожує своєю бурхливістю життю людей і їхнім оселям, тому з метою попередження можливих руйнівних наслідків морських штормів зводяться дамби: *Гуртом можна і море загатити* [214, с. 275]. Проте ця паремія загалом вживається в переносному значенні для

підкреслення важливості єдності та згуртованості при долатті труднощів, вирішуванні проблем.

Українські паремії передають уявлення про море як безодню, провалля, в якому щось може пропасти назавжди: *Правда і з дна моря виринає, а неправда потонає* [214, с. 185], *Один безумний верже камінь у море, а сто розумних не вийме його* [213, с. 133].

Море слугує водопоєм: *Не погане море, що собаки хлечуть* [212, с. 56].

Розширюють понятійні складові аналізованих концептів зіставляваних мов паремії, які передають уявлення про море як про джерело життя рік й озер, які за розмірами поступаються йому: *Одна ріка – просто вода, а много рік – море* [212, с. 57], *В Дунаю втонеш, то в море виплинеш* [200, с. 79], *Follow the river and you'll get to the sea* [247, с. 679]; *All rivers do what they can for the sea* [240, с. 410].

Море – місце проживання різних видів риб і птахів та риболовлі як одного з головних способів здобуття їжі, джерело достатку, заробітку, на що вказують паремії як української, так й англійської мов: *Не лякай шуки морем, а бідного горем* [201, с. 154], *Ото-то и горе, що риба в морі!* [199, с. 89], *Море – рибальське поле* [212, с. 56], *Море – наш хліб і наше поле* [212, с. 56]; *A trout in the pot is better than a salmon in the sea* [247, с. 565], *There are other fish in the sea* [240, с. 317], *No fishing like fishing in the sea* [247, с. 266]. У побутовій свідомості носіїв англійської мови професія моряка є прибутковою та почесною: *There are three ways: the universities, the sea, the court* [247, с. 818].

У численних українських та англійських пареміях море виступає як небезпечне, непередбачуване місце, у якому тонуть люди та кораблі, особливо під час шторму: *Wine has drowned more men than the sea* [240, с. 532] і його однообразний український еквівалент *Від чарки більше людей помирає, аніж у воді потонає* [213, с. 436], *Не море топить кораблі, а вітер* [212, с. 26], *Великий корабель по морю плаває, зате його буря часто в дрібні куски розбиває* [213, с. 278], *Хто переплив море, той знає горе* [214, с.154]; *Worse things happen at sea* [249, с. 40], *In the world who not know how to swim go to the bottom* [247, с. 437]. Проте в англійській мові побутує й дещо оптимістичніша паремія щодо

небезпеки в морі: *There is hope from the mouth of the sea, but none from the mouth of the grave* [249, с. 56]. Опозиція *more* – земля, яка базується на критерії безпеки, вербалізована в паремійній одиниці *Хвали море, а держися землі* [212, с. 57] та англійському аналогу – *Praise the sea but keep on land* [247, с. 644]. У загадці *I bear much, devour much and reach from pole to pole (Sea)* [243, с. 41] море наділене антропоморфними властивостями й актуалізує семи ‘місце пересування та загибелі’. Врятувати людей під час шторму може лише Бог: *Як Божя воля, то виринеш з моря* [199, с. 485], *He that would learn to pray, let him go to sea* [240, с. 386]. Хоча від вибору судна залежить успіх морської подорожі – *It is hard to sail over the sea in an eggshell* [240, с. 423], проте не завжди: *Великий корабель по морю плаває, зате його буря часто в дрібні куски розбиває* [6, с. 278]. У паремії *Three things are insatiable: priests, monks and the sea* [240, с. 230] негативну оцінку, окрім моря, отримують представники католицької церкви часів інквізиції доби Середньовіччя, які вдавалися до жорстоких тортур над єретиками, людьми, які проповідували погляди, що відрізнялися від догмату віри панівної католицької церкви.

Англомовний паремійний фонд містить висловлювання, які слугують прикметами та настановами поведінки на морі: *Rainbow at night, sailor's delight, rainbow in the morning, the sailors warning* [247, с. 499], *There's always a quiet after a storm* [247, с. 495], *The vessel that will not obey her helm will have to obey the rocks* [247, с. 435], *It is safest sailing within reach of shore* [247, с. 522], *Wind precedes the storm* [247, с. 631]. Це свідчить про високу аксіологічну значущість концепту *SEA* в побутовій свідомості носіїв англійської мови. В українському паремійному корпусі теж побутують паремійні зразки такого типу, проте їх значно менше: *На святого Григорія пливуть леди до моря* [212, с. 390].

Образний потенціал концептів *MOPE / SEA* в паремійно вербалізованій картині світу теж досить різноманітний. Як зазначено у «Словнику символів», море – символ пристрастей і випробувань, хаосу й аморфності, безперервного й нескінченного руху, плинності, матеріального аспекту буття, людських можливостей, часу, вічності, праматерії, створення світу, могутньої сили, глибини, прірви, байдужості, знищення, багатства, джерела й початку життя, а

також смерті, плодючості і водночас – безпліддя, невичерпної енергії, свободи, очищення, пам'яті й забуття, перетворення й відродження, душевного неспокою, незбагненності, стихії, яка охоплює весь світ; символ межі між світами – реальним і потойбічним, очищення від злих намірів; глибини людської душі, постійної змінності, повноти життя; символ сили [202, с. 514].

В українських загадках море здебільшого виступає об'єктом переміщення і через його образ у поєднанні з елементами антропоморфного коду кодуються побутові предмети, а також астральні явища. Уподібнення моря з ними в загадках української мови, можливо, відбулось на основі їхньої спільної ознаки, а саме – круглої форми: *По морі, по морі золота тарілка плаває (Сонце в небі)* [231, с. 10].

Численні українські паремійні зразки вербалізують асоціативно-образну модель «море – горе», тобто «значні труднощі, страждання, довгий складний життєвий шлях»: *Горе, що море: ні перепливати, ні впливати* [213, с. 36], *Горе не кинеш у море!* [214, с. 154]. М. Пазяк наводить понад 25 паремій, в яких реалізуються взаємозв'язок *горе – море: У моря багато горя, а у любові ще більше* [213, с. 58], *Переплив море – на березі втонув* [199, с. 552] та ін. У пареміях *Хто по морю не плавав, то той біди не бачив* [212, с. 57], *Хто переплив море – той знає горе* [212, с. 57] компонент *море* позначає небезпеку для людини. Відповідно, на рівні фразеологічного значення актуалізуються семи 'справжні труднощі', 'непереборні перешкоди та страждання'. Дослідники припускають, що частоті вживання цієї римованої пари посприяло те, що лексема «море» виступає символічно значущим елементом і вживається для підкреслення трагічності подій [13, с. 11]: *Дальше од моря – дальше од горя* [214, с. 154], *Хто в морі не бував, той горя не видав* [227, с. 154], *Навчить горе глядіти у море* [214, с. 154], тобто йдеться про те, що людина, яка зазнає труднощів, потрапила в скрутне становище, не боїться інших клопотів та бореться з важкими обставинами. Проте хоча море виступає перешкодою при пересуванні, усе ж його можна подолати, як і саме горе: *Велике горе, як глибоке море: не перейдеш зразу* [214, с. 154]. Море іноді зіставляється зі смертю, про що свідчить паремія – *Смерть не горе, но велике море* [201, с. 170], у якій

смерть порівнюють зі страшним, великим морем, тобто місцем загибелі людей. Сема «велика небезпека» актуалізується в кількісно репрезентативній групі українських паремій зі словосполученням *дно моря*: *Молитва матері з дна моря рятує* [213, с. 109].

Море виступає метафорою небезпеки у прислів'ях *Дальше од моря – дальше од горя* [214, с. 154], *Навчить горе глядіти у море* [214, с. 154], тобто йдеться про те, що людина, яка зазнає труднощів, потрапила в скрутне становище, не боїться інших клопотів та бореться з важкими обставинами. Компонент *море* контекстуально в поєднанні з іншими компонентами паремії актуалізує сему 'безвихідне положення': *З одного боку море, з другого горе, а з третього болота та мох, а з четвертого – “ох!”* [214, с. 154]. У бурхливому морі людина випробовується на хоробрість і витривалість, удосконалюється професійно, фізично й морально: *Хто по морю плавав, тому калюжа не страшна* [90, с. 142], *Хто не вмів молитися, хай іде на море вчитися* [214, с. 315], *Calm seas do not make good sailors* [239, с. 528]. Узаємозв'язок *море – калюжа* передає метафоричне протиставлення великі/малі труднощі.

На нашу думку, море асоціюється з горем, оскільки когнітивні денотативні ознаки моря, такі як глибина, невичерпність, безкраїсть корелюють із когнітивними ознаками концепту *ГОРЕ*. Прикметно, що в колективній свідомості носіїв англійської мови простежується асоціативний зв'язок *море – зло*, що на фразеологічному рівні актуалізовано у значенні 'безвихідь': *Between the devil and the deep blue sea* [240, с. 198]. Бінарна опозиція *добро – зло*, вербалізується через протиставлення лексемами «beach» – «sea» і контекстуальну семантику компонентів *fish / pebble* англійської паремії: *There's a fish in every sea and a pebble on every beach* [240, с. 39].

Узаємозв'язок *море – берег*, що базується на критерії безпеки, у паремії *Переплив море, на березі втонув* [213, с. 184] контекстуально в поєднанні з іншими компонентами актуалізує сему загибелі через незначні труднощі, хоча після подолання труднощів, важких обставин.

Окрім згадуваної асоціативної моделі *море – горе*, у паремійній семантиці виявляємо взаємозв'язок *море – поле*: *Море переплисти – не поле перейти* [212,

с. 56]. При аналізі російських билин Б. Путілов припускає, що в основі цього паралелізму лежать образні асоціації та близькість форм слів, і визначає його як «узвичаєну образну конструкцію» [115, с. 55]. У паремії з ідентичною моделлю *Солдат умре в полі, а матрос у морі* [213, с. 108] римування лексем відбувається як за звучанням, так і за їхнім семантичним наповненням, оскільки містять семи 'чужий', 'небезпечний'. Проте компонент *море* позначає щось небезпечне, значні труднощі, у той час як лексема *поле* передає уявлення про щось легке, невеликі перепони. Це значення актуалізовано у паремії *Море переплисти – не кусок хліба з'їсти* [212, с. 56].

Паремії *Великому кораблю велике плавання; Великим кораблем бурні моря плісти* [200, с. 386] звучить як побажання здібній від природи людині повністю реалізувати свої найамбітніші плани. Її англійський аналог – *A great ship asks deep waters* [239, с. 535].

Лексема «море» передає протилежне метафоричне значення «успіх, позитивні результати» лише в пареміях української мови: *З малих крапель починалось море, І море починалось з краплі* [212, с. 56]. Ці паремії мають давнє релігійне підґрунтя. Фразеологізм *крапля в морі* походить із Біблії. В окультуреній людиною метрично-еталонній сфері море виконувало роль еталону безкрайності, невичерпності, тобто максимальної величини, а крапля виступала як еталон мінімальної величини. Отже, переносне значення лексеми *море – багато* підтверджується й паремійними зразками, у складі яких є назва цього водного об'єкту, наприклад, *На віку горе – море, а радощів і в ложку не збереш* [214, с. 97]. Як видно з паремії, семантику величини передає опозиція *море – ложка*, а також *море – калюжа*: *Батькова та матчина молитва з моря викидає, а прокльони в калюжі топлять* [213, с. 104], *Не шукай моря в калюжі – втопишся з горя* [214, с. 154], *Не море топить – калюжа*, які звучать як порада не перейматися незначними проблемами, щоб не сталося біди.

Паремії *Шилом моря не нагрієш, від тяжкої роботи не розбагатієш* [212, с. 274], *Ночвами моря не переплиवेश* [213, с. 412], *Сльозою моря не наповниш* [214, с. 196], *Ложкою не вичерпаєш води із моря* [200, с. 460]; *It is hard to sail over the sea in an eggshell* [240, с. 423] теж побудовані на основі дихотомії

великий – *малий*. Таким чином, ця просторова метафора базується на протиставленні компонентів, які виступають еталонами великого (моря) та малого (шило, ночва, сльоза, ложка) і передає семантику нездійсненності, неможливості досягнення певних цілей при використанні невідповідних засобів, марної безглуздої роботи. Архетипна опозиція *великий* – *малий* також реалізована в прислів'ї *І великі ріки впадають до моря* [212, с. 57], яка представляє щось велике, проте таке, що уступає за розмірами чомусь ще більшому. Тому перевага однієї водойми над іншою метафорично переноситься на інші предмети чи людей стосовно їхніх можливостей, здібностей, досягнень тощо і закликає залишатися скромним за будь-яких умов.

Українські паремії *Нащо в море воду лити, коли море повно* [227, с. 104], *До моря води не доливай* [200, с. 553] передають образне уявлення про море як про велику кількість чи великий об'єм чогось через сему 'багато'. Їх уживають, щоб підкреслити недоречність виконання певної роботи; чи коли і так чогось багато, то і не потрібно додавати. Прислів'я *В морі тому води багато, що її ніхто не п'є* [212, с. 56] також актуалізує значення великої кількості чогось унаслідок незатребуваності чи поганої якості чогось. Квантитивна ознака 'багато' концепту *МОРЕ* вербалізована також в українському прислів'ї *Чистим зерном сійте поле, то вродить хліб як море, а нечистим засієте – собі шкоди надієте* [212, с. 97], а також за допомогою усталеного порівняння як *піску у моря* у паремії *Стільки в світі горя, як піску у моря* [214, с. 154].

У паремії *По морі плавав, а води не бачив* [212, с. 57] і її варіанті *Сім літ морячів і моря не бачив* [212, с. 57] через лексему «море» контекстуально в поєднанні з іншими компонентами актуалізовано сему 'основне, очевидне'. Ця ж сема реалізується у прислів'ї *Не море топить кораблі, а вітер* [212, с. 86] та його однообразному варіанті *Корабель топить не море, а вітри* [212, с. 86], яка вживається при наголошенні на важливості визначення основної, безпосередньої причини чогось.

У прислів'ї *Не лякай шуки морем, а бідного горем* [214, с. 205] компонент *море* вказує на те, що море не може бути небезпечним для тих, хто населяє його. Тому на рівні фразеологічного значення об'єктивується сема даремності

погроз, хвилювання через можливі проблеми, адже переживши одну складну ситуацію, людині вже нічого не страшно, і вона спокійніше ставиться до проблем. В українському паремійному корпусі побутує ще одне прислів'я зі зооморфними компонентами *щука* і *карась*, які представляють живих істот – мешканців водного простору (моря) і протиставляються один одному як хижак і жертва – *На те щука в морі, щоб карась не дрімав* [214, с. 206]. Таке протиставлення є базою для переносного значення паремії, яке актуалізує сему необхідності в постійній активній діяльності через присутність когось, хто слідкує за людиною і критикує її діяльність.

Море глибоке та широке, тому це – символ нескінченності: *Горе – що море: ні перепливти, ні впливти* [214, с. 154].

Позитивно маркований концепт *МОРЕ* у паремії *Хвали море, а держися землі* [227, с. 17], в якій море зіставляється з землею через ступенювання *добре – краще*.

Етнокультурна концептуальна темпоральна ознака ‘довго’, притаманна концептові *МОРЕ* вербалізована в паремії *Морем ми день стає* [199, с. 522], *Скільки води приплине до моря, стільки вдовиця витерпить* [213, с. 130], *Багато води до моря уплине, заким то ся стане* [199, с. 361]. Ця ж ознака об’єктивується через переносне значення паремії. У її складі є словосполучення *за море*, проте гіперболізоване, що і впливає на семантику висловлювання: *За море по зілля пішов* [212, с. 56] – довго не вертається.

Етноспецифічні семантичні компоненти уміщують українські паремії *П’яному море по коліна, Дурному море по коліна* [213, с. 290], а саме сему ‘байдужість’, ‘невиправданий ризик’, ‘небезпечні дії з непередбачуваними наслідками’. Позитивно конотованим є лише її варіант *Смільвому й море по коліна* [213, с. 404], який передає семи ‘безстрашність’, ‘відвага’. Когнітивна ознака *МОРЯ* як небезпечного місця, яке несе важкі випробування для людини, частково детермінувала образність цього алогізму. Можна також припустити, що цей образ базується також на давній архетипній опозиції *великий – малий*, оскільки соматичний компонент *коліно* належить тілесному низу і виступає еталоном мінімальної величини у вертикальній просторовій моделі світу.

Метафоричне значення паремії об'єктивоване на основі двох метричних одиниць, які слугують еталонами максимально великого (море) і вкрай малого (коліно).

Специфічними для української лінгвокультури є прислів'я та приказки з компонентом *дно моря*, яке передає семантику безодні, у якій щось пропадає назавжди, і є метафорою безповоротності, невиправності вчинків, також смерті: *Правда на дні моря спочиває* [199, с. 778], *Правда із дна моря виринає, а неправда потонає* [212, с. 310]. Море уособлює всепоглинаючу безодню *Єдин безумний верже камінь у воду, а сто розумних не вийме його* [199, с. 157], проте саме горя вкрай важко позбутися: *Горе не кинеш у море* [214, с. 154]. В англomовному паремійному корпусі зафіксовано лише одна паремія із цим словосполученням: *Money is a bottomless sea in which honour, conscience and truth may be drowned* [247, 365].

.У «Галицько-руських приповідках» зафіксовано жартівливу паремію *Він би випив море!* [199, с. 257], у якій лексичний компонент *море* містить сему 'багато', через яку гіперболізовано подаються можливості непросипного п'яниці. У паремії *Ото-то и горе, що риба в морі!* [212, с. 336] горе порівнюється з рибою в морі, тобто з радістю, і вживається з метою нівелювати якусь проблему, втішити та заспокоїти когось. В українському паремійному фонді зафіксовано ще й інші іронічні висловлювання, такі як *Піднімайте, свині, хвости, бо глибоко морем брести!* [227, с. 90], яке закликає до виконання копіткої праці; *Роздайся, море, тріска пливе!* [200, с. 78] – кажуть про пихату, гордовиту людину

В українських загадках море здебільшого виступає місцем локалізації істот чи предметів. Через його образ часто в поєднанні з зооморфними компонентами, загадуються побутові предмети: *Синє море хитається, білий заєць купається (Сито і борошно)* [231, с. 192], *Двоє морів на одній дузі висять (Відра на коромислі)* [231, с. 178], *Качка в морі – хвіст на заборі (Кухоль)* [231, с. 188], *Качка в морі – хвіст надворі (Відро в колодязі)* [231, с. 177], *Криве, горбате, двоє морів несе (Коромисло)* [231, с. 241], *Стоїть корова посеред моря, черево сухе, а спина мокра (Стіл)* [231, с. 176]. Уподібнення моря з

господарсько-побутовими речами загадках української мови, можливо, відбулось на основі їхньої спільної ознаки, а саме – круглої форми. Через образ моря в українських загадках часто кодуться також космоніми, зокрема *сонце* та *місяць*: *По синьому морю срібний човник пливе (Місяць)* [231, с. 67], *Серед моря-моря стоїть золота комора (Сонце)* [231, с. 16], *По морі, по морі золота тарілка плаває (Сонце в небі)* [231, с. 10], *Серед моря-моря стоїть червона комора (Місяць)* [231, с. 14], *Синє море хитається, білий заєць купається (Сонце в небі)* [231, с. 10].

Уявлення про небесні світила сягають у давнину і їхній узаємозв'язок із морем зумовлений міфологічними уявленнями. Адже море й небо, за народними віруваннями, утворювали єдиний космічний простір – море змикалося з небом на горизонті. Тому вони репрезентовані в архетипній опозиції *верх* (небо) – *низ* (море). Море іменували також «матір'ю сонця», оскільки денне світило опускалося в морські глибини і звідти сходило щоранку [202, с. 515].

В обох мовах побутують також прислів'я з цією назвою. Вони метафорично об'єктивують загальнолюдські риси, переважно негативні: необачність: *He complains wrongfully on the sea that twice suffers shipwreck* [247, с. 139]; недалекість: *Ворона за море літала, а розуму не набрала* [213, с. 324], *Like the anchor of a ship that is always at sea and never learns to swim* [247, с. 13]; хвалькуватість: *Хвалилась синиця, що море запалить* [212, с. 337], *Синиця слави наробила, а моря не запалила* [212, с. 221], *In a calm sea every man is a pilot* [247, с. 423]; жадібність: *The sea complains for want of water* [240, с. 424]; неповороткість: *За море по зілля пішов!* [213, с. 485]; неухважність: *Send him to the sea and he will not get water* [247, с. 713].

У численних пареміях української мови прийменникова конструкція за морем експлікує значення межі між своїм та чужим простором, семи 'чуже', 'далеко': *За морем, як за горем* [213, с. 500], *Біднота за море жене* [213, с. 203]. Море побутує як межа, за якою далекий світ або чужина, яка відділяє 'своє' від 'чужого': *Пішов, як за море по зілля* [201, с. 234], *За морем і синиця птиця* [201, с. 56], *Розуму й за морем не купиш, коли його вдома нема* [214,

с. 322]. В основі цього образу лежать міфологічні уявлення, адже у слов'янській міфології море осмислювалося як межа між світом людей і потойбічним світом. Відповідно, море протиставляється освоєному та обжитому простору, виступаючи «чужим» простором, який приховує небезпеку. Ці паремії імплікують архетипну, давню форму світобачення і світосприйняття, для якої характерне протиставлення *свій – чужий* та *далекий – близький*. У зв'язку з цим, море виступає в ролі крайньої віддаленності чужого простору від світу людей, тобто, свого простору. Прикметно, що в українському паремійному фонді зафіксовано паремії з цією адвербіальною конструкцією, які містять як негативну та нейтральну оцінку, так і позитивну оцінку.

Негативно конотованими є паремійні одиниці *За морем радість та чужа* [227, с. 8], *За морем як за горем* [227, с. 500], *Піди й за море, і там тобі горе* [200, с. 729], *Хоч підеш ти і за море, за тобою, як тінь, твоє горе* [214, с. 154], *І за морем люди б'ються з горем, І за морем людей мучить горе* [214, с. 154], що пояснюється об'єктивованим в пареміях взаємозв'язком *море – горе*. Архетипна опозиція *свій – чужий*, виражена через протиставлення *вдома – за морем* реалізує модель 'своє – погане' та 'чуже – погане': *По горе не треба йти за море, його і в дому знайде* [214, с. 154], 'чуже – добре', 'своє – краще': *За морем тепліше, та вдома миліше* [227, с. 38] Як недобре побажання чи навіть прокляття звучить паремія *За морем би му вечера!* [200, с. 552]. Проте ця метафорична конструкція також часто асоціюється з заробітками, еміграцією, до яких змушені були вдаватися представники українського етносу: *Біднота за море жене* [214, с. 203], *Голод за море гонит* [199, с. 569], *Дали му книжку, і з нев пішов за море* [201, с. 595], *На-мори, на-мори на білім камени* [200, с. 552].

Позитивно марковане словосполучення *за морем* у таких пареміях: *Ворона і за море літала, а все чорна вертала* [199, с. 385] і її різнообразному варіанті *Дурний і за море поїде і все дурним верне* [213, с. 339], *За морем теплушка – полушка, та дорогий перевіз* і її різнообразному варіанті *За морем золото даремно, але як добратися* [214, с. 380], тобто чужий та далекий простір в українських побутових уявленнях може бути меліоративно конотованим. Словосполучення *за морем* виявляє в низці прислів'їв та приказок лише

значення ‘далеко’ і протиставляється метафоричній конструкції *за плечима* зі значенням ‘близько’: *Думка за морем, а смерть за плечима, Гадка за морем, а смерть за плечі хапає* [227, с. 370], *Виправив го за море с-ти* [199, с. 261]. Прикметно, що у проаналізованому емпіричному матеріалі не зафіксовано жодної англійської паремії з компонентом *beyond the sea*.

Ціннісний складник концепту *МОРЕ* в українських паремійних одиницях також представлений означеннями: *море глибоке, страшне, велике, бурне та непогане: Як те велике море, таке у чоловіка горе* [213, с. 154], *Великим кораблем бурні моря плисти* [200, с. 292], *Велике горе, як глибоке море: не перейдеш зразу* [200, с. 154], *Смерть не горе, а страшне велике море* [214, с. 371], *Не погане те море, що собаки хлечуть* [201, с. 56]. Характеристиками моря в англійській лінгвокультурі є *rough, deep, insatiable, bottomless, black, blue, calm*.

Порівняння *синій, як море* [200, с. 184] та *синіє сі, як море* [200, с. 94] на перший погляд видаються семантично тотожні. Проте перше вербалізує колірну ознаку, а друге – за допомогою наявних у складі лексеми *море* сем «стихія», «велике» та «синє» у структурі *синіє* – позначає велику повінь через порівняння її з морем.

Концептуалізація моря в пареміях є амбівалентною. Негативна оцінка моря пов’язана передусім зі сприйняттям його як місця, де гинуть люди, тобто небезпечної для людини стихії. А з іншого боку – воно є складовою природно-ландшафтного середовища проживання етносу і більше того – джерелом харчування, місцем рибного промислу, заробляння на життя.

Усього в українському паремійному фонді зафіксовано 147 паремійних одиниць (13%) з лексемою «море», у той час як в англійському – 201 паремія (24%) з лексемою «sea».

У пареміях із компонентами *море / sea* вербалізовано як універсальні, так й етнокультурні значення. Універсальними компонентами в семантиці паремій є ‘глибина’, ‘величезність’, ‘неосяжність’, ‘небезпека’, ‘смерть’. Етноспецифічно маркованими є українські паремії з компонентом *море по коліна*, які об’єктивують сему байдужості, невиправданого ризику, а також ті, що

імплікують темпоральну ознаку 'довго'. Для англійської лінгвокультури специфічною є асоціація моря зі злом. Виявлені вербалізовані ознаки концептів *MOPE / SEA*, які виступають символами життя і смерті, могутності, небезпеки та труднощів, відображають давній етап розвитку колективної свідомості носіїв української та англійської мов, наївну картину світу, в якій відображено міфологічні, християнські та історичні погляди українського та англомовного етносів. Концепт *SEA* є одним із базових концептів для представників британської лінгвокультури, адже природно ландшафтні та історичні умови життя значно вплинули на сприйняття світу представниками. На значущість цього концепту вказує, зокрема, й значна кількість англійських паремій, які передають прикмети, настанови поведінки людини на морі. Море отримало різноаспектну об'єктивацію в українському паремійному корпусі, однак найчисельнішою є тематична група паремій, в яких *more* асоціюється з *горем*, а отже, має негативну аксіологічну маркованість.

4.2 Мовна об'єктивація концептів *PIKA / RIVER* в українських та англійських пареміях

В «Академічному тлумачному словнику української мови» подається таке визначення лексеми «ріка»: 1) «водний потік, що живиться із джерела або стоком атмосферних опадів і тече по видовжених зниженнях рельєфу від верхів'я до гирла»; // *чого, у сполуч. з ім. у род. в.* «уживається для образного позначення процесу протікання, розвитку чогось»; 2) перен. велика кількість чого-небудь такого, що тече, сиплеться і т. ін. 3) *у знач. присл.* рікою, ріками. «у великій кількості» [219]. Лексема «ріка» в українських пареміях найчастіше вживається у першому значенні. Сема «велика кількість чогось» також актуалізується в паремійних одиницях дієслівним словосполученням *рікою пливе*, проте значно рідше: *Одному щастя рікою пливе, а другий в нещасті цілий вік живе* [214, с. 171], *Не єдному щістє ріков пливе* [201, с. 462], *Де мати плаче, там ріки течуть, де сестра плаче, струмки біжать, а де жінка плаче – роси нема* [213, с. 109]. Як видно з наведених паремійних зразків, концепт *PIKA*

з когнітивною ознакою 'багато' пов'язаний в побутовій свідомості українців з концептом *ЩАСТЯ*.

Лексична одиниця «river» має значення: 1) «a natural stream of water of fairly large size flowing in a definite course or channel or series of diverging and converging channels»; 2) «a similar stream of something else»; 3) «any abundant stream or copious flow» [238], [246]. Як бачимо з наведених вище свідчень англомовних лексикографічних праць, семантична структура лексеми «river» майже ідентична структурі лексеми «річка», за винятком образної семи «процес протікання, розвиток чогось», яка є компонентом семантики слова «річка». Лексема «river» в англійських пареміях найчастіше виступає у першому прямому значенні. Отже, понятійний складник концепту *РІКА* об'єктивованій такими когнітивними ознаками як *водний потік, русло, виникнення з джерела або зі стоку атмосферних опадів, рух від верхів'я до гирла по низовині, процес протікання, велика кількість чогось*. В англійській мові концептуальними денотативними ознаками концепту *RIVER* є *природний водний потік, великий розмір, русло, схожий потік чогось іншого, велика кількість*.

Слово «ріка» походить із праслов'ян. **rěka*, від якого також утворилися старослов'ян. *рѣка* (грецьк. *ποταμός, κρημνός*); болг. *река*, сербохорв. *ријѐка*, мн. *ријѐке*, словен. *rěka*, чешск. *řeka*, словацьк. *rieka*, польськ. *rzeka*. Давня праслов'янська назва споріднена з дінд. *ráyah*, що означало «течія, потік», *rētas* «течія, потік», *rīṇah* «що тече», гальск. *Rēnos* «Рейн», лат. *rīvus* м. «струмок, потік», дірл. *riathor* «бурний потік», алб. *ritë* «вологий, мокрий», дангл. *riđ* «струмок, ріка», снн. *rīn* «водостік» [207, с. 95]. Отже, аналіз семантичного розвитку слова «ріка» дає підстави стверджувати, що давні варіанти цього гідроніма об'єктивували значення, у першу чергу, течії, потоку, струмка, а вже потім – ріки.

Як засвідчують англійські етимологічні словники, лексема «river» з'явилася на початку 13 століття як похідна від англо-фр. назви *rivere*, давньофр. *riviere*, що позначало «берег річки, річку», яка розвинулася з лат. **riparia* зі значенням «берег річки, морський берег, річка». Лише в 14 столітті з'явилося сучасне загальномовне значення цієї лексеми –

«безперервний потік води» [241]. Таким чином, ядровою семою етимонів лексеми «ріка» була «течія, потік», а семантичний компонент «берег» домінував у семантичній структурі слова «river».

В українських пареміях вербалізатором концепту *РІКА* найчастіше виступає однойменний номен цього водного об'єкту, а також гіперонім *вода* як водний об'єкт, особливо в поєднанні з атрибутами «бистра», «глибока», а концепт *RIVER* актуалізується в англійських пареміях за допомогою лексем «river» та «stream», остання з яких передає значення течії, потоку води, а також розширює свою семантику за рахунок значення «мала ріка», «потічок», а тому лексема «stream» вважається лише частковим синонімом лексеми «river». Інші словникові тлумачення лексеми «stream» корелюють з дефініціями «river».

Аналіз паремійних фондів української та англійської мов дає змогу виділити додаткові когнітивні ознаки досліджуваних концептів. В обох зіставляваних мовах понятійний складник концептів *РІКА / RIVER* складають такі фізичні ознаки як: 1) безперервність руху: *Не пхай ріки – вона сама плине* [212, с. 57]; *Годі ріку спинити* [199, с. 533], *There is something that run all time and never stop (River)* [243, с. 452]; 2) мінливість вод: *Життя минає, як вода в ріці* [200, с. 157]; *You can never step to the same river twice* [250, с. 385]; 3) наявність приток, які роблять її повноводною: *Добре ріці з потоками* [212, с. 57], *Little brooks make great rivers* [239, с. 72]; 4) звивистість русла: у загадках ця концептуальна ознака об'єктивується імпліцитно через зооморфний компонент *гадюка / snake*, який виступає кодифікатором цього водоймища: *Крутиться гадюкою, ніхто не переступить (Річка)* [231, с. 22], *Поміж густі ліси гадюка тягнеться* [231, с. 23], *Блищить, біжить гадючиться і все по низині крутиться (Річка)* [231, с. 22]; *Flat as a plate, crooked as a snake, all the king's oxen can't pull it straight (Stream)* [243, с. 544] або через біоморфний компонент *rainbow*: *Crooked as a rainbow, smooth as a plate, twenty five George horse can't put it straight* [243, с. 542]; 5) ріка бере початок із джерела, струмка: *Ріка починається із струмка, а п'янка з чарочки* [200, с. 437], *Rivers need a spring* [249, с. 411]; 6) впадає в море або океан: *Всі ріки до моря йдуть* [200, с. 515], *Follow the river and you'll get to the sea* [240, с. 410], *A still river never*

finds the ocean [239, с. 436]; 7) шумливість: *When a river does not make a noise, it is either empty or very full* [239, с. 513]. Прикметно, що ця концептуальна ознака, вербалізована в англійському паремійному корпусі, характерна здебільшого для стрімких, мілких річок, на відміну від глибоких, течія яких тиха та повільна: *Deep rivers move with silent majesty, shallow brooks are noisy* [239, с. 512], *Intelligence is like a river, the deeper it is, the less noise it makes* [239, с. 333]. Проте українська мова вербалізує згадану ознаку лише в описовій частині загадок: *Зимою спить, а літом шумить (Річка)* [231, 23], *Не кінь, а біжить, не ліс, а шумить (Річка)* [231, с. 23]; 8) ріки розмивають, переносять частинки твердих гірських порід та ґрунт, а саме: каміння, пісок, мул: *Бодай жив поки камінь в ріці* [200, с. 160]; *It is a steady stream that wears a stone* [239, с. 565]; 9) ріки населяють риби: *Якої риби в ріках найбільше? (Мокрої)* [231, с. 317]; *Wha' live in de river? (Fish)* [243, с. 40].

Етноспецифічними ознаками концепту *РІКА*, які складають його понятійний складник, є: 1) обрамленість берегами, які вона вимулює: *Красна ріка берегами, а обід пирогами* [212, с. 318], *Воронько біжить, а оглобелки стоять (Річка і береги)* [231, с. 23]; 2) замерзання взимку: *Постіль стара, а нове вбрання (Річка взимку)* [231, с. 24]; 3) вода в річці, особливо швидкій, чиста та прозора, без піни: *В неї віри, як на бистрій воді піни* [199, с. 334]. Лише в англійському паремійному корпусі побутують паремії, в яких об'єктивовані такі фізичні ознаки річки, як: 1) збільшення ширини від витoku до гирла: *Fame, like a river, is narrowed at its source and broadest afar off* [240, с. 149]; 2) наявність гирла в річці: *What has a mouth but can't talk? (A river)* [243, с. 95].

Суперечливими є колективні уявлення носіїв української мови про річку як перешкоду. З одного боку, річка – водойма, яку неважко перейти: *Вік прожити – не річку перейти* [213, с. 152], то з іншого, – існує небезпека при її перетині: *Не перескочивши річки, не кажи гон* [213, с. 238]. Англійські паремії теж імплікують колективні уявлення про річку як значну перешкоду при пересуванні: *The river passed and God forgotten* [240, с. 411]. Подолати її допомагають зведені мости: *Where there's a river, there's a bridge* [239, с. 513], *Впала стрічка через річку, поєднавши береги (Міст)* [231, с. 253], *Чого не*

зробиш вздовж річки? (Мосту) [231, с. 305]; а також водні види транспорту чи вмiле плавання в ній під час припливу: *The time to go down the river is when the water is up* [239, с. 643]. Річку переходять убрид, верхи або на судні, тому це багаго робити під час відпливу: *Cross the stream where it is ebbest; Don't swap horses when crossing a stream* [239, с. 565]. Однак таке пересування річкою пов'язане з небезпекою через ризик втонути, адже ні бурхлива течія, ні велика глибина, які властиві багатьом річкам, не сприяють легкому пересуванню цим водним об'єктом, а пильність та обережність є запорукою вдалих маневрувань: *Look at the river before you cross with the ferry* [239, с. 206]; *Не знавши броду, не лiзь у воду* [212, с. 246].

Ріка в колективних уявленнях українців – важкодоступне місце: *Що в ріці, то ще не в руці* [212, с. 268].

Цінність ріки часто зіставляється з цінністю життя. Ріка розглядається як потік життєвої енергії, що сприяє становленню і розвитку природи, соціуму, культури. Соціокультурна цінність річки виявляється в її ресурсних та функційних можливостях для людства. Річка завдяки судноплавству, з'єднує різні соціальні світи, забезпечуючи життєдіяльність народів. За допомогою річки вели домашнє господарство – прали, милися, набирали воду для пиття та готування їжі, прибирання: *Вийшла звідкись гарна дівка, на ній стрічка – семицвітна; А де з річки воду брала, там коромисло зламала (Веселка)* [231, с. 23], *Коло річок колодязів не будують* [212, с. 147]; і водночас вона слугувала місцем для розваг, балачок: *Мати на річці прала, то там і чула* [214, с. 356]. Англійські паремійні зразки експлікують уявлення про річку як локус для напування худоби: *Jingles to the brook and never takes a drink (Bell)* [243, с. 86], *My fader have a lot of sheep, and he took them to the river and they dried it up (Rease)* [243, с. 173]. Ріка в українських та англомовних пареміях виступає джерелом рибальства: *Чия ріка, того й риба* [212, с. 233], *Little fish swim in shallow waters* [250, с. 56]. Отже, як засвідчують українські паремії, річка є джерелом найважливішого засобу існування людини – води.

Із погляду безпеки річка кваліфікується двозначно. У пареміях зіставляюваних мов цінність ріки актуалізується на основі опозиції *тиха-*

бистра, яка вступає у взаємозв'язок із протиставленням *великий – малий* та *глибокий – мілкий*. У народних уявленнях носії української та англійської мов тиха річка є глибокою, тому небезпечною: *Still waters run deep* [250, с. 304], *Great men and a great river are often ill neighbours* [247, с. 334], *When you get into deep water, keep your mouth shut* [239, с. 642]. І навпаки, бистра ріка, хоча і шумлива, характеризується позитивною аксіологічною маркованістю в українських та англійських пареміях і не розцінюється як загрозна стихія: *Тиха вода береги лупає, а бистра йде та й перейде* [200, с. 249]. Проте в обох зіставлюваних мовах побутують паремії, які вказують на небезпечність ріки, незалежно від її розмірів: *Не ходи коло річки, не впадеш до води* [213, с. 277], *Не знавши броду, не лизь у воду* [212, с. 146]; *The river passed and God forgotten* [240, с. 141].

Частотними в обох мовах є паремії, у складі яких є топоніми, зокрема гідроніми. В українській мові – це Дніпро, Дунай, Дністер, Прут, Сян, а в англійській вербалізуються колективні уявлення про такі водні об'єкти як Місісіпі, Ніл та Дарт.

Дунай у пареміях виступає символом водного простору та великої води, повені: *Там такі Дунаї, що лиш небо і вода* [200, с. 79], *Грають води, як Дунаї* [199, с. 626], *Дунаю не перебродиш*: [200, с. 79]. Особливу небезпеку у вигляді повеней також представляла в колективних уявленнях українців ріка Прут: *Прут – ріка дика, викидає з хати без процесу і параграфів* [200, с. 807]. Утім, в уявленнях українців вода в Дунаї меліоративно конотована, оскільки є якісною питною водою: *Не пив води Дунайської, не їв каші козацької* [214, с. 261], *В нашій короваю води з Дунаю* [200, с. 390]. Гідроніми Дніпро і Сян об'єктивують сему відстані, територіальних кордонів України: *Від Дніпра по Сян буде колись один лан* [214, с. 279].

Носії англійської мови вбачали загрозу від ріки Дарт, яка під час припливу виходила з берегів та спричиняла загибель людей: *River of Dart! O, river of Dart! Every year thou claimest a heart* [247, с. 679]. Гідронім Міссісіпі виступає кодифікатором, а також кодується в англійських загадках, що свідчить про етнокультурну значущість цього топоніма для представників англомовного

етносу, що закономірно, адже Міссісіпі є найбільшою річкою США: *Runs, has eyes, can't see (Mississippi River)* [243, с. 101], *Round as a biscuit, thick as a mole, whole Mississippi can't fill it up* [243, с. 255]. Про винахідливу людину, яка навіть у небезпечній ситуації спроможна знайти для себе зиск, говорять: *Throw him into the Nile and he will come up with a fish in his mouth* [247, с. 819].

Як зазначено у «Словнику символів» О. Потапенка щодо символічних значень ріки у давніх міфологічних та християнських уявленнях українського етносу, річка /ріка/- символ божества; початку і закінчення життя; символ плодючості; вічного плину часу; перешкоди, небезпеки; потопу; жаху; входу у підземне царство; рубежу між чужим і своїм простором; «стержня» Всесвіту; могутнього богатиря-захисника; Ісуса Христа («Ріка життя»); земних жил, по яких тече кров; батьківщини і Батьківщини; дитинства; космічних вод; символ мовлення[220, с. 124].

Образ ріки – один із найпоширеніших у світовій міфології. Ріка символізує світовий шлях, космічні води, зародження життя. Не випадково найбільші ріки світу Хуанхе, Янцзи, Ганг, Тигр, Амазонка, Волга, Дніпро та ін. вважалися сакральними. У Біблії вода є найпершим елементом світотворення. У біблійній, християнській міфології ріки – це Божий дар. Однією з єгипетських кар було перетворення води у кров. Саме в ріці Йордан відбувалося хрещення. Слов'яни-язичники також обожнювали ріки, озера. Існує багато легенд про походження рік Волга, Дніпро, Дунай, Буг. Часто в легендах ріки слов'ян – це живі істоти, брати і сестри, могутні богатирі, боги [220, с. 125].

Образний складник концептів *PIKA / RIVER*, актуалізований в пареміях зіставлюваних мов, репрезентований широкою амплітудою смислів як універсальних, так й етноспецифічних, які пов'язані з давніми язичницькими уявленнями та християнськими віруваннями українців та носіїв англійської мови. У філософії образ ріка постає як стихія, рух, мінливість, час та свідомість. За функційними характеристиками річка – це потік, тобто вода в ній рухома і плинна. Тому ріка уособлює зміни, рух, плинність життя, а оскільки зміни співвідносяться з часом, течія води в річці є його символом. Рух річкової води можна порівняти з повільним і безперервним перебігом часу – вода неминуче

біжить, як біжать дні, тижні, роки: *Роки втікають як вода* [213, с. 154], *Життя минає, як вода в ріці* [200, с. 157].

Вода – це не просто доля, це сила, яка веде за собою, тобто у воді є сакральний символізм невідворотності долі, того, що змінити не можна, однак, як правило, у позитивному сенсі: *We must run with the stream* [239, с. 368]. Уявлення про ріку як про зміни, мінливість життя вербалізувалося у прислів'ї *You can never step into the same river twice* [250, с. 379]; *Двічі в одну річку не ввійти* [213, с. 345]. Паремія *The river is no wider from this side or the other* [247, с. 56] актуалізує семантику невідворотності обставин, якими б небажаними вони б не були. Сему 'швидкоплинність' в англійській паремії *Life is bubble on the stream* [239, с. 375] передає словосполучення *bubble on the stream*, тобто є узагальненням чогось, що швидко зникає.

Спільними для обох лінгвокультур є зіставлення в пареміях компонентів *річка/river* з назвами інших елементів водного простору (*spring, sea*), які об'єктивують опозиційні семи протиставлення *малий – великий*. Утім, лексеми «ріка» / «river» виступають в як і першим, так і другим членом цієї опозиції в англійських пареміях. Переконавання, що незначні здобутки, які завдяки наполегливій праці, ведуть до вагомих досягнень, зафіксовано в таких пареміях: *Всі ріки до моря йдуть* [200, с. 515]; *Follow the river and you'll get to the sea* [240, с. 410]. Проте в пареміях *Rivers need a spring, Little brooks make great rivers* [239, с. 72]; *Добре ріці з потоками* [200, с. 14] відбито протилежне уявлення про річку як про великий успіх, який неможливий без постійних дрібних зусиль та систематичної копіткої праці. Когнітивна ознака концепту *RIVER* 'дрібні, неважливі справи', актуалізована в паремії за допомогою атрибутивного словосполучення *shallow waters*, вступає в синтагматичні зв'язки з іншим компонентом концептосфери *RIVER fish* з атрибутом *little*, метафоричне значення якого 'незначний успіх': *Little fish swim in shallow waters* [239, с. 212].

Паремія *It is harder to change human nature than to change rivers and mountains* [249, с. 28] актуалізує уявлення про нездійсненність, неможливість

зміни людської вдачі через порівняння з річкою, рух течії якої не можна змінити, і горами, які неможливо зрушити з місця.

У низці англійських прислів'їв ріка виступає метафорою проблем, образно-мотиваційною базою яких є складне, часто неможливе переміщення через річку: *Don't cross your rivers before you get to them* [239, с. 512], тобто не слід вирішувати і хвилюватися через проблеми, поки вони не виникли. І вирішувати їх треба тоді, коли найменше перешкод: *Cross the stream where it is ebbest* [247, с. 156]. Логема «зі складної життєвої ситуації завжди є вихід», актуалізована у паремії *Where there's a river there's a bridge* [239, с. 513], у якій прослідковується взаємозв'язок компонента *river* з артефактним компонентом *bridge*, який символізує необхідні засоби для подолання проблем. Ці паремії, хоча й містять негативно конотовану лексему *river*, слугують оптимістичними настановами для представників англомовного етносу у важких життєвих випробуваннях. Побутовують й дещо інші прислів'я з вербалізованим концептом *RIVER*, які радять не боротися з непереможними життєвими обставинами, а пристосуватися до них: *It is ill striving against the stream* [239, с. 512], а також такі як *Don't swap horses when crossing a stream* [247, с. 791], які застерігають від зміни поглядів, дій чи людей-однодумців під час виконання важливої справи, тобто радять дотримуватися однієї лінії поведінки чи залишатися вірним людям, які допомагали від початку. У колективних уявленнях українців символом небезпечної справи, ситуації є *бистра вода*: *Пустив сі на бистру воду* [199, с. 367], *З Богом на биструю воду!* [199, с. 124]; а в носіїв англійської мови – *deep water*: *When you get into deep water, keep your mouth shut* [239, с. 642].

Логема «можливості втрачаються через несвоєчасність дій» об'єктивується у паремії *A dry stream carries no water* [239, с. 567], у той час як народні висловлювання *The time to go down the river is when the water is up, He that is carried down the stream, need not row* [247, с. 103] реалізують переконання, що вирішення справ під час найсприятливіших обставин неодмінно приведе до успішного результату без затрати великих зусиль. Англійське прислів'я також наголошує, що потрібно бути вдячним людям, які допомогли досягнути тобі

успіху в житті: *When you drink from the stream, remember the spring* [249, с. 120]. Про людину, яка має родичів, друзів, які готові прийти на допомогу, українці кажуть: *Добре ріці з потоками* [200, с. 14].

Деякі прислів'я з водним компонентом переносять свої ознаки в суспільну площину, у сферу міжособистісних стосунків, характеристику людської вдачі. Паремія *A stream never rises higher than its source* [239, с. 567] через взаємозв'язок компонентів *stream – source* з метафоричним перенесенням 'людина – здібності' передає застереження, що людина не може досягти більшого від своїх можливостей. Логема 'лінива бездіяльна людина не досягне успіху' реалізована у прислів'ї *A still river never finds the ocean* [239, с. 436], відповідник якої в українському паремійному фонді – *Під лежачий камінь вода не тече і, навпаки, працююча, завзята людина багато досягає: Прудка ріка береги розминає* [212, с. 27]; *Swift rivers travel afar* [239, с. 512].

Тиха вода символізує спокійну людину, яка може приховувати в собі негативні якості: *Still waters run deep* [250, с. 304], *Take heed of still waters, the quick pass away* [247, с. 774], українські часткові відповідники – *Тиха вода береги ламає, Тиха вода береги лупає, а бистра йде та й перейде* [213, с. 98]. Тобто спокійна людина, розсердившись, може накоїти більше лиха, ніж запальна, що швидко вибухає, але й так само швидко відходить. Водночас *тиха вода* є символом спокійної вдачі, розважливості і чутливості. Про людину з цими рисами характеру кажуть: *Тихий, як глибока вода* [199, с. 369]. А про вдумливу мовчазну людину: *О, то тиха вода* [199, с. 237].

Глибока вода символізує розум і в пареміях протиставляється неглибокій, як розумна і скромна людина – дурній і хвальковитій: *Глибока вода тихо плине* [200, с. 256]; *Deep rivers move with silent majesty, shallow brooks are noisy* [239, с. 512], *True merit is like a river: the deeper it is, the less noise*. Отже, *глибока вода / deep river* в пареміях обох зіставляваних мов концептуалізує ознаки розумної, вдумливої людини, яка не хизується своїми здібностями чи досягненнями.

Спільною в українському та англійському паремійному фондах є тематична група паремій, які актуалізують значення 'закономірності перебігу

подій, явищ’: *Де ріки текли, там і будуть* [212, с. 57]; *A river runs its course* [239, с. 512].

В англійських пареміях зазнає концептуалізації така прототипова ознака річки, як рух води у певному напрямку – вверх або вниз, зумовлена використанням річок для транспортування: *If you accept favours from crooked men, you sell yourself down the river* [239, с. 203], тобто, якщо приймаєш послуги від недобрих людей, ти зраджуєш сам собі. Звідси, – фразеологізм *sell down the river*, який має значення “зраджувати”, негативно конотований в англійській мові. В англійських колективних уявленнях *плисти вверх течією*, тобто боротися з обставинами – це дія, що вимагає неабияких зусиль і тому трактується як вищий прояв сміливості та рішучості, а, відповідно, рух униз за течією характеризує поведінку інертної, байдужої до змін людини, яка пристосувалась до обставин, хоча й невігідних для неї: *Anyone can go downstream, but it takes a real man to go upstream* [239, с. 166] чи її різнообразний варіант *A dead fish can float downstream, but it takes a live one to swim upstream* [239, с. 211]. Логема «зайве прикладати зусилля при сприятливих обставинах» реалізується в паремії *He that’s carried down the stream need not row* [239, с. 517]. Негативна конотація лексеми *downstream* засвідчена в паремії *When you stop rowing, you start downstream* [239, с. 517]. Українські паремії вербалізують уявлення про рух проти течії як важке, нездоланне випробування: *Против води кепсько плисти* [199, с. 367]; за яке не варто братися: *І риба не поплине проти бистої води* [212, с. 331].

Сема ‘дуже далеко’, ‘чужина’ реалізується в низці українських паремій з гідронімом Дунай: *Заїхав за Дунай, та й додому не думай* [200, с. 345], *Як зайдеш за Дунай, тоди вже не думай!* [200, с. 298], тобто зробивши рішучий крок у важливій справі, слід довести її до кінця. Ціннісний складник репрезентований також такими атрибутами: *велика, бистра, глибока, тиха; still, deep, quick, great, weary, shallow*.

Усього в паремійному корпусі української мови зафіксовано 90 паремій (8%) із компонентом *ріка*, в англійській – 125 одиниць (25%) з компонентами *river/stream*.

У пареміях із компонентами *ріка / river* об'єктивовані як універсальні, так і національно-культурні значення. Цей гідронімний локус частотніше репрезентований в англійських пареміях, проте українська лексема розвинула більше національно-культурних значень, що, мабуть, зумовлено позамовними чинниками, зокрема особливостями природних умов на територіях, які населяли давні слов'яни. Адже ландшафт України наскрізь пронизаний ріками, і саме вода з цієї прісноводної водойми слугувала основним засобом забезпечення життєдіяльності. Етноспецифічними смислами українських паремій з компонентом *ріка* є 'велика кількість чогось', 'далеко', 'в чужині'. Рельєф Британії та США також включає численні річки, але через географічне розташування ментальність цих народів, особливо британців, завжди базувалася на енергетичному ритмі моря (океану) [93, с. 160], і тому для представників англійської лінгвокультури концепт *RIVER* не такий значущий, як *SEA*. Універсальними метафоричними значеннями ріки, вербалізованими в пареміях, є 'швидкоплинність життя', 'його мінливість'. Безпечність ріки співвідноситься з фізичними ознаками ріки *тиха – велика (глибока) і бистра – мала (неглибока)* як в побутовій свідомості українців, так і носіїв англійської мови, які символізують спокійну, але злу людину, і відповідно, запальну, але без прихованих підступних намірів. Прикметно, що фразеологізоване атрибутивне словосполучення *глибока ріка* позитивно марковане в пареміях обох мов, коли йдеться про розумну і скромну людину, і протиставляється неглибокій (мілкій) річці, яка є метафорою глупоти і хвалькуватості. І лише в українській лінгвокультурі *тиха вода* асоціюється з спокійною і розумною або замкнутою людиною.

4.3 Мовна об'єктивація концептів *БОЛОТО* / *SWAMP* в українських та англійських пареміях

Лексема «болото» в лексикографічних джерелах позначає: 1) «грузьке місце з надмірно зволуженим ґрунтом, часто з стоячою водою та вологолюбною рослинністю»; «багно» (в 1 знач.), «трясовина»; 2) *тільки одн.* «розріджена внаслідок дощів, розтавання снігу та ін. земля на шляхах, стежках і т. д.»; «багно» (в 2 знач.), «грязюка». 3) *тільки одн., перен.* «усе те, що характеризується брудом, застоєм, відсутністю живої діяльності, ініціативи» [219]. Прикметно, що ця лексема функціонує в тих самих значеннях і в паремійних одиницях української мови: 1) *Аби болото, а жаби будуть* [214, с. 288]; 2) *Годі з болота паску спечи* [199, с. 532] 3) *Показує дорогу, а сам в болото лізе* [200, с. 54]. У цій паремії лексема «болото» в переносному значенні актуалізує сему аморальності, неправильного способу життя, тобто це словникове значення аналізованого номена збігається зі значенням, об'єктивованим у паремійному зразку. Характерно, що в низці українських паремій із компонентом *болото* складно диференціювати сему елемента рельєфу (болотистої місцевості) від речовини (грязюки): *Свиню легше вигнати з болота, ніж ледаря на роботу* [213, с. 451], *Не то кінь, що в болото увезе, а то, що з болота вивезе* [227, с. 330].

Лексема «болото» в англійській мові має чимало відповідників, зокрема: *swamp, bog, marshland, morass, mud, bottoms, fen, glade, marsh, mire, moor, polder, quag, slough, swale* [248]. Усі вони, окрім *mud*, позначають болотисту місцевість, проте між ними є певні семантичні відмінності. Розгляд семантики цих лексем, які вербалізують концепт *SWAMP* в англійському паремійному фонді свідчить про те, що така варіативність у вживанні назв болотистого елемента рельєфу не впливає на актуальне значення паремії, її афористичність, а лише служить образно-мотиваційною основою для кожної з них. Отож, слово «swamp» означає: 1) «an area of low-lying land that is frequently flooded, especially one dominated by woody plants, saturated with water»; 2) «a situation or place fraught with difficulties and imponderables». *Marsh* – це «low-lying wet land with grassy vegetation». *Bog* позначає «wet spongy ground consisting of decomposing

vegetation, which ultimately forms peat». Fen – «low-lying wet land with grassy vegetation». І лише лексема «mire» фіксує ті самі значення, що й її загальноживаний український відповідник, а саме: 1) «an area of wet, soggy, muddy ground»; 2) «Deep slimy soil or mud»; 3) «a disadvantageous or difficult condition or situation» [238], [246]. Отож, можна стверджувати, що синонімний ряд лексичної одиниці «swamp»представлений лексемами, які в основному містять сему 'елемент рельєфу', тобто стосується прямого значення лексеми «swamp».

Щодо української мови, то синонімами до слова «болото» у значенні «грузьке місце зі стоячою водою» є *багно*, *багнище*, *мочарі* мн. (одн. мочар), *баговиння* розм., *багнюка* розм., *багновище*, *твань*, *тванюка* розм. (болотисте тванисте місце, болотиста місцевість); *гниловоддя*, *прогній* (болотиста місцевість, покрита стоячою, затхлою водою); *моква* діал., *мокляк* діал., *мокрjak* діал., *мокра вина* діал. (грузьке, вологе місце, низина, залита водою); *руда* діал., *рудка* діал. (іржаве болото), *драговина* (грузьке, багнисте місце), *трясовина* (хистке, багнисте місце на колишній водоймі, поверхня якого поросла густою травою і мохом). Синонімами до слова «болото» як розмоклої землі є *грязюка*, *багнюка*, *твань*, *тванюка*, *бруд*, *багно* [28]. Таким чином, синонімний ряд лексеми «болото» теж продуктивний, однак між членами цього ряду існують певні смислові та стилістичні відмінності, що пов'язано з геокліматичними особливостями та етнічною неоднорідністю територій України. Доказом цього є діалектні назви болотистої місцевості. На відміну від англійської мови, в якій лексико-семантичні варіанти досліджуваного слова експлікують лише значення елемента рельєфу, переважна більшість українських найменувань болотистої місцевості стосується і першого, і другого прямих значень лексеми «болото».

Отже, в українській мові понятійний складник концепту *БОЛОТО* складають такі семантичні компоненти: 'грузьке місце', 'надмірна зволоженість', 'вологолюбна рослинність', 'стоячість води', 'грязюка' (особливо на дорозі), 'застійне середовище', а в англійській – 'низинна

місцевість', 'часта затоплюваність', 'наявність трав'янистої і/або деревної рослинності', 'ситуація чи місце повне труднощів'.

Щодо етимології лексеми «болото», вона має давні балтійсько-слов'янські корені. Слово *болото* походить від прасл. **bólto*, від якого утворилися й ст.сл. *блато*, рос. *болото*, білор. *балота*, болг. *блато*, сербохорв. *блато*, словен. *bláto*, чес. *bláto*, пол. *bloto* «грязюка, трясовина», влуж. *blóto* «грязюка, тина», н.луж. *bloto* «болотистий ліс, грязюка». Окрім цього, індоєвропейським етимомом досліджуваного слова є **bhol-/bhel-*, що означав «білий», і тому «болото» споріднене з лит. *báltas* «білий», д.прус. *Rythabalt*, алб. *baltë* «тина, болото, глина, земля», рос. *бель* «болото», пол. *biel* «болото» [205, с. 227]. Як бачимо, наведені відповідники лексеми «болото» містять такі семи, як «трясовина», «грязюка», «білий». Остання семантична ознака етимонів аналізованого слова вочевидь пов'язана з туманом, який здіймався над болотами і видавався нашим предкам білим.

За англомовними етимологічними джерелами, походження лексеми *swamp* пов'язане з сер.англ. назвою *sompe*, яка мала значення «болотиста місцевість» і розвинулася з сер.гол. *somp* чи с.н.герм. *sump*. Усі ці давні відповідники мають спільний індо-європейський корінь **swambho-*, що означав «грузький, гриб», і, відповідно, позначали «грузьку місцевість». Отже, англійське слово «swamp» у давнину вживалося лише для позначення болотистої місцевості як елемента рельєфу [241].

Для давніх і середньовічних народів болота виступали «захисниками». Племена, які проживали в болотистій місцевості, були захищені від раптових нападів ворогів, що забезпечувало порівняно спокійний розвиток господарства і ремесел. Окрім того, болотисті території були «годувальниками», адже завдяки багатій рослинності вони служили ідеальним місцем для випасу худоби і часто шляхом меліорації перетворювались на ефективні ділянки для заняття землеробством. Ці місця також приваблювали мисливців та рибалок. З VII ст. до н.е. до 17 ст. н.е. болота були джерелами видобутку болотної руди, яка використовувалась для виробництва заліза [85]. Історичні хроніки та археологічні знахідки свідчать про те, що древні міста Лондон і Київ

розташовувались на болотистих територіях. У давні часи Лондон був диким і пустельним місцем з декількома острівками на ньому. Перші документальні згадки про виникнення Лондона свідчать про ті часи, коли на місці Вестмінстеру було непрохідне болото. Саме на цьому місці був споруджений Вестмінстерський королівський палац. Київ як столиця Київської Русі також був заснований в місцевості, де колись розташовувалось «Козине болото». Сьогодні – це Майдан, головна площа Києва. А в давні часи це місце служило водопоєм для кіз. Про місце проживання слов'ян у болотистих місцевостях пише готський історик VI ст. Іордан: «Склавіни живуть від міста Новістуну і озера, яке називається Мурсіанським, до Донастра (Дністра), а на півночі до Вістули. Міста в них займають болота й ліси» [85].

Не лише окремі міста, але й інші історичні місцевості і регіони характеризувалися болотистим ландшафтом. В Україні – це Великий Луг. Великий Луг – історична назва місцевості, велетенських річкових плавнів, які колись існували на лівому березі Дніпра між Дніпром і Конкою. Плавні – це затоплені чи заболочені ділянки річок неподалік від гирла, зарослі листяним лісом, очеретом і рогозом, що мали площу понад 400 км². Уся ця місцевість належала Запорозькій Січі. У Великому Лузі козаки випасали худобу і знаходили в тутешніх плавнях та заростях добрий захисток. Тому саме завдяки заболоченості Великий Луг був символом безпеки й волі. Окрім топонімів, болотиста тематика також представлена в назвах етносів, які населяли Україну, зокрема дреговичі, одне із давніх східнослов'янських племен, утворене від слова «дрягва». Важливу роль відігравали болота і в культурі, і міфології кельтів. Саме на болотах кельти часто здійснювали різноманітні жертвоприношення богам.

Аналіз одиниць паремійних фондів української та англійської мов дає змогу виявити додаткові когнітивні ознаки та складові концептів *болото/swamp*, об'єктивовані прислів'ями, приказками та загадками, які містять у собі найменування цього об'єкту ландшафту. Характерно, що концепт *SWAMP* не є паремійно вербалізованим, адже майже не знаходимо англійських паремій з компонентом *swamp* або його синонімами в англійському корпусі.

На противагу англійському, в українському паремійному корпусі побутує значна кількість висловлювань із компонентом *болото*.

Спільними когнітивними ознаками, які розширюють понятійну складову досліджуваного концепту в зіставляваних мовах, є: 1) місце проживання деяких видів птахів і земноводних: *Гніздит сі як чайка на болоті* [199, с. 499], *Знає кулик своє болото* [227, с. 402], *Ходить як журавель по болоті* [200, с. 181], *Кожна жаба своє болото хвалить* [213, с. 394]; *The frog cannot out of her bog* [247, с. 224], *A pullet in the pen is worth a hundred in the fen* [250, с. 67]. Американське прислів'я вказує на те, що в заболочених водоймах північноамериканського континенту водяться такі представники дикої природи, як алігатори: *When you are up to your neck in alligators, it's easy to forget that the goal was to drain the swamp*. Ця паремія з'явилась в американському паремійному корпусі порівняно нещодавно, а саме в 1970 році, і розвинулась із фразеологізму «to drain the swamp», яке первісно означало «позбутися комарів, які разносять малярію», а згодом трансформувалося під впливом тогочасних політичних подій початку ХХ століття у США у значення «позбутися якогось негативного явища в суспільно-політичному житті країни», наприклад капіталізму, корупції чи тероризму.

2) в українській колективній свідомості *болото* асоціюється з такими свійськими тваринами, як свині, що полюбляють купатись та ритись в ньому: *Свиню легше вигнати з болота, ніж ледаря на роботу* [213, с. 451]; коні, які часто застрягають у цьому грузькому місці і неохоче вилазять із нього: *Журиється, як кобила, звернувши в болото* [214, с. 192], *Розмова, як з кобилов у болоті* [201, с. 51]. А як засвідчує англійський компаративний фразеологізм, болотисту місцевість населяють такі представники фауни, як зайці, які особливо полохливі ранньою весною, коли дерева і кущі ще голі і ніде сховатися від небезпеки: *As mad as a marsh hare* [247, с. 528]. Також воно часто затягує заблудлих корів: *It is a bare moor that he goes over and gets not a cow* [247, с. 29].

В англійській мові паремія з досліджуваним компонентом репрезентує болото як об'єкт осушування з метою покращення природних умов та

включення цих регіонів у сільськогосподарську діяльність: *When you are up to your neck in alligators, it's easy to forget that the goal was to drain the swamp.*

Етноспецифічними значеннями компонента *болото* в українських паремійних одиницях виступають такі його фізичні й функційні ознаки як: грузькість, здатність затягувати: *Срібло-золото тягне чоловіка в болото* [214, с. 117], *Гріх, що болото: чим далі, то все грузніше* [213, с. 85]; місце, з якого неможливо або надзвичайно важко вибратись, особливо без сторонньої допомоги: *В болото влізти легко, а назад хоть воли впрягай* [199, с. 159]; місце, в якому щось безслідно пропадає: *Кинув як у болото* [200, с. 334]; наявність неприємного запаху: *Не рушай болота, то не буде смердіти* [201, с. 75]; темного кольору: *Злото і в болоті блищить* [214, с. 115], *Збив го на болото* [199, с. 65]; інколи дає початок річці: *Насміялась річка болоту, а сама з болота витікає* [213, с. 389]; одне з місць видобутку золота та інших корисних копалин: торфу, залізної руди тощо: *За злото не єден лізе в болото* [214, с. 115].

За віруваннями слов'ян, зокрема давніх українців, болото було демонічним локусом, тобто небезпечним і нечистим місцем, де водились чорти [158: 38]. Стійкий зв'язок чорта з болотом виражається й на мовному рівні – в лексемі *нетеча*, яка має значення і «болото», і «чорт». Яскравим підтвердженням демонічних міфологічних і християнських уявлень про болото представників українського етносу виступає й чимала кількість паремійних одиниць: *В болоті не без чорта* [214, с. 287], *Коби болото, а чорти знайдуться* [214, с. 288], *У тихому болоті чорти плодяться* [213, с. 425], *І чорт багато грошей має, а в болоті сидить* [214, с. 288], *Править мов чорт болотом* [227, с. 188], *Як у болоті не без дідька, так у селі не без горілки* [227, с. 465] та інші. Інколи місце перебування чорта прямо не називається, а імплікується його евфемістичною назвою: *Той, що болотом трясе* [199, с. 160], *З ним не виведе справи й той, що у болоті* [227, с. 152.].

Образний складник концепту *болото*, репрезентованого в українських пареміях, досить багатий і негативно конотований. Компонент *болото* у дієслівних словосполученнях, які актуалізують сему руху з, по чи в цей природний об'єкт, зокрема – *залізти/скинути/тиснути в болото, вилазити,*

тягти з болота, – постає символом біди, скрутного становища, клопотів, несприятливих обставин у житті: *В болото влізти легко, а назад хоть воли випрягай* [199, с. 159], *Не то кінь, що в болото увезе, а то що з болота вивезе* [227, с. 330], *Він і не вилазит з болота* [199, с. 159], *Не вір кобилі в дорозі, бо серед болота скине* [199, с. 336], *Свій свого тягне з болота сухого* [201, с. 91], *Вже му й вух не видно з того болота* [213, с. 241], *Голота не вилізе з болота; ...все вилізе з болота* [214, с. 214], *Хто в болото лізе, того ще й підопхнуть* [213, с. 275], *Свій свому лиха не мислить, як побачить на сухому, то в болото тисне* [227, с. 419]; *Випхали за нього заміж, як у болото* [213, с. 72], *Золото без розуму – болото* [213, с. 325], *Допоміг йому з калюжі в болото* [214, с. 84], *Хто по кладці мудро ступає, той ся в болоті не купає* [200, с. 354], *По самі вуха в болоті* [213, с. 241], *З болота го витяг* [199, с. 159]. Мовна свідомість носіїв англійської мови теж сприймає болото як біду, безвихідне положення, що об'єктивується наступними фразеологізмами: *to leave in the mire* [247, с. 534], *Dun in the mire* [247, с. 534], що буквально перекладається як «лоша в болоті», а його переносне – «халепа».

В українських пареміях болото протиставляється воді, як погана людина – добрій: *Не сміється вода з болота, лиш болото з води* [199, с. 366]. Значення 'зла людина' лексема «болото» реалізує і в таких пареміях: *Говори до того, що в болоті сидить* [199, с. 507], *Муж і жінка – то одне болото* [213, с. 100], *Не рушай болото – то не буде смердіти* [201, с. 75]. Не лише вода уособлює високоморальну людину в пареміях української мови, але й золото, які протиставляються болоту: *Золото і в болоті блищить* [214, с. 115] – добра чи талановита людина помітна усюди, вона проявляє свої позитивні риси навіть в несприятливих обставинах. У паремії *У тихому болоті чорти водяться* [213, с. 425] шляхом метафоричного переносу образ тихого болота виступає характеристикою ззовні спокійної, сумирної людини, яка може мати підступні плани і бути здатною на негарні вчинки.

Частотними є паремії, у яких болото виступає локусом, де безслідно щось пропадає, і тому вони передають метафору безповоротності, змарнування чогось назавжди: *Кинув як у болото* [200, с. 334], *Та як би взяв гроші та в*

болото верг [199, с. 667], *Таке купив, ліпше би був гроші в болото верг* [200, с. 43]. За уявленнями українців, болото може бути місцем сховку, однак лише матеріальних речей, а не абстрактних, таких як гріх: *Гріх не сховаєш у міх, не затопчеш у болото* [214, с. 313]. Фразеологізм *затоптати у болото* означає «приховати щось».

Внутрішня форма українських паремій передає уявлення про болото як ареал проживання певних представників фауни, як жаба, кулик, а також місце, де водиться нечиста сила. Ці зооніми, як і лексеми «чорт» і «болото» отримують негативну оцінку в пареміях, символізуючи недобросовісних, непорядних людей (жаба, кулик, чорт), які завжди хочуть скористатись з якоїсь нечистої, поганої справи (болото), лиш би була нагода: *Аби болото, а жаби будуть; а жаби будуть – а чорти наскачуть* [Н:259], *Коби болото, а чорти будут* [199, с. 160], *Аби болота, то чорти будуть, а як побренькачі, то будуть послухачі* [214, с. 119]. Паремія *В болоті не без чорта* [214, с. 287] висловлює переконання, що завжди є ініціатори поганих справ.

Контекстуально, у поєднанні з дієсловом *лізти/влізти* цей компонент є символом неправильного чи аморального способу життя, шкідливих звичок, поганого впливу: *Не лізь до болота не будеш мити ноги* [213, с. 275], *У таке-м болото вліз, що аж самому встидно* [199, с. 160], *Хто в болото лізе, той ся покаляє* [199, с. 161] – тобто, хто вдається в компанію зі злими, той і сам здобуде лиху славу, *Срібло-золото тягне чоловіка в болото* [227, с. 104], *Срібло-золото обмінюється в болото* [214, с. 117], *За злото не єден лізе в болото* [200, с. :262] – для зиску продає свою честь; *Видющий у болото не влізе* [213, с. 266], *Хто в болото лізе, того ще й піхнуть* [199, с. 166] – хто самохіть пхається до лихого, завжди знайдуться ті, що будуть його заохочувати; *Ледвом-м сі отріс із того болота* [199, с. 160] – каже той, хто нарешті позбувся поганої компанії або загалом несприятливих обставин; *Вилізай дідьку з болота!* [199, с. 159] – жартують, коли хтось тягне чоловіка з поганої компанії. Болото порівнюється з гріхом за властивістю затягувати: *Гріх, що болото: чим далі, то все грузніше* [213, с. 85]. Словосполучення *в болото лізти* означає «робити дурощі, вчиняти помилкові дії»: *Коли п'яний, то лізь в болото, а не зачіпай*

[213, с. 433], *Жени жабу дорогов, а вона все в болото лізе* [200, с. 125] – кажуть про вперту людину, яка не прислухається до порад, а потім жалкує про це; *Колис дурний, то лізь у болото* [200, с. 98], *Показує дорогу, а сам в болото лізе* [213, с. 275] – йдеться про необачність людини або й лицемірство, про розходження в словах і діях.

Болото в паремійній картині світу символізує ‘своє місце, хоч неприглядне і малопривабливе’, але рідне, а тому дорожче за чуже; чи справу, якою займаєшся: *Кожна жаба своє болото хвалить* [213, с. 394], *Де живеш, куличе? – В болоті. – Там же погано. – Я привик* [227, с. 345]. Паремія *Знає кулик своє болото* [227, с.462] звучить як іронія щодо людини, яка переоцінює свої можливості і вихваляється своїми справами, знаннями, здобутками в своїй сфері діяльності.

Узаємозв’язок *чорт – болото* реалізується в пареміях, які побудовані на зіставленні негативних явищ, таких як чорт в болоті і п’яниця в сім’ї / в селі: *Як у болоті не без дідька, так у селі не без горілки* [213, с. 441], *В болоті не без чорта, в сім’ї не без п’яниці* [213, с. 432].

Велика кількість паремійних одиниць із компонентом *болото* спроектовані на характеристику людини, її рис характеру та поведінку; у них засуджуються зарозумілість, насмішкуватість: *Насмівалась верша з болото, коли оглядиться, аж сама в болоті* [199, с. 217] (верша – плетена з лози риболовна сітка, що має форму лійкоподібної корзини), *Насміхавсь кулик болоту, та й сам ж туди у воду* [227, с. 359]; нав’язливість, настирливість: *Вчепився мене, як біда болота;* п’янство: *Вліз у болото тай качає ся як свиня* [199, с. 159], *Хороший як свиня в болоті* [227, с. 494]; впертість, лицемірство: *Другим дорогу показує, а сам болото бриде* [П-90:416], *Показує дорогу, а сам в болото лізе* [227, с. 45]; скупість, жадоба до матеріального збагачення: *І чорт багато грошей має, а в болоті сидить* [214, с. 288], *Чорт більше має, та в болоті сидить* [214, с. 288], *За злото не єден лізе в болото* [214, с. 115]; ледарство, плаксивість: *Свиню легше вигнати з болота, ніж ледаря на роботу* [П-90:451], *Болото аж розкисло* [199, с. 159] – про ледачого, плаксивого чоловіка; легковажність, байдужість: *Журиться, як кобила, звернувши в болото* [214, с. 192];

ненадійність, хитрість: *З ним не виведе справи і той, що у болоті* [227, с. 152]; нахабність: *Сидить, як чорт на грошах в болоті* [227, с. 160]; сердитість, надмірна вимогливість, знуцання над іншими: *Править як чорт болотом* [227, с. 182]; самозакоханість, чванькуватість: *Коли свиня в болоті, то мовить, що красна* [Фр.3:84].

Компонент *БОЛОТО* у поєднанні з зоонімами вербалізує негативно марковані колективні уявлення про особливості людського мовлення: *Бабрає ся в тім, як свиня в болоті* [199, с. 47] – детально та залюбки розповідати про щось нецікаве або малоприємне; *Розмова як із кобилою в болоті* [201, с. 51] – недоречна та даремна розмова; *Бовтнув як жаба в болото* [227, с. 511] – «сказав дурницю»; *Булькоче як дідько в болоті* [199, с. 810] – про невизначене мовлення п'яниці.

У болоті важко пересуватися навіть тим істотам, які населяють його, зокрема жабі. Тому когнітивний сценарій важкого пересування лежить в основі паремії *Лізе, як жаба по болоту* [200, с. 475] – тобто про когось, хто повільно і ліниво рухається. І лише журавель завдяки довгим кінцівкам і чорт з надлюдськими силами здатні з впевненістю і легкістю рухатись у цій водоймі. Тому паремії *Ходить як бузько по болоті* [201, с. 363] передає сему гордовитої, впевненої ходи, а *Ганя як чорт по болоту* [227, с. 171] – надмірної біганини, безпричинної метушні. Англійський компаративний фразеологізм *as mad as a marsh hare* позначає поведінку несамовитої людини, яка кидається і не може знайти собі місця.

У загадках докус *болото* у поєднанні з іншими антропоморфними, зооморфними чи антропонімічними компонентами служить для загадування істот, які проживають у ньому, небесного світила, частини тіла. Прикметно, що іменник *болото* функціонує в цих висловлюваннях у ролі обставини місця чи руху: *У болоті плаче, а з нього не йде (Кулик)* [231, с. 116], *Без рук, без ніг, без голови, без рота, п'є і плаває в болоті (Амеба)* [231, с. 126]. *Підкотивши своє штаня, опустився він із стайні, влаштувався на роботі у найближчому болоті (Лелека)* [231, с. 112], *Насеред болота лежить кусок золота (Місяць)*

[231, с. 13], *Лисий віл через болото рив (Небесне світило)* [227, с. 637], *Лежить колода серед болота, не гниє і не ржавіє (Язык)* [Ш:136].

Ціннісний складник концептів *БОЛОТО / SWAMP* репрезентований широкою амплітудою негативних значень й оцінок, проте в українському паремійному фонді зафіксована паремія, яка надає позитивної конотації лексемі «болото», оскільки цей локус виступає сільськогосподарським угіддям для вирощування зернових культур: *Укинь мене у болото, а я тебе уберу в золото, Топчи мене в болото, то буду як золото (Ніби ячмінь промовляє як його сіють)* [227, с. 452]. Болото в зіставлюваних мовах також уособлює своє середовище, рідних чи близьких людей, свою сферу діяльності, те, що добре знайоме: *Кожна жаба своє болото хвалить* [213, с. 394]; *The frog cannot out of her bog* [247, с. 224] – людина не може змінити свою сутність, свій характер і звички. Водночас спільною в українській та англійській лінгвокультурах є семантика болота як далекого, небезпечного і недоступного місця, що підтверджують паремійні зразки: *Гніздиться як чайка на болоті* [199, с. 649], *Сидить як кулик на болоті; Better wed over the mixen than over the moor* [247, с. 57]; *A pullet in the pen is worth a hundred in the fen*, українським відповідником якого є *Краще синиця в руках, чим журавель в небі*. Ціннісний складник представлений також означеннями *тихе та bare*.

Окрім власне прислів'їв і приказок із лексемою «болото», в українській мові побутують й інші різновиди паремій, зокрема жартівливі побажання та прокльони: *Най тя Бог провадит і в найбільше болото посадит* [199, с. 131] – «жартівливе прощання з непожаданим гостем»; *Коли-сь п'яний, то лізь у болото, а не зачіпай* [200, с. 814], *Иди в трісці та в болото!* [200, с. 304] – кажуть чоловікові, що не тримається хати, а йде кудись під ніч; *Щоб тебе понесло по нетрях та болотах!* [227, с. 191]. Як бачимо, прокльони в основному адресовані людині, яка перебуває в нетверезому стані, і містить побажання забиратися до болота як місця перебування чорта і інших нечистих істот, яким уподібнюється п'яна людина. В українському паремійному фонді знаходимо й каламбури, жартівливі висловлювання у формі стислих анекдотів з цим локативом: *Унав в гаразд, як сливка в болото* [227, с. 111] – тобто потрапив

в біду; *Де ідеши, чорте? – Болото палити. – Не буде горіти! – Добре мені пакість зробити* [214, с. 287] або його частково різнообразний аналог – *Івасю, куди йдеши? – Болото палити. – Дурню, мокре, не буде горіти. – Аби пакість зробити* [200, с. 287]; *Де живеш, куличе? – В болоті. – Там же погано. – Я привик* [227, с. 245].

В українському паремійному корпусі зафіксовано 135 паремійних одиниць (12%) з лексемою «болото», в англійському – 17 паремій (2%) з лексемою «swamp» чи її синонімами.

Отже, концепт *БОЛОТО* є ключовим у побутовій свідомості носіїв української мови, про що свідчить різноаспектна об'єктивація цього образу в паремійній картині світу та значна кількість українських паремійних зразків з назвою цього елемента рельєфу на протигагу українським. Проте усі паремійно вербалізовані смисли – вкрай негативні, що мотивовано давнім міфологічним світоглядом українців, які пов'язували болото з нечистою силою, а тому все, що його стосується, отримує пейоративну оцінку й переосмислюється в негативному ракурсі. І лише одна паремія розцінює болото як агрокультурну ділянку. Англійський паремійний корпус, навпаки, вкрай бідний на паремії на позначення цього ландшафтного концепту, що проте не нівелює його значущості для носіїв мови, адже лексема *swamp* має багатий синонімний ряд. Англійські паремії зі згаданим компонентом, як і українські, передають лише негативні значення.

Висновки до розділу 4

Концепти *MOPE / SEA* отримали широку об'єктивацію як в українській, так і в англійській мові, проте *SEA* частотніше вербалізований в англійських пареміях. Можна стверджувати, що море належить до базових англійських етнокультурних концептів представників англійської лінгвокультури, що мотивовано географічним положенням як Британії, так і США. На значущість цього концепту для англійського етносу вказує значна кількість паремій, які передають прикмети та настанови поведінки людини в морі. За давньою етимологічною версією, спільногерманська назва душі вважається похідною від

спільногерманської назви моря, а отже, спостерігаємо деяку сакралізацію поняття *sea*. Ще одним чинником значущості концепту *SEA* для англійців, є його здебільшого позитивна або нейтральна маркованість у пареміях, на відміну від концепту *МОРЕ* для носіїв української мови, для яких воно уособлює насамперед лихо, небезпеку, біду. Свідченням цього є репрезентативність групи паремій, символічне значення яких базується на взаємозв'язку *more – gore* (понад 30 одиниць).

Вербалізатором концепту *PIKA* в українській мові є однойменна лексема, а в англійській «river» і «stream». Ці концепти є достатньо релевантними для обох етносів, про що свідчить різнобічна об'єктивація цих концептів у паремійних корусах української та англійської мов, побутування низки варіантів паремій. Концепт *PIKA* найчастіше об'єктивується в загадках, в яких цей просторовий номен виступає предметом загадування. Найчастотнішим значенням лексеми «river» в пареміях англійської мови є 'небезпека' цієї водної стихії.

Концепт *БОЛОТО* є ключовим у побутовій свідомості носіїв української мови, адже в англійському паремійному фонді майже немає паремій із цим компонентом. Усі паремійно вербалізовані смисли концепту *БОЛОТО* – українські негативні, що мотивовано давнім міфологічним світоглядом українців, які пов'язували болото з нечистою силою (звідси частотність паремійно об'єктивованого взаємозв'язку *чорт – болото*), а тому все, що його стосується, отримує пейоративну оцінку й переосмислюється в негативному ракурсі. І лише одна паремія кваліфікує болото як агрокультурну ділянку. Найчастотніше національно-культурне значення лексеми болото є 'аморальне середовище' та 'неправильний спосіб життя'.

Основні положення розділу висвітлені у публікаціях автора [124; 126; 188].

ВИСНОВКИ

1. Національно-культурні компоненти семантики паремій із досліджуваними складниками-концептами виявляються як через пряме значення аналізованих одиниць, так й алегорично. В українській та англійській мовах побутують паремії з локусами, в яких етнокультурна семантика реалізується через пряме значення, яке здебільшого пов'язане тільки з описом специфіки ландшафту – його фізичних чи функційних характеристик. Базові (денотативні) концептуальні ознаки об'єктів природного простору слугують основою для формування метафоричних сем.

2. Пряме значення паремій із компонентами-назвами ландшафтних об'єктів відображає практичний, господарсько-побутовий досвід представників зіставлюваних лінгвокультур, а також давні міфологічні уявлення чи християнський світогляд. Вони передають спостереження, правила, заборони, поради, прикмети, дотичні до цих природних об'єктів. Багато з них втратили своє пряме значення й об'єктивують морально-етичні цінності та настанови.

3. У досліджуваних мовах зафіксовані повні та часткові відповідники, проте більшість паремій не мають еквівалентів з ідентичною образно-семантичною структурою, що свідчить про розбіжності в перцептивно-образному сприйнятті світу представниками українського та англомовних етносів.

4. В українській мові засвідчено 1127 паремійних одиниць, в англійській – 836. Найчастотнішими в українському паремійному корпусі є лексеми: 1) *ліс* (327 / 29%); 2) *гора* (236 / 21%); 3) *поле* (192 / 17%); в англійському паремійному корпусі: 1) *mountain* (259 / 31%); 2) *sea* (201 / 24%); 3) *wood* (142 / 17 %). Інші лексеми мають нижчу частотність: в українських пареміях: *море* (147 / 13%), *болото* (135 / 12%), *річка* (90 / 8%); в англійських пареміях: *river* (125 / 15%), *field* (92 / 11%), *swamp* (17 / 2%). Ці ж лексеми в основному переважають при кількісному аналізі етнокультурних компонентів значень: *поле* (27 сем), *ліс* (24 семи), *гора* (21 сема), *море* (20 сем), *ріка* (15 сем), *болото* (12 сем); *sea* (19 сем), *mountain* (18 сем), *field* (16 сем), *wood* (13 сем), *river*

(12 сем), *swamp* (8 сем). Характерною відмінністю українських паремійних одиниць від англійських, які позначають об'єкти природного простору, є достатньо широка об'єктивація концепту *БОЛОТО*, на відміну від англійського концепту *SWAMP*, який вкрай рідко вербалізується в англійських пареміях, що не може пояснюватися особливостями рельєфу Британії та території США, адже значні площі цих країн є болотами.

5. Ландшафт території, на якій проживає певний етнос, значно впливає на формування його світогляду, національного характеру, суспільного устрою, традицій і звичаїв. Цей факт підтверджується спільними компонентами ключових концептів української та англійської мов – *ГОРА* та *ЛІС*, – що пов'язано ландшафтною подібністю, населених цими народами. І в українському, і в британському та американському ландшафтах значне місце займають ліси та гори, що відобразилося в частотності цих просторових концептів у паремійних одиницях зіставляваних мов.

6. Ще одним підтвердженням факту впливу природного середовища на побутову свідомість слугує значущість концепту *ПОЛЕ* для українців, а *SEA* – для носіїв англійської мови, які займають домінуючі позиції за чисельністю в національних паремійних корпусах. Більша частина території України вкрита полями, степами, в основі яких лежить родючий ґрунт – чорнозем, що вплинуло на формування національного світогляду, способу життя, звичок, мислення та відобразилось у пареміях, а острівне розташування країн Британії і територія США, оточена морями й океанами, зумовили релевантність концепту *SEA* для носіїв англійської мови.

7. Найчастотнішими спільними етнокультурними значеннями лексем, що позначають елементи рельєфу, є: 1) середовище існування представників фауни: *ліс, wood* (тварин, птахів); *поле* (тварин, птахів), *гора, mountain* (тварин); *море, sea* (птахів, риби); *ріка, river* (риби); *болото* (птахів, земноводних); 2) місце пересування: *поле, field*; *ліс, wood*; *гора, mountain*; *море, sea*; *ріка, river*; 3) місце, де випасається худоба: *поле, field*; *ліс*; *гора, mountain*; 4) природний ресурс для забезпечення людської життєдіяльності: *поле, field*; *ліс, wood*; *море, sea*; *ріка, river*; 5) місце перебування нечистої сили: *ліс*; *гора*; *sea*; *болото*;

б) місце спостережень за погодою: *поле, field; ліс; sea*; 7) небезпечне місце: *поле; ліс, wood; море, sea; ріка, river; болото, swamp*; 8) велика кількість, багато: *ліс, wood; гора, mountain; ріка*; 9) біда, труднощі: *поле; ліс; гора, mountain; море, sea; ріка; болото, swamp*; 10) чуже, далеке: *поле, field; ліс, wood; гора, mountain; море, sea; болото, swamp*. Етноспецифічні культурно детерміновані значення номінацій природних об'єктів, об'єктивовані в пареміях зіставлюваних мов, є також як прямими, так і метафоричними, і передають колективні уявлення про природні умови життя, особливості господарювання, історію, звичаї, ритуали.

8. Ядерною семою концептів *ПОЛЕ / FIELD* у зіставлюваних мовах є 'оброблена чи необроблена ділянка землі', а периферійною – 'поле як місце битви'. Паремійний рівень української та англійської мови вербалізує такі спільні когнітивні ознаки концептів *ПОЛЕ / FIELD*, які доповнюють його понятійний складник і, відповідно, корелюють із національно-культурними значеннями: 'місце пересування', 'джерело забезпечення людини їжею', 'об'єкт сільськогосподарської праці', 'місце, яке приносить врожай', 'де ростуть трави, ягоди, злаки', 'пасовисько', 'місце битв', 'місце спостережень, пов'язаних із прогнозом погоди' Аломорфними денотативними ознаками концепту в українській мові є 'поле як середовище проживання диких тварин і птахів', 'місце обману, труднощів', 'місце важкої праці кріпаків та наймитів', 'ознака достатку, багатства', 'об'єкт замилювання'. В англійській мові: 'місце вигулювання собак', 'місце полювання'. Образний складник репрезентований спільним значенням: поле – 'жива істота', що є відгомонам міфологічних уявлень давніх українців та англійців. Додатковими метафоричними когнітивними ознаками, вербалізованими пареміями української мови виступають: поле – 'воля', 'свобода', поле – 'неволя', поле – 'життя', поле – 'країна', 'батьківщина', поле – 'обман', 'нещастя'. Словообраз *чисте поле* містить семи 'воля', 'далеко', 'будь-де', *вітер в полі* – 'нездійсненність', 'спритність', 'легковажність'. Ціннісний компонент представлений національно-культурними значеннями: 'чуже', 'чуже, яке краще за своє'.

9. Понятійник складник концептів ЛІС / WOOD формують такі ізоморфні когнітивні ознаки як: «велика площа землі, заросла деревами і кущами», «дерева, які ростуть на такій площі», «зрубані дерева як будівельний матеріал». Паремійно вербалізований понятійний складник концептів *ЛІС / WOOD* в зіставлюваних мовах складають такі спільні концептуальні ознаки: 'ліс як напрямок руху', 'місце, де відбувається переміщення', 'де можна заблукати', 'середовище існування диких тварин, птахів' (частотним є взаємозв'язок *вовк-ліс*), 'природно-сировинний ресурс для ведення господарської діяльності та харчування' (деревина, дрова, інші матеріали для робіт, гриби, ягоди, горіхи). Специфічними значеннями лексеми «ліс» для української етнокультури є 'місце, де випасається худоба', 'ділянка, яка межує з полем і часто піддається зрубванню з метою ведення польових робіт', 'місце, в якому мешкають потойбічні міфічні істоти і нечиста сила', 'місце відпочинку', 'віддалене місце', 'джерело прибутку', 'панська власність', 'непридатність для обробітку', 'об'єкт спостереження за погодою'. Етноспецифічною для англійських паремій є сема 'цілюща зона'. Образний складник об'єктивований в зіставлюваних мовах метафоричним значенням: 'ліс – суспільство'. Універсальними метафорами лісу виступають: 'ліс – суспільство', 'ліс – неосвіченість', 'ліс – погане середовище', 'ліс – ризикована справа', 'велика кількість'. Ціннісний складник актуалізований семами 'чуже', 'далеко'.

10. Понятійний складник концептів *ГОРА / MOUNTAIN* складає семантична ознака 'природне підвищення поверхні землі', проте аломорфним компонентом значення лексеми «гора», виявленим у ході дослідження етимонів відповідної лексеми, є сема 'поросла лісом', що не відображено в семантичній структурі лексеми «mountain». Понятійний складник доповнюють такі ізоморфні ознаки, об'єктивовані зіставлюваними пареміями: 'критерій висоти', 'великий простір', 'незрушність', 'місце пересування', 'природне середовище існування звірів', 'місце випасу худоби'. Українські паремії здебільшого передають уявлення про гору, позбавлену деревної рослинності, у той час в англійських вона вкрита деревами, які є цінним сировинним ресурсом. Образний компонент представлений універсальними значеннями, в основі яких

лежить амбівалентне трактування гори, яке корелює з опозицією *щастя* – *біда*. Тобто гора – це й *щастя* / *багатство* і *біда* / *бідність*. Гора в пареміях обох мов реалізує квантитивну метафоричну ознаку ‘велика кількість чогось’, ‘великий об’єм’. Характерними для української лінгвокультури є образні значення – ‘щось цінне’, ‘щось нереальне’, ‘нерозумна людина’, ‘молодість – старість’ а для англійської – гора – ‘праця’, ‘повсякденне життя’, ‘підтримка’. Ціннісний складник досліджуваних концептів в українській та англійській мовах представлений семами ‘чуже’, ‘далеко’.

11. Понятійний складник концептів *MOPE/SEA* утворює ізоморфна когнітивна ознака ‘великий водний простір із солоною водою, який оточений суходолом’, ‘масив прісної води’. Аломорфними денотативними ознаками моря в англійській мові є: ‘стан водного простору’, ‘велика хвиля’, ‘морська професія’. Паремійний рівень зіставляваних мов розширює понятійний складник концептів *MOPE/SEA*: море – великий простір, зокрема воно характеризується як глибоке, широке, безкрає. Море виступає також джерелом життя рік й озер, воно слугує водоймою, джерелом води для побутово-господарських цілей. Море – ареал проживання розмаїття видів риб і птахів, місце риболовлі як одного з основних способів здобуття їжі, джерело достатку, заробітку. У колективних уявленнях носіїв англійської мови професія моряка є прибутковою та почесною. У численних українських та англійських пареміях море виступає небезпечним та непередбачуваним своїми наслідками місцем: у ньому тонуть люди й кораблі, особливо під час шторму. У пареміях обох мов вербалізується опозиція *море* – *земля*, яка базується на критерії безпеки. В українських загадках море здебільшого виступає об’єктом переміщення. Через його образ у поєднанні з елементами зооморфного та антропоморфного кодів загадуються предмети побутового вжитку, а також космоніми сонце та місяць. Образний складник представлений такими аломорфними значеннями: море – це ‘біда’, ‘небезпека’, ‘значні труднощі’, інколи навіть безвихідна життєва ситуація, велика кількість чогось, великий об’єм, часто реалізований через узаможв’язки *море* – *калюжа*, *море* – *ложка*, *море* – *сльоза*, тобто виступає еталоном максимальної величини, що відповідає свідченням

лексикографічних джерел. Аломорфним значенням в українських пареміях є темпоральна ознака ‘довго’, ‘безстрашність’, ‘невиправданий ризик’, ‘основне’. Словосполучення *дно моря/bootomless sea* є метафорами безповоротності, невинності вчинків, а також смерті. Ціннісний складник в українській мові має такі аломорфні ознаки: море – це ‘чужий простір’, ‘далекий простір’. Ця сема актуалізується за допомогою прийменникового словосполучення *за морем, за море*, яка отримує різнополюсну оцінку в пареміях. Цінність моря є амбівалентною як для українців, так і для носіїв англійської мови. З одного боку, море дає змогу заробити на життя, риба є основою харчування, а з іншого, – становить небезпеку для людини.

12. Спільною денотативною семою компонентів *ріка / river* є «водний потік великого розміру, що тече в певному напрямку». Відмінною денотативною семою компонента *river* є «великий потік». Проте ядровою семою етимонів лексеми «ріка» була ‘течія, потік’, а сема ‘берег’ домінувала у структурі слова «river». Конкретизують понятійний складник у зіставлюваних мовах такі спільні когнітивні ознаки досліджуваних концептів, які корелюють з фізичними та функційними параметрами аналізованого об’єкту: безперервність руху, мінливість вод, наявність приток, звивистість русла, початок із джерела, шумливість течії, початок із джерела чи струмка, впадіння в море чи океан, наявність у ній твердих гірських порід і ґрунту. Додатковими ізоморфними ознаками, які входять до понятійного складника, є місце пересування, яке в українській колективній свідомості є амбівалентним, а в англійській – це значна перешкода при пересуванні, яка наражає на небезпеку того, хто її долає. Англійські паремії закликають переходити річку під час відпливу, і, як й українські, закликають бути пильними під час її перетину. В уявленнях носіїв обох мов тиха ріка зазвичай глибока, а тому оманлива й небезпечна, а бистра, хоча шумлива, не завдає жодних збитків і не розцінюється як загрозна стихія. Аломорфні метафоричні значення ріки зафіксовані також у лексикографічних працях: ‘процес протікання чогось’, ‘велика кількість чогось’. Рух води в ріці в пареміях української та англійської мов зіставляється з перебігом і минущию життя, невідворотністю долі, мінливістю життєвих обставин,

швидкоплинністю. Спільними для обох лінгвокультур є зіставлення в пареміях компонентів *pika/river* та інших назв водного простору, які об'єктивують опозиційні семи *великий – малий*, і передають квантитивну ознаку. Лексема «river» в англійських пареміях імплікує значення 'складна ситуація', образно-мотиваційною основою якого є важке, часто неможливе переміщення через річку. Символом небезпечної ситуації в українців є бистра вода, а в носіїв англійської мови – глибока. В англійських пареміях *still river* уособлює ліниву, бездіяльну людину, а працювиту та завзяту, яка досягає значних успіхів у житті у проаналізованих одиницях обох мов символізує *прудка річка*. *Тиха вода* негативно маркована в зіставляваних мовах. І лише в українській етносвідомості словообраз *тиха вода* позначений позитивною маркованістю, адже так говорять про людину спокійної, розважливої та чутливої вдачі. Як українські, так й англійські паремії протиставляють глибоку воду неглибокій, як розумну і скромну людину – дурній і хвальковитій. Ціннісний складник концептів *PIKA/RIVER* репрезентований такими ознаками: в українській мові вона невід'ємний ресурс у веденні домашнього господарства, а також слугує місцем для відпочинку, розваг; англійські паремійні зразки експлікують уявлення про річку як локус для напування худоби. Спільною характеристикою ріки є наявність у ній риби. Як засвідчують паремії української мови ріка є передусім джерелом найважливішого засобу існування людини – води.

13. Денотитивними семами концепту *БОЛОТО* є «грузьке місце знадмірно зволеним ґрунтом, часто з стоячою водою та вологолюбною рослинністю», «бруд», «грязюка», «застійне середовище», а концепту *SWAMP* – «надмірно зволена низинна ділянка суходолу, яка часто затоплюється і вкрита деревною рослинністю», «застійне середовище». Сема «грязюка» входить лише до семантичної структури лексеми «mire». Універсальними когнітивними ознаками досліджуваного концепту, виявленими в зіставляваних пареміях, є: 'ареал проживання деяких видів птахів, земноводних', 'улюблене місце певних свійських тварин', 'агрокультурна ділянка', 'недоступне та небезпечне місце'. Спільним метафоричним значенням аналізованих компонентів є 'біда', 'лихо'. Аломорфними значеннями лексеми «болото» є 'неморальна людина',

‘аморальне середовище’, ‘неправильний спосіб життя’, ‘безповоротність’. Ціннісний складник представлений ізоморфною когнітивною ознаками: ‘своє середовище, хоч і побавлене цінності’, а також ‘чужий та далекий простір’.

Перспективу дослідження вбачаємо в подальшому аналізі ізоморфних та аломорфних культурно зумовлених значень лексем, що позначають об’єкти природного простору, в українському та англомовному художніх дискурсах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ажнюк Б. М. Англійська фразеологія в культурно-етнічному висвітленні. К. : Наук. думка, 1989. 134 с.
2. Ажнюк Б. М. Мовні явища як етнокультурна цілісність. *О. О. Потебня і проблеми сучасної філології* : зб. наук. праць. К. : Наукова думка, 1992. С. 26–43.
3. Алефиренко Н. Ф. Фразеология и паремология : учебное пособие для бакалаврского уровня филологического образования. М. : Флинта: Наука, 2009. 344 с.
4. Ахундов М. Д. Концепции пространства и времени : истоки, эволюция, перспективы. М. : Наука, 1982. 221 с.
5. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. Воронеж : Изд-во Воронежского государственного университета, 1996. 103 с.
6. Барабаш Ю. Я. «Місцерозвиток», або Чи знаєте ви українську ніч? (Національний ландшафт як ментальний чинник. М. Гоголь). *Філософська і соціологічна думка*. 1994. № 7–8. С.135–145.
7. Баран Я. А. Фразеологія у системі мови: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.15 / Прикарпатський у-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 1998. 32 с.
8. Барилова Г. К. Українська етнолінгвістика : навч. пос. для студентів вищ. навч. закладів. Луганськ : Видавництво «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2011. 228 с.
9. Барли Н. Структурный подход к пословице и максиме. *Паремнологические исследования* : сб. статей. М., 1984. С. 126–148.
10. Бартминьский Е. Этноцентризм стереотипа. Польские и немецкие студенты о своих соседях. *Славяноведение*. 1997. № 1. С. 12–25.
11. Благова Г. Ф. Пословица и жизнь : личный фонд русских пословиц в историко-фольклористической ретроспективе. М.: Издательская фирма «Восточная литература РАН», 2000. 222 с.

12. Близнюк О. О. Концепти *життя і смерть*: лінгвокультурологічний аспект (на матеріалі паремійного фонду української та італійської мов): автореф. дис. ...канд. філол. наук 10.02.17 / Київський нац. лінгвіст. у-т. К., 2008. 20 с.

13. Булашев Г. О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: космогонічні українські народні погляди та вірування. К. : Довіра, 1993. 415 с.

14. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / пер. с англ. А. Д. Шмелева; под ред. Т. В. Булыгиной. М. : Школа «Языки русской культуры», 1999. 776 с. URL: <http://search.rsl.ru/ru/catalog/record/598629>.

15. Воловик В. М. Етнокультурні ландшафти : регіональні структури і природокористування. Вінниця : ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. 464 с.

16. Войцева О. Вербализация концепта «море» в фольклорной картине мира русских и поляков. *Мова*. 2010. № 15. С. 68–73.

17. Воркачев С. Г. Концепт как «зонтиковый термин». *Язык, сознание, коммуникация*. Вып. 24. Москва, 2003. С. 5–12.

18. Воркачев С. Г. Концепт счастья : понятийный и образный компоненты. *Известия РАН. Серия литературы и языка*. 2001. Т. 60, № 6. С. 47–58.

19. Воркачев С. Г. Методологические основания лингвоконцептологии. *Теоретическая и прикладная лингвистика* : межвуз. сб. науч. трудов. Вып. 3. Воронеж, 2002. С. 79–95.

20. Воропаева Г. С. Знаково-символические системы культуры та етнічна свідомість. *Язык и культура* : доклады III международной конференции. К. : Изд-во Киевского университета, 1994. С. 87–94.

21. Гак В. Г. Фразеорефлексы в этнокультурном аспекте. *Филологические науки*. 1995. № 4. С. 47–55.

22. Галинська О. М. Природний код культури в українських і англійських інтертекстуальних фразеологізмах. *Філологічні трактати*. Суми, 2011. Т. 3. № 2. С. 45–51.

23. Гачев Г. Ментальности народов мира. М. : Алгоритм, Эксмо, 2008. 544 с. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Gurev/index.php.
24. Гачев Г. Национальные образы мира : Курс лекций М. : Academia, 1998. 432 с.
25. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : Монографія, 2-е вид., випр. і доп. К. : Логос, 2004. 284 с.
26. Голубовська І. О. Перспективи розвитку сучасної зіставної лінгвокультурології. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов. Вип. 3. К., 2009. С. 98–102.
27. Горький М.О. Про те, як я вчився писати: твори : У 16 т. К., 1955. Т. 16. 345 с.
28. Грабовська І. Проблема засад дослідження українського менталітету та національного характеру. *Сучасність*. К., 2001. № 5. С. 58–70.
29. Гудков Д. Б. К вопросу о словаре прецедентных феноменов. *Культурные слои во фразеологизмах и дискурсивных практиках* / за ред. В. Н. Телия. М. : Языки славянской культуры, 2004. С. 251–259.
30. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. Москва : Прогресс, 2000. 399 с.
31. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. М. : Прогресс, 1985. 451 с.
32. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. М. : Ди-Дик 1997. 640 с.
33. Гумилев Л. Н. Этносфера: История людей и история природы. СПб : Издательский дом «Кристалл», 2002. 576 с.
34. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры. Изд. 3-е, испр. и доп. М. : Искусство, 1984. 350 с.
35. Дандис А. О. О структуре пословицы. *Пословица. Загадка: Структура, смысл, текст* : паремиологический сборник. М. : Наука, 1978. С. 13–34.
36. Даниленко Л. І. Національно-культурна семантика чеської фразеології. Коломия : Берег, 2002. 178 с.

37. Дейк Т. А., ван. Язык. Познание. Коммуникация. М. : Прогресс, 1989. 312 с.
38. Добровольский Д. О. Национально-культурная специфика во фразеологии (I). Вопросы языкознания. 1997. № 6. С. 37–49.
39. Дуденко О. В. Номінативна та комунікативна природа українських паремій : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Умань, 2002. 218 с.
40. Етнолінгвістика : навчальний посібник для студентів факультету української філології / за ред. Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг : НПП АСТЕРІКС, 2015. 192 с.
41. Євграфова А. Українська фразеологія в аспекті національної ментальності. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2004. Вип. 34. Ч. II. С. 359–365.
42. Єрмоленко С. С. Мова і культура : деякі теоретичні та методологічні проблеми лінгвoseміотичної реконструкції традиційної народної моделі світу за даними паремій календарного циклу. *Мова і мовознавство в духовному житті суспільства*. Київ : Видан. Дім Дмитра Бураго, 2007. С. 246–309.
43. Єрмоленко С. С. Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць : монографія. К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. 386 с.
44. Єфименко О. Є. Концепт «степ» в українській мові : словникова, текстова і психолінгвістична парадигма : дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г. Сковороди. Харків, 2005. 266 с.
45. Этнография восточных славян : очерки традиционной культуры. М. : Наука, 1987. 557 с.
46. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ : типы фреймов. *Вісник Черкаського університету. Серія : Філологічні науки*. Черкаси : ЧДУ, 1999. Вип. 11. С. 12–25.
47. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : деякі аспекти досліджень. *Мовознавство*. 2001. № 5. С. 48–63.
48. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика. Нариси : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К. : Довіра, 2007. 262 с.

49. Жайворонок В. В. Символіка імені в контексті етнокультури. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського Національного лінгвістичного університету*. LINGUAPAX – VIII : Мова, освіта, культура : наукові парадигми і сучасний світ. Філологія. Педагогіка. Психологія. К. : Видавничий центр КНЛУ, 2001. Вип. № 5. С. 106–115.

50. Жуйкова М. В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов : монографія. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 416 с.

51. Загнітко А. П. Сучасні типології концептів : когнітивний, лінгвокультурологічний, прагматичний аспекти. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць / За ред. А. П. та ін. Донецьк : ДонНУ, 2010. Вип. 11. С. 33–46.

52. Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография. М. : Наука, 1991. 511 с.

53. Исаев М. И. Этнолингвистические проблемы в СССР и на постсоветском пространстве. *Вопросы языкознания*. 2002. № 6. С. 101–117.

54. Карасик В. И. Антология концептов: в 2 т. / за ред. В. И. Карасик, И. А. Стернин. Волгоград : Парадигма, 2005. Т. 1. 352 с.

55. Карасик В. И. Этноспецифические концепты. *Иная ментальность*. М. : Гнозис, 2005. С. 8–101.

56. Кенгес-Маранда Э. Логика загадок. *Структура. Смысл. Текст* : паремиологический сборник. М. : 1978. С. 249–283.

57. Кислюк К. В., Кучер О. М. Релігієзнавство: підручник. Київ : Кондор, 2009. 636 с. URL: <http://www.westudents.com.ua/glavy/82464-kult-vodi.html>.

58. Ключевський В. О. Курс русской истории: сочинения / в 8 т. М., 1956. Т. 1. 427 с.

59. Кокаре Э. Интернациональное и национальное в латышских пословицах и поговорках. Рига : Зинатне, 1978. 294 с.

60. Колесов В. В. Мир человека в слове Древней Руси. Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та, 1986. 312 с.

61. Колоїз Ж. В., Малюга Н. М., Шарманова Н. М. Українська пареміологія : навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей

вищих навчальних закладів / за ред. Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг : КП ДВНЗ «КНУ», 2014. 349 с.

62. Коломінський Н. Л., Львовичкіна А. М. Етнопсихологія українців. *Україна на зламі тисячоліть: історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи* / за ред. Г. В. Щокіна, М. Ф. Головатого. К. : МАУП, 2000. 384 с.

63. Кольовска Е. Г. Природно-ландшафтний код русської культури в аспекте лінгводидактики: дис. ... канд. філол. наук: 13.00.02 / Московський державний університет ім. М. В. Ломоносова. М., 2014. 240 с.

64. Конобродська В. Л. Українська етнолінгвістика : на шляху пошуку (Замість передмови). *Етнолінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Житомир, 2007. Т.1. С. 7–19.

65. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу. К. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. 247 с.

66. Кононенко Віталій. Мова у контексті культури: монографія. К. – Івано-Франківськ : Плай, 2008. 390 с.

67. Кононенко В. І. Символи української мови. Івано-Франківськ : Плай, 1999. 270 с.

68. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія : навч. посіб. для ВНЗ. К. : Вища школа, 2008. 327 с.

69. Костин А. В. Способы концептуализации обиходно-бытовых понятий в разножанровых произведениях В. И. Даля (на мат. концепта «вода»): автореферат дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Иваново, 2002. 24 с.

70. Космеда Т. А. Система репрезентованих аксіологічно маркованих смислів: образ-концерт «вода» (на матеріалі словника «Галицько-руські приповідки»). *Одеський лінгвістичний вісник*. Одеса, 2013. Вип. 2. С. 59–72.

71. Коцюба З. Г. Лінгвістичні аспекти дослідження прислів'їв і приказок *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ, 2012. № 24. С. 74–79.

72. Коцюба З. Г. Рефлексія побутової свідомості в різномовному проverbs'яльному просторі (від універсального до національного) : монографія. Львів: ДП «Видавничий дім «Укрпол»», 2010. 472 с.

73. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник. 3-тє вид. К. : ВЦ «Академія», 2010. 464 с.
74. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу. *Мовознавство*. 2004. № 5–6. С. 12–22.
75. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства. К. : ВЦ «Академія», 2006. 424 с.
76. Кошарная С. А. В зеркале лексикона. Введение в лингвокультурологию : учеб. пособие. Изд. 2-е, испр. и доп. Белгород : ИПЦ «ПОЛИТЕРРА», 2011. 179 с.
77. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лингвокультурология : курс лекций. М. : Гнозис, 2002. 282 с.
78. Крикманн А. А. К проблематике исследования и мировоззрения пословиц : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.01.09 / АН Эстонской ССР. Талинн, 1975. 55 с.
79. Крюков А. Н. Фоновые знания и языковая коммуникация. *Этнопсихолінгвістика*. М.: Наука, 1988. С.19–34.
80. Кубрякова Е.С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. М. : Языки славянской культуры, 2004. 560 с.
81. Кульчицький О. Світовідчуття українця. Українська душа : збірник наукових праць. К. : МП «Фенікс», 1992. С. 49–65.
82. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість : підручник. Вид. 3-є вид. К. : Знання-Прес, 2005. 591 с.
83. Левченко О. П. Лінгвокультурологія та її термінна система. URL: http://www.lp.edu.ua/tc.terminology/TK_Wisnyk490/TK_wisnyk490_lewchenko.htm.
84. Левченко О. П. Фразеологічна символіка : лінгвокультурологічний аспект : монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. 325 с.
85. Леонов А. Болото – «питомник» цивилизации. URL: <http://megamatrix.ru/boloto/boloto.htm>.
86. Лихачев Д. С. Заметки о русском. М. : Советская Россия, 1984. 64 с.

87. Лучечко Т. М. Вербальне кодування образу в загадках української та англійської мов : автореферат дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Львів, 2012. 19 с.
88. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. К. : ВЦ «Академія», 2012. 288 с.
89. Маслова, В. А. Введение в когнитивную лингвистику: учеб. пособие. 2-е изд., испр. М. : Флинта : Наука, 2006. 296 с.
90. Маслова В. А. Культурно-национальная специфика русской фразеологии. *Культурные слои во фразеологизмах и в дискурсивных практиках*. М. : Языки славянской культуры, 2004. С. 69–75.
91. Мельник Л. В. Культурно-національна конотація українських фразеологізмів : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2001. 18 с.
92. Методологические проблемы когнитивной лингвистики : науч. издание / под ред. И. А. Стернина. Воронеж, 2001. 182 с.
93. Мізін К. І. Зіставно-лінгвокультурологічний аспект вивчення англійських, німецьких, українських і російських усталених порівнянь ландшафтного субкоду культури. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Германська філологія*. 2014. Вип. 720. С. 147–162.
94. Мізін К. І. Системні маркери компаративної фразеології крізь призму зіставлення (на матеріалі англійської, німецької, української та російської мов). *Мовознавство*. № 5. 2009. С. 60–70.
95. Назарян А. Г. Фразеология современного французского языка: учеб. пособие. М. : Высшая школа, 1976. 318 с.
96. Николаева Т. М. «Модели мира» в грамматике паремий. *Филологический сборник*. М. : Восточная л-ра, РАН, 1995. С. 311–324.
97. Огар А. О. Вербалізація концепту земля у фразеологічній і паремійній картинах світу. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. Дрогобич : Посвіт, 2011. С. 203–208.

98. Ожоган А. В. Семантика і валентна структура предикатів руйнування в німецькій та українській мовах: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. Кіровоград, 2010. 212 с.
99. Пазяк М. М. Українські прислів'я та приказки : проблеми пареміології та пареміографії. Київ : Наукова думка, 1984. 199 с.
100. Панєкіна Т. І. Концепт *земля* в українських прислів'ях та приказках. *Записки з українського мовознавства*. 2000. Вип. 9. С. 99–108.
101. Пашина А. В. Концепт человек в сказках И. М. Ермакова: автореф. дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.01/ Тюменский государственный институт. Тюмень, 2006. 24 с.
102. Пермяков Г. Л. Основы структурной паремииологии. М., 1988. 235 с.
103. Пименова М. В. Методология концептуальных исследований. Антология концептов / под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. М. : Гнозис, 2007. 512 с.
104. Пирогов В. Л. Структура і семантика паремійних одиниць японської, англійської, української та російської мов: типологічний та лінгвокультурологічний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. : 10.02.17 / Київський національний лінгвістичний у-т. Київ, 2003. 19 с.
105. Письменна Ю. О. Етнічні особливості концептуалізації дійсності мовами європейського культурного ареалу (на матеріалі лексики і фразеології української, російської, англійської та італійської мов): автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.15. К. : 2008. 18 с.
106. Пономарьов А. П. Етнічність та етнічна історія України: курс лекцій. К. : Либідь, 1996. 272 с.
107. Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. Воронеж: Истоки, 2001. 192 с.
108. Попова З. Д. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях Воронеж : Изд-во Воронеж. ин-та, 2000. 30 с.
109. Попович М. В. Нарис історії культури України. К.: АртЕк, 1998. 728 с.
110. Потєбня А. А. Из лекций по теории словестности. Басня. Пословица. Поговорка. Харків, 1930. с. 94.

111. Потебня А. А. Мысль и язык: собр. тр. М. : Лабиринт, 1999. 268 с.
112. Потебня О. Естетика і поетика слова : збірник / упоряд., вступ. ст., приміт. І. В. Іваньо А. І. Колодної; пер. А. Колодної. К. : Мистецтво, 1985. 302 с.
113. Привалова И. В. Отражение национально-культурных ценностей в паремиологическом фонде языка. *Язык, сознание, коммуникация* : сб. статей. М., 2001. Вып. 18. С. 10–16.
114. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с.
115. Путилов Б. И. Застава богатырская (к структуре былинного пространства). *Уч. зап. Тартусского гос. ун- та. Тарту*, 1975. Вып. 365. С. 52–64.
116. Путова И. Н. Этнокультурные особенности испанских паремий с топокомпонентом : автореферат дис. канд. филол. наук. 10.02.15 / Воронежский государственный университет. Воронеж, 2009. 23 с.
117. Рибчин І. Геопсихічні реакції і вдача українця. Мюнхен, 1966. 38 с.
118. Ройзензон Л. И. Лекции по общей и русской фразеологии. Самарканд : Издво СамГУ, 1973. 223 с.
119. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова и др. М. : Наука, 1988. 216 с.
120. Рыбникова М. А. Русские пословицы и поговорки. Введение. М. : Издво АН СССР, 1961. С. 16–47.
121. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразнології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти : монографія. Сімферополь : Доля, 2013. 600 с.
122. Савченко О. О. Вербалізація концепту *поле* в українських та англійських пареміях. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. Вип. 127. С. 313–318.

123. Савченко О. О. До питання дефініції та структури концепту. *Шляхи формування й реалізації професійної іншомовної освіти* : матеріали науково-практичної Інтернет-конференції. Дрогобич : Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка, 2018. С. 27–30.

124. Савченко О. О. Етнокультурні особливості семантики паремій з компонентом *more/sea*. *Актуальні тенденції сучасного гуманітарного дискурсу* : науковий журнал «Молодий вчений». Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. № 4. 3 (44. 3). С. 228–232.

125. Савченко О. О. Колективні уявлення про ліс в українських та англійських пареміях. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»* : збірник наукових праць. Острог : Національний університет «Острозька академія», 2015. Вип. 51. С. 82–85.

126. Савченко О. О. Концепт *ріка / river* в паремійній картині світу українського та англійського етносів. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. Одеса, 2018. Вип. 33. Т. 1. С. 87–190.

127. Савченко О. О. Культурна універсалія простору. *Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників філологічних наук* : Міжнародна науково-практична конференція. Одеса : Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2020. С. 119–122.

128. Савченко О. О. Міжкультурна специфіка паремій. *Сучасні дослідження з іноземної філології та методики викладання іноземних мов* : зб. наук. статей викладачів кафедри методики викладання іноземних мов. Дрогобич : ДДПУ ім. І. Франка, 2012. Вип. 5. С. 25–31.

129. Савченко О. О. Мовна та концептуальна картини світу. *Інноваційні технології у навчанні іноземних мов учнів загальноосвітніх шкіл та студентів педагогічних ВНЗ* : матеріали всеукраїнського наукового семінару. Дрогобич : ДДПУ ім. І. Франка, 2014. С. 105–110.

130. Савченко О. О. Паремійна вербалізація концепту *гора* (на матеріалі української та англійської мов). *Актуальні проблеми філології та*

перекладознавства : збірник наукових праць. Хмельницький : ФОП Бідюк Є. І., 2016. Вип. 10. Т. 3. С. 37–43.

131. Садохин А. П. Этнология. М. : Гардарики, 2001. 256 с.

132. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) : монографія. Київ – Черкаси : Брама, 2004. 276 с.

133. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.

134. Серебринников Б. А. Предисловие. *Роль человеческого фактора в языке : Язык и картина мира*. М. : Наука, 1988. С. 3–7.

135. Сидяченко Н. Г. Концепція мовної картини світу Єжи Бартмінського. *Studia linguistica*. 2011. Вип. 5. С. 251–258.

136. Сінькевич О. Б. Основи культурології : підруч. для студентів вищ. навч. закладів. К. : Дім «Ін Юре», 2009. 312 с.

137. Слухай Н. В. Етноконцепти та міфологія східних слов'ян в аспекті лінгвокультурології : посібник. К. : КНУ, 2005. 167 с.

138. Смирнова О. К вопросу о методологии описания концептов. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия: Филология. Искусствоведение. Филология. Искусствоведение*. Нижний Новгород, 2009. С. 247–253.

139. Степанов Ю. С. Константы : словарь русской культуры. Опыт исследования Москва : Школа «Языки русской культуры», 1997. с. 824 с.

140. Степанов Ю. С. Основы общего языкознания. М. : Просвещение, 1975. 71 с.

141. Степанов Ю. С. Пространство и миры – новый, воображаемый, ментальный и прочие. *Философия языка: в границах и вне границ* : международная серия монографий. Харьков : Око, 1994. Т. 2. С. 3–18.

142. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики* : научное издание / под ред. И. А. Стернина. Воронежский государственный университет. 2001. С. 58–59.

143. Сулейманова Я. О. Аксіологічна семантика паремій з компонентами на позначення природних стихій: *вода, вогонь, повітря, земля* (на матеріалі англійської, німецької, української та російської мов): автореф. дис. ... к-та філол. наук : 10.02.15 / Чорноморський національний університет імені Петра Могили. Одеса, 2018. 18 с.
144. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира. *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира*. М. : Наука, 1988. С. 173–204.
145. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. М. : Школа, 1996. 228 с.
146. Тойнби А. Постигание истории. М. : Прогрес, 91. 736 с.
147. Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. М.: Изд-во «Индрик», 1995. 512 с.
148. Топоров В. Н. Пространство и текст. Текст : семантика и структура. М. : Наука, 1983. С. 227–285.
149. Ужченко В. Д. Концепт *поле* у фразеологічно-паремійному полі й поза його межами. *Лінгвістика: зб. наук. праць*. Луганськ : Альма-матер, 2007. № 11. С. 91–104.
150. Ужченко В. Д. Образи рідної мови. Луганськ: Знання, 2005. 236 с.
151. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови. Київ : Знання, 2007. 494 с.
152. Уорф Б. Л. Отношение норм поведения к мышлению и языку. *Новое в лингвистике*. М., 1960. Вып. I. С. 135–168. URL: <http://kant.narod.ru/whorf.htm>.
153. Уорф Б. Л. Отношение норм поведения и мышления к языку. *Зарубежная лингвистика*. М. : Прогресс, 1999, С. 58–92.
154. Уфимцева А. А. Роль лексики в познании человеком действительности и формировании языковой картины мира. *Язык и картина мира*. М. : Наука, 1988. С. 108–141.
155. Чернейко Л. О. Лингво-философский анализ абстрактного имени. М. : Московский университет, 1997. 320 с.

156. Шаклеин В. М. Становление и развитие теории лингвокультурной ситуации в лингвокультурологических исследованиях. *Культурологический компонент языка*. К., 1998. Т. 2. с. 137–140.

157. Шарманова Н. М. Етнолінгвістика : навчальний посібник для студентів факультету української філології / за ред. Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг : НПП АСТЕРІКС, 2015. 192 с.

158. Федь І. Антропологічний підхід у дослідженні проблеми великого степу України. Журнал «Схід», № 3(87). 2008. URL: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=28793.

159. Фелицына В. П. Русские пословицы, поговорки и крылатые выражения : Лингвострановедческий словарь / под ред. Е. М. Верещагина и др. М. : Русский язык, 1988. 272 с.

160. Фесенко Т. А. Концептуальные системы как контекст употребления и понимания вербальных выражений. *Когнитивные аспекты языковой категоризации* : сб. науч. тр. Рязань, 2000. С. 141–144.

161. Философия: учебник / Г. И. Иконникова, В.Н. Лавриненко, В. П. Ратников, М. М. Сидоров; под ред. проф. В. Н. Лавриненко. 2-е изд., испр. и доп. М. : Юристъ, 2004. 520 с.

162. Фразеологія. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А. К. Мойсієнко, О. В. Бас-Кононенко, В. В. Бондаренко та ін. К. : Знання, 2010. С. 129–146.

163. Юнг К. Подход к бессознательному. Архетип и символ. М. : Ренесанс, 1991. С. 23–94.

164. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. Т. 1. С. 298. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Local/Kremenchuk/Colonization/Civilization/Trade.html>.

165. Якобсон Р. Язык бессознательного. М. : Гнозис, 1996. 254 с.

166. Ямпольская. Т. История русской культуры. М. : Эксмо, 2007. 832 с.

167. Abrahams R. D. Proverbs and Proverbial Expressions. *Folklore and Folklife: an Introduction*. Chicago, 1982. P. 117–124.

168. Aldhouse-Green M. Seeing the Wood for the Trees : The Symbolism of Trees and Wood in Ancient Gaul and Britain. Aberystwyth : University of Wales, M. 2000, 42 p.

169. Berman L. A. The Nature of Proverbs. Proverb Wit and Wisdom. A Treasury of Proverbs, Parodies, Quips, Quotes, Clichés, Catchwords, Epigrams and Aphorisms / Comp. by L. A. Berman. New York, 1997. P. XIX–XXI.

170. Braun P., Krallman D. Inter-Phraseologismen in europäischen Sprachen. Tübingen, 1990. S. 74–86.

171. Cherkhava O. O. The Concept of Water and its Metaphorization in Texts of Religious Popular Discourse (Based on English and German Languages). *Одеський лінгвістичний вісник*. 2014. Вип. 4. С. 318–322.

172. Cram D. A Note on the Logic of Proverbs. *Proverbium*. 1986. № 2. P. 271–272.

173. Duden. Das Herkunftswörterbuch: Etymologie der Deutschen Sprache. Die Geschichte der Deutschen Wörter bis zur Gegenwart. Berlin : Bibliographisches Institut, 2006. 960 S.

174. Early Agriculture. A History of the County of Shropshire / Cox D. C., Edwards J. R., Hill R. C. and others / ed. Baugh G. C. and Elrington C. R. London, 1989. V. 4. P. 20–26.

175. Fergusson R. Law G. Preface. *The Penguin Dictionary of Proverbs*. 2000. P. V–VI.

176. Gibbs R. W. What Proverb Understanding Reveals about how People Think. *Psychological Bulletin*. 1995. № 118. P. 133–154.

177. Grigas K. Einige Probleme der Modernen Parömiographie. *Acta Ethnographia Hungarica*. 2000. № 45. P. 365–369.

178. Golubovska I. New Approaches to Cross-Cultural Studies in the Frames of Philosophical Paradigm in Linguistics. *Мова і культура*. Вип. 6. Т. 1. Філософія мови і культури. Київ, 2003. С. 328–338.

179. Huwaida Issa. Translating Figurative Proverbs from Two Syrian Novels. *AWEJ for Translation and Literary Studies*. 2017. № 2. P. 63–76.

180. Koch John T. Celtic Culture : a Historical Encyclopedia. URL: <http://books.google.co.ua>.
181. Glaz A. The Dynamics of Meaning. Exploration in the Conceptual Domain of Earth. Lublin: Maria Curie-Sklodowska Univ. Press, 2002. 209 p.
182. Mieder W. American Proverbs as International and Global Phenomenon. *Patarles fenomenas* / ed. By Prof. habil.dr. Kazio Grigo. 2005. P. 57–72.
183. Norick N. How Proverbs Mean. Semantic Studies in English Proverbs. Mouton: Walter de Gruyter, 1985. 213 p.
184. Paczolay G. Some Notes on the Theory of Proverbs : URL: <http://www.vein.hu/library/proverbs/some.htm>.
185. Ritter E. and Dauksta D. Small-Scale Forestry and Rural Development the Intersection of Ecosystems, Economics and Society : Proceedings of IUFRO 3.08 Conference. P. 424–432.
186. Robinson F. N. Irish Proverbs and Irish National Character. The Wisdom of Many: Essays on the Proverb / ed. By W. Mieder, A. Dundes. Madison, 1994. P. 284–289.
187. Rolls Geoff. Taking the Proverbial. The Psychology of Proverbs and Sayings. Edinburgh: Chambers, 2007. 211 p.
188. Savchenko O. O. Ethnocultural Aspect of the Ukrainian and English Paroemias with the Component *болото* / *swamp*. *Web of Scholar* : Multidisciplinary Scientific Journal. Warsaw: «RS Global», 2019. Vol. 2. № 8 (38). P. 18–21.
189. Sitarz M. Yiddish and Polish Proverbs. Contrastive Analysis against Cultural Background. Krakow : Polska Academia Umijętności, 2000. 161 p.
190. Taylor A. Problems in the Study of Proverbs. *The Journal of American Folklore*. 47. 1934. P. 1–21.
191. Taylor A. The Wisdom of Many and the Wit of One. *The wisdom of many* : Essays on the Proverb. Madison : University of Wisconsin Press, 1994. P. 3–9.
192. Whiting B. J. The Origin of the Proverb : Harvard University Studies and Notes in Philology and Literature. 1931. P. 47–80.
193. Wilson J. Introduction. The Oxford Dictionary of English Proverbs. 3rd edition. Oxford Clarendon Press, 1992. P. VII–X.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ СЛОВНИКІВ І ДОВІДНИКІВ

194. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. К. : Довіра, 2007. 205 с.
195. Великий тлумачний словник сучасної української мови / упорядн. та гол. ред.: В. Т. Бусел. К. – Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.
196. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
197. Войтович В. Словник символів. К. : Либідь, 2002. 667 с.
198. Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України / відп. ред. В. Г. Складенко. К. : ВЦ «Академія», 2014. 544 с.
199. Галицько-руські народні приповідки : В 3-х т. Зібрав, упор. і поясн. др. Іван Франко. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. Т. 1. 300 с.
200. Галицько-руські народні приповідки : В 3-х т. Зібрав, упор. і поясн. др. Іван Франко. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. Т. 2. 210 с.
201. Галицько-руські народні приповідки : В 3-х т. Зібрав, упор. і поясн. др. Іван Франко. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. Т. 3. 330 с.
202. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. 5-е вид. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гаврищенко В. М., 2015. 912 с.
203. Етимологічний словник української мови : У 7-и т. К. : Наук. думка, 1989. Т. 1. 631 с.
204. Етимологічний словник української мови : У 7-и т. К. : Наук. думка, 1989. Т.2. 568 с.
205. Етимологічний словник української мови : У 7-и т. К. : Наук. думка, 1989. Т. 3. 552 с.

206. Етимологічний словник української мови : у 7-и т. / упорядн. : Болдирєв Р. В., Коломієць В. Т., Лукінова Т. Б. та ін. К. : Наукова думка, 2003. Т. 4. 656 с.
207. Етимологічний словник української мови : У 7-и т. Укл. Р. В. Болдирєв та ін., 2006. Т. 5. 704 с.
208. Жайворонок В.В. Знаки української культури : Словник-довідник. К. : Довіра, 2006. 703 с.
209. Завадська В., Музиченко Я., Таланчук О., Шалак О. С. 100 найвідоміших образів української міфології. К. : Орфей, 2002. 448 с.
210. Маковский М. М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках : образ мира и миры образов. М., 1996. 416 с.
211. Мала філологічна енциклопедія / Уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. К. : Довіра, 2007. 477 с.
212. Прислів'я та приказки. Природа. Господарська діяльність людини / упоряд. М. М. Пазяк. Київ : Наук. думка, 1989. 480 с.
213. Прислів'я та приказки. Людина. Родинне життя. Риси характеру / упоряд. М. М. Пазяк. К. : Наук. думка, 1990. 528 с.
214. Прислів'я та приказки. Взаємини між людьми / упоряд. М. М. Пазяк. К. : Наук. думка, 1991. 440 с.
215. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія Полтава : Довкілля–К, 2006. 716 с.
216. Славянская мифология. Энци. словарь. М. : Эллис Лак, 1995. 413 с.
217. Славянские древности : этнолингвистический словарь : в 5 т. / под ред. Н. И. Толстого. М., 1995. Т. 1. 577 с.
218. Словник української мови : В 11-и т. / за ред. І. К. Білодід та ін. К. : Наук. думка, 1970 – 1980. Т. 1 – 11.
219. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/>.
220. Словник символів / за ред. О. І. Потапенка та ін. Народознавство, 1997. 178 с.
221. Словник синонімів української мови : В 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. К. : Наук. думка, 2001. Т. 1. 1026 с.

222. Словник синонімів української мови : В 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. К. : Наук. думка, 2001. Т. 2. 954 с.
223. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. : У 2-х т. К. : Наук. думка, 1977. Т. 1.
224. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. : У 2-х т. К. : Наук. думка, 1977. Т. 2.
225. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка : В 3 т. М. : Книга, 1989. Т. 2, ч. 2. 853–1802 с.
226. Українська мова: енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол.: В. М. Русанівський та ін. Вид. 2-ге, випр. і допов. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 820 с.
227. Українські приказки, прислів'я і таке інше / впорядкував М. Номис. К. : Либідь, 1993. 768 с.
228. Українські прислів'я та приказки. Харків : Віват, 2017. 256 с.
229. Філософський енциклопедичний словник / Нац. акад. наук України, Ін-т філософії ім. Г. Сковороди (Довідкове вид.) ; ред. кол : В. І. Шинкарук (голова ред.кол.), Є. К. Бистрицький, М. О. Булатов та ін. К. : Абрис, 2002. 742 с.
230. Фразеологічний словник української мови. Уклад. В. Білоніженко та ін. К. : Наукова думка, 1993. 984 с.
231. Шестопал М. Українські народні загадки. К. : Видавництво Академії наук Української РСР, 1963. 398 с.
232. Языкознание : Большой энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. М. : БРЭ, 2000. 688 с.
233. Янко М. Т. Топонімічний словник України: словник-довідник. М. : Знання, 1998. 429 с.
234. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary>.
235. Cambridge Idioms Dictionary. Second Edition. Ambridge University Press, 2006. 520 p.

236. Chambers Dictionary of Idioms. English – Ukrainian Semibilingual. Київ : ВсеувиТО, 2002. 475 с.
237. Concise Dictionary of Proverbs. Oxford University Press, 2003. 364 p.
238. Longman Exams Dictionary. Pearson Education Limited, 2006. 1834 p.
239. Mieder W. A Dictionary of American Proverbs. New York : Oxford University press, 1992. 710 p.
240. Mieder W. The Prentice-Hall Encyclopedia of World Proverbs. A Treasury of Wit and Wisdom through the Ages. New Jersey: Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, 1986. 582 p.
241. Online Etymology Dictionary. URL: <https://www.etymonline.com>.
242. Oxford Learner's Dictionary. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com>.
243. Taylor A. English Riddles from Oral Tradition. Berkeley and Los Angeles : University of California Press, 1951. 675 p.
244. The American Heritage Dictionary of the English Language. Fourth Edition. J. Pickett et al (eds.). Boston : Houghton Mifflin, 2000. 2074 p.
245. The Oxford Companion to the English Language / ed. by T. McArthur. Oxford : Oxford University Press, 1992. 1184 p.
246. The Free Dictionary. URL: <http://www.thefreedictionary.com>.
247. The Oxford Dictionary of English Proverbs. 3rd ed. / ed. by F. P. Wilson. Oxford : Clarendon Press, 1992. 930 p.
248. Thesaurus. URL: <https://www.thesaurus.com>.
249. The Penguin Dictionary of Proverbs. 2nd ed. / ed. by R. Fergusson & J. Law. Penguin Books, 2000. 365 p.
250. Titelman Gregory. America's Popular Proverbs and Sayings. 2nd edition. New York : Random House Dictionary, 2001. 480 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Спільні та етноспецифічні національно-культурні паремійно об'єктивовані значення лексем «поле» й «field» та їхніх синонімів

поле	field
місце пересування, де немає перешкод руху	місце пересування, де немає перешкод руху
об'єкт сільськогосподарської праці	об'єкт сільськогосподарської праці
місце, яке приносить врожай	місце, яке приносить врожай
місце, де ростуть трави та ягоди	місце, де ростуть трави та ягоди
пасовисько	пасовисько
місце битв	місце битв
жива істота	жива істота
чуже, безлюдне, пустинне	чуже
Чуже, яке краще за своє	Чуже, яке краще за своє
місце спостережень, пов'язаних із прогнозом погоди, врожайністю	місце спостережень, пов'язаних із прогнозом погоди, врожайністю
поле, як природне середовище проживання диких тварин і птахів	місце вигулювання собак
місце обману, труднощів	місце полювання
місце важкої праці кріпаків та наймитів	душа, духовний світ
ознака достатку, багатства	процес виховання дитини
об'єкт замилювання	подружні стосунки
місце залицяння	завдання
радість	
далеко	
будь-де	
воля, свобода	
спритність	
нездійсненість	
легковажність	
неволя	
життя	
обман, нещастя	
країна, батьківщина	

Додаток Б

Спільні та етноспецифічні національно-культурні паремійно об'єктивовані значення лексем «ліс» і «wood» та їхніх синонімів

ліс	wood
ліс як напрямок руху	ліс як напрямок руху
місце, де відбувається переміщення	місце, де відбувається переміщення
місце, в якому можна заблукати	місце, в якому можна заблукати
природне середовище проживання диких тварин, птахів	природне середовище проживання диких тварин, птахів
природно-сировинний ресурс для ведення господарської діяльності	природно-сировинний ресурс для ведення господарської діяльності
харчовий ресурс	харчовий ресурс
небезпечне місце	небезпечне місце
суспільство	суспільство

неосвіченість	неосвіченість
багато	багато
погане середовище	погане середовище
ризикована справа	ризикована справа
чуже	чуже
своє	своє
місце, де випасається худоба	цілюща зона
ділянка, яка межує з полем і піддається зрубуванню	завдання
місце, в якому мешкають міфічні істоти і нечиста сила	
віддалене місце	
джерело прибутку	
критерій висоти	
панська власність	
непридатність для обробітку	
об'єкт спостереження за погодою	
біда	
невідомість	
воля	

Додаток В

Спільні та етноспецифічні національно-культурні паремійно об'єктивовані значення лексем «гора» і «mountain» та їхніх синонімів

гора	mountain
міра висоти	міра висоти
великий об'єкт	великий об'єкт
незрушність	незрушність
місце пересування	місце пересування
природне середовище існування звірів	природне середовище існування звірів
місце випасу худоби	місце випасу худоби
місце, де живуть люди	місце, де живуть люди
успіх, багатство	успіх, багатство
труднощі, бідність	труднощі, бідність
велика кількість	велика кількість
вперта людина	вперта людина
хвальковита людина	хвальковита людина
чуже	чуже
далеко	далеко
прихисток, місце сховку	поле бою
непридатність для ведення сільського господарства	праця
щось нереальне	повсякденне життя
щось цінне	підтримка, опора
молодість/старість	
нерозумна людина	

Додаток Г

**Спільні та етноспецифічні національно-культурні паремійно об'єктивовані
значення лексем «море» і «sea»**

море	sea
великий простір (глибоке, широке, безкрає)	великий простір (глибоке, широке, безкрає)
джерело життя рік й озер	джерело життя рік й озер
ареал проживання розмаїття видів риб і птахів	ареал проживання розмаїття видів риб і птахів
місце риболовлі, джерело заробітку	місце риболовлі, джерело заробітку
небезпечне та непередбачуване своїми наслідками місце	небезпечне та непередбачуване своїми наслідками місце
місце пересування	місце пересування
безодня	безодня
велика кількість, великий об'єм	велика кількість, великий об'єм
небезпека, біда, значні труднощі	небезпека, біда, значні труднощі
безповоротність, невірність вчинків	безповоротність, невірність вчинків
чуже	чуже
далеке	далеке
водопій	професія моряка є почесною і прибутковою
джерело води для побутово-господарських цілей	об'єкт спостереження за погодою
довго	безвихідь
безстрашність	необачність
невиправданий ризик	жадібність
основне	неуважність
хвалькуватість	об'єкт, з яким пов'язані настанови поведінки в морі
глупість	

Додаток Д

**Спільні та етноспецифічні національно-культурні паремійно об'єктивовані
значення лексем «ріка» й «river» та їхніх синонімів**

ріка	river
місце рибальства	місце рибальства
місце пересування	місце пересування
безпечний об'єкт	безпечний об'єкт
небезпечна стихія	небезпечна стихія
велике	велике
мале	мале
невідворотність долі	невідворотність долі
минущість і швидкоплинність життя	минущість і швидкоплинність життя
небезпечна ситуація	небезпечна ситуація
прихована злість	прихована злість
ресурс у веденні домашнього господарства	водопій
місце розваг	лінощі
працьовитість	
мовчазність	
виваженість	

Додаток Е

**Спільні та етноспецифічні національно-культурні паремійно об'єктивовані
значення лексем «болото» й «swamp» та їхніх синонімів**

болото	swamp
ареал проживання птахів, земноводних	ареал проживання птахів, земноводних
улюблене місце певних свійських тварин	улюблене місце певних свійських тварин
агрокультурна ділянка	агрокультурна ділянка
недоступне місце	недоступне місце
небезпечне місце	небезпечне місце
лихо, біда	лихо, біда
чуже	чуже
своє, хоч позбавлене цінності	своє, хоч позбавлене цінності
далеке	далеке
неморальна людина, аморальне середовище	
неправильний спосіб життя	
безповоротність	